

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

katedra českého jazyka

Jazykové ztvárnění národnostních stereotypů v českých médiích

a aplikace kognitivních aspektů ve výuce českého jazyka

*Linguistic Representation of the National Stereotypes in Czech Media and the
Application of Cognitive Aspects in Teaching Czech*

Vedoucí práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Autorka: Mgr. Zuzana Vlasáková

Mírová 509, 290 01 Poděbrady

Obor: anglický jazyk – český jazyk

2013

Tímto prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tištěná verze a elektronická verze práce jsou identické.

V Poděbradech dne 17.11. 2013

.....

Zuzana Vlasáková

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu práce PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D., za cenné rady, trpělivost a čas, který mi věnoval, svým rodičům za veškerou podporu během studia a své sestře Mgr. Kateřině Vodičkové, MA, Ph.D., za pečlivou korekturu.

Obsah

Obsah	4
I. Úvod	10
1. Charakteristika rigorózní práce	12
2. Struktura rigorózní práce	12
II. Teoretická východiska práce	14
1. Kategorizace	14
2. Teorie prototypů	15
2.1. Koncepce Eleanor Roschové	15
2.2. Prototyp, nebo stereotyp?	15
2.2.1. Prototypy a stereotypy v Lakoffově pojetí	16
2.2.1.1. Metonymické modely	16
2.2.1.2. Zdroje prototypových jevů	17
2.2.2. Stereotypy v pojetí Bartmiňského	18
2.2.3. Stereotypy jako přirozený druh	19
2.3. Vznik a původ etnických stereotypů	19
3. Polská kognitivní lingvistika a jazykový obraz světa	20
3.1. Lublinská jazykovědná škola	20
3.2. Jazykový obraz světa	21
3.2.1. Historické souvislosti	21
3.2.2. Definice	21
3.2.3. Heterogenost jazykového obrazu světa	21
3.3. Antropocentrismus a opozice „vlastní – cizí“ jako kategorie strukturující jazykový obraz světa	22
4. Konotace	23
5. Média	25
5.1. Charakteristika médií	25

5.2. Jazykový obraz světa a mediální obraz světa	25
6. Výzkumný materiál	27
6.1. Výběr periodik	27
6.2. Zkoumané období	28
6.3. Výběr zkoumaných skupin	28
6.3.1. Romové	29
6.3.2. Vietnamci	30
6.3.3. Rusové	30
III. Interpretace získaných dat	32
1. Romové	31
1.1. Obraz Romů v české společnosti	31
1.2. Kategorizace Romů v médiích	31
1.2.1. Nejen titulková xenofobie	32
1.2.2. Jak k Romům odkazujeme	32
1.2.2.1. Původ etnonym <i>Rom</i> a <i>Cikán</i>	33
1.2.2.2. Etnonyma <i>Rom</i> a <i>Cikán</i> v tisku	35
1.2.2.3. Přímé odkazování k romské etnicitě	35
1.2.2.4. Nepřímé odkazování k romské etnicitě	37
1.2.2.5. Jak Romové kategorizují sami sebe ve většinových médiích	38
1.2.2.6. Jak kategorizujeme sami sebe vzhledem k Romům	39
1.3. Kategorie Romů	40
1.3.1. Pachatelé trestných činů	40
1.3.2. Podvodníci a lháři	41
1.3.3. Nepřizpůsobiví a sociálně slabí občané	42
1.3.4. Lidé žijící kočovným způsobem života	43
1.3.5. Oběti rasově motivovaných trestných činů	44

1.3.6. Jiné kategorie	45
1.4. Slušný Rom	45
1.5. Kolokace	47
1.5.1. Kolokace substantivní	47
1.5.1.1. Adjektivum <i>romský</i> + subst.	47
1.5.1.1.1. <i>Problém, otázka, problematika</i>	48
1.5.1.2. Adjektivum <i>protiromský/proticikánský</i> + subst.	48
1.5.1.3. Adjektivum <i>cikánský</i> + subst.	48
1.5.1.4. Substantiva spojená s etnonymem <i>Rom/Romka</i>	49
1.5.2. Kolokace adjektivní	50
1.5.3. Kolokace verbální	51
1.5.3.1. Verbální kolokace se subjektem odkazujícím k Romům	52
1.5.3.2. Verbální kolokace s objektem odkazujícím k Romům	53
1.5.4. Číslovka/substantivum z číslovky + etnonymum <i>Rom/Romka</i>	53
1.5.5. <i>Převážně, zejména, hlavně</i>	54
1.6. Metafory	54
1.7. Balkánští Romové ve Francii	55
2. Vietnamci	57
2.1. Kulturně historické souvislosti	57
2.1.2. Vietnamci a majoritní společnost	58
2.1.3. Nová generace vietnamských dětí a studentů	58
2.1.4. Zdroj obživy	59
2.2. Kategorizace Vietnamců v médiích	59
2.2.1. Jak k Vietnamcům odkazujeme	60
2.2.1.1. Přímé pojmenování vietnamské národnosti	60
2.2.1.2. Nepřímé pojmenování vietnamské národnosti	61
2.2.1.3. Zvláštnosti v kategorizování Vietnamců	62

2.3. Kategorie Vietnamců	62
2.3.1. Pachatelé trestné činnosti	62
2.3.1.1. Pěstitelé marihuany	63
2.3.1.2. Pachatelé vážnější trestné činnosti	66
2.3.1.3. Pachatelé méně závažné trestné činnosti	67
2.3.2. Trhovci, stánkaři a padělatelé	67
2.3.3. Oběti trestných činů	71
2.3.4. Jiné kategorie	72
2.4. Stereotypy o Vietnamcích	73
2.4.1. Vlastnosti přisuzované Vietnamcům	73
2.4.2. Vietnamci jako (zvláštní) komunita	75
2.5. Kolokace	76
2.5.1. Kolokace substantivní	76
2.5.1.1. Adjektivum <i>vietnamský</i> + subst.	76
2.5.1.2. Substantivum + etnonymum <i>Vietnamec/Vietnamka</i>	77
2.5.2. Kolokace adjektivní	77
2.5.2.1. Adjektivum + etnonymum <i>Vietnamec/Vietnamka</i>	77
2.5.3. Kolokace verbální	77
2.5.3.1. Verbální kolokace s objektem odkazujícím k Vietnamcům	78
2.5.3.2. Verbální kolokace se subjektem odkazujícím k Vietnamcům	78
3. Rusové	79
3.1. Kulturně-historické souvislosti	79
3.2. Kategorizace Rusů v médiích	81
3.2.1. Jak k Rusům odkazujeme	82
3.2.1.1. Přímé odkazování k ruské národnosti	82
3.2.1.2. Nepřímé odkazování k ruské národnosti	82
3.3. Kategorie Rusů	83

3.3.1. Pachatelé závažné trestné činnosti a mafiáni	83
3.3.2. Pachatelé méně závažné trestné činnosti	84
3.3.3. Movití Rusové	85
3.3.4. Oběti trestných činů	87
3.3.5. Jiné kategorie	88
3.4. Stereotypy o Rusech a Rusku	88
3.4.1. Přetrvávající stereotyp bývalého Sovětského svazu a okupace vojsky Varšavské smlouvy	88
3.4.2. Rusové a alkohol	91
3.4.3. Ruská mafie	93
3.4.6. Stereotypy o ruském státě	95
3.4.6.1. Centrální moc	95
3.4.6.2. Vládcí	96
3.4.6.3. Policejní stát	97
3.4.6.4. Byrokracie	98
3.4.7. Okrajově se vyskytující stereotypy	98
3.5. Kolokace	99
3.5.1. Kolokace substantivní	99
3.5.2. Kolokace adjektivní	100
3.5.3. Kolokace verbální	101
4. Závěr analýzy získaných dat	101
4.2. Shrnutí kapitoly o Romech	102
4.1. Shrnutí kapitoly o Vietnamcích	103
4.1. Shrnutí kapitoly o Rusech	104
IV. Aplikace kognitivní lingvistiky a jejích aspektů při práci se stereotypy a význam komunikační funkce jazyka	105
1. Kognitivní lingvistika ve výuce českého jazyka	105

1.1. Propojení komunikační a kognitivní funkce jazyka	105
1.2. Jazyková komunikace jako součást vyučovacího předmětu	105
1.2.1. Komunikační přístup ve výuce češtiny	105
1.2.2. Jazyková komunikace v dokumentech Rámcové vzdělávací programy	107
2. Mezipředmětové souvislosti	109
2.1. Multikulturní výchova	109
2.2. Mediální výchova	111
2.2.1. Teorie rámcování	112
3. Uplatnění kognitivních aspektů ve výuce	113
3.1. Požadavky na učitele	114
3.1.1. Teoretické základy	115
3.1.2. Osobnostní a pedagogické předpoklady učitele	117
3.1.3. Materiál pro práci v hodinách	118
3.1.3.1. Výběr materiálu	118
3.1.3.2. Délka sledovaného období	119
3.1.3.3. Výběr zkoumaných skupin	120
4. Cíle výuky	120
V. Závěr	122
Literatura	123
Internetové zdroje	126
Resumé	127

I. Úvod

1. Charakteristika rigorózní práce

Média jsou (podrobněji viz Jiráček, 2003) velmi významnou společenskou institucí, ba dokonce někteří autoři srovnávají jejich význam s významem, který mají v našem životě škola a rodina, neboť stále větší a důležitější množství poznatků a zkušeností získáváme z médií. Jejich prostřednictvím rovněž nabýváme vědomosti/získáváme/čerpáme informace o některých/určitých skupinách obyvatelstva, jakými jsou např. národnosti menšiny.

J. Jiráček (2003) uvádí, že média se opírají o nezpochybňované a paušálně zjednodušující soudy, které rezonují s představami a hodnotami těch, kteří je konzumují. Proto je analýza stereotypů v médiích významným zdrojem stereotypů ve společnosti.

Tato práce ovšem nepředstavuje sociální analýzu zobrazovaných národnostních a etnických menšin, ale je analýzou toho, jak se o těchto skupinách píše. Jsme si vědomi toho, že média nezobrazují skutečnou sociální realitu, ale jakýsi obraz toho, jak si ji interpretujeme, čili jak svět chápeme a vnímáme, což není identické se světem samým. Mediální a jazykový obraz světa tedy nejsou shodné, ale v této práci jsme vycházeli z názoru, že mediální obraz světa je vybudován na základě jazykového obrazu světa a zároveň jazykový obraz světa spoluutváří.

V kognitivní lingvistice, jejíž metody a teorii využíváme, je jazyk chápán jako nástroj poznávání a poznání světa, který se podílí na tom, jak svět chápeme, jak mu rozumíme a jak poznatky a zkušenosti předáváme dál. Pro pochopení světa používáme kategorie (jednou z nich jsou i etnické kategorie), které nám usnadňují porozumění i komunikaci s ostatními. Většina stereotypů se projevuje verbálně, a to záměrně i nezáměrně.

Tisk jsme si jako druh zkoumaného média zvolili kvůli možnosti analyzovat poměrně široké spektrum materiálu (nabízelo se několik různých deníků a týdeníků) a také proto, že nás zajímalo, jak se budou přes současné prosazování tzv. politické korektnosti a etického kodexu novinářů stereotypy v jazyce projevovat.

Po zvolení období a skupin, jež jsme hodlali analyzovat, jsme přistoupili ke sběru materiálu z vybraných periodik. Na základě prostudované literatury jsme si vytvořili primární seznam jevů, které jsme chtěli zkoumat, ten se ale spolu se strukturou textu měnil během prováděné analýzy.

Zatímco cíl diplomové práce, z nichž tato rigorózní práce vychází, směřoval ke zjištění a popsání národnostních stereotypů v českých médiích pomocí metod kognitivní lingvistiky, v rigorózní práci se snažíme nastínit, jakým způsobem by mohly být národnostní stereotypy objevující se v českých médiích a kognitivní přístup k nim využity ve výuce českého jazyka. Reagujeme tím na oponentův podnět z posudku diplomové práce, v němž vznáší otázku, jak lze využít výsledky výzkumu v praxi.

Vzhledem ke skutečnosti, že média reflektují aktuální situaci a události, domníváme se, že i když většina zjištěných kolokací a stereotypů nebude vykazovat zásadní změny, jelikož jsou v naší mysli zakořeněny pevně a stále, pro studenty i vyučující bude vhodnější, pokud budou pracovat s materiálem vlastním, tedy takovým, jež sami shromáždí, a to nejen kvůli jeho aktuálnosti, ale především proto, že odhalování skrytých i zjevných konotací je nedílnou součástí kognitivního přístupu k jazyku.

1.1. Úpravy provedené v textu diplomové práce

V původním textu diplomové práce bylo provedeno několik změn. Byl pozměněn poněkud vágní název oddílu číslo III. *Vlastní analýza* (s. 31 v rigorózní práci) na přesnější *Interpretace získaných dat*.

Ze skupiny lokalizačních adjektiv vyskytujících se se substantivem, jejichž výčet je uveden na straně 50, byla odstraněna adjektiva *vítkovští* a *holešovičtí*, jelikož se v daném případě nejedná o adjektiva označující místo, ale o prostředek konkretizace, neboť všichni uživatelé jazyka a čtenáři novin věděli, ke kterým skupinám i rodinám tato adjektiva odkazují.

K výčtu sloves odrážejících negativní postoj k Romům byl připojen dodatek, že některá ze sloves špatný postoj majoritní společnosti k Romům spíše implikují, jelikož popisují činnosti

vedoucí k odstranění diskriminačního postoje k Romům, čímž však zároveň potvrzují jeho existenci.

Dále bylo slovo *zahradník* (s. 65) přesněji označeno jako sociolektismus, nikoliv jako termín, neboť se nejedná o „výraz pro jistý pojem v soustavě pojmů vědního nebo výrobního oboru“ (Lotko, 1998, s. 104).

V rozboru novinové zprávy o vietnamské tržnici (s. 70) bylo zdůrazněno, že se v ní silně projevují odmítavé postoje vůči vietnamské menšině.

2. Struktura rigorózní práce

Tato rigorózní práce vychází z magisterské diplomové práce *Jazykové ztvárnění národnostních stereotypů v českých médiích*, obhájené na Katedře českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze dne 8. 9. 2013. Metodologickým zdrojem pro nás byla především kognitivní lingvistika a její teoretická východiska, která uvádíme v kapitole II. Při jazykové analýze využíváme také prvky analýzy diskursu a pragmatické analýzy, neboť kognitivní lingvistice je připisován transdisciplinární charakter.

Po teoretické kapitole následuje kapitola III., již dále členíme na tři podkapitoly (1., 2., 3.) kapitoly, věnované jedné z vybraných národnostních skupin.

Jsme si vědomi toho, že při excerpci textů k analýze mohlo dojít k opominutí některých textů a že podrobnější popis jazykového ztvárnění národnostních stereotypů není možné obsáhnout v rozsahu magisterské ani rigorózní práce. Také připouštíme, že akcentace některých stereotypů byla ovlivněna výběrem období a kauzami, které se v něm odehrávaly.

Pro každou zkoumanou menšinu jsme na základě analýzy uvedli shrnutí.

Následuje kapitola IV., v níž reagujeme na podněty a otázky, které vzešly při obhajobě diplomové práce. Zabýváme se v ní aplikací zásad kognitivní lingvistiky a jejích aspektů na práci se stereotypy, a to nejen v rámci výuky českého jazyka. Samostatná podkapitola 1.1. je

věnována propojení komunikační a kognitivní funkce a jazykové komunikaci jakožto stěžejní oblasti současné didaktiky češtiny. Je popsána role jazykové komunikace v edukačním procesu podle RVP.

Dále uvádíme, jaké souvislosti lze sledovat mezi oblastí *Jazyk a jazyková komunikace* a průřezovými tématy *Multikulturní výchova* a *Mediální výchova*. Po podkapitole 2.1. věnované mezipředmětovým souvislostem následuje podkapitola 3.1., nazvaná *Požadavky na učitele*, v níž shrnujeme základní principy, kterých by si měl být učitel při začleňování aspektů kognitivní lingvistiky vědom, a nastiňujeme, ze které literatury a postupů by mohl čerpat inspiraci.

V závěru práce konstatujeme, jaké jsou v současné době podmínky a argumenty pro zavedení kognitivně-lingvistických aspektů do výuky.

II. Teoretická východiska práce

1. Kategorizace

Lakoff a Johnson předkládají ve své knize *Ženy, oheň a nebezpečné věci*¹ svůj pohled na to, jak kategorizujeme, a opouští tradiční aristotelovské pojetí kategorií². Kategorizaci vidí jako centrální pro naše myšlení, vnímání, jednání a řeč (Lakoff, 2006, s. 19). To, že je pro nás svět srozumitelný a smysluplný, umožňují psychické mechanismy podílející se na kategorizačních procesech (Vaňková, 2005, s. 67). Kategorizujeme, když vnímáme nějakou skutečnost jako druh či typ něčeho, tedy i tehdy, pokud mluvíme a uvažujeme o národech.

Podle Lakoffa (2006, s. 20) je kategorizace automatická a podvědomá. Uvědomíme si ji pouze v problematických případech.

Vaňková zdůrazňuje, že zkušenostní realismus³ kategorie pokládá nikoliv za „objevy“, ale za „vynálezy“. Pokud tedy zkoumáme kategorizaci, nepopisujeme to, jak jsou jevy (přirozeně) uskupeny, ale to, jak si je naše mysl třídí. Možností, jak kategorizovat, je mnoho, a projeví se při nich jak to, co je „přirozené“ a nearbitrární (nezávislé na člověku), tak to „umělé“. Do kategorií se promítají lidské zájmy, potřeby i limity a také kulturní společenství, ve kterém člověk žije (Vaňková, 2005, s. 72).

Lakoff polemizuje s aristotelovským pojetím kategorie. Kognitivní lingvistika pojímá kategorie z hlediska konceptuálního schématu „centrum – periferie“ a z hlediska prototypu (Vaňková, 2005, s. 73).

¹ Mluvíci australského jazyka dyirbal klasifikují substantiva do 4 skupin, z nichž jedna zahrnuje ženy, další oheň, vodu a boj. Kdykoliv mluvčí použije substantivum ve větě, musí ho předeslat klasifikátorem, který se s danou skupinou substantiv používá. (Lakoff, 2006, s. 102).

² Aristoteles chápe kategorie jako „nádoby“, do kterých některé věci patří a jiné nikoliv

³ Lakoff a Johnson tak označují názor, že „reálný svět“ existuje, náš pohled na něj je však relativní, je ovlivněn naší lidskou perspektivou. Neexistuje tedy jediná (objektivní) pravda. Naproti tomu strukturalismus uznává existenci objektivní pravdy a vychází z toho, že lidská mysl odráží svět. (Vaňková, 2005, s. 24).

2. Teorie prototypů

2.1. Koncepce Eleanor Roschové

Na změnu chápání kategorizace měla v 70. letech velký vliv teorie americké psycholožky Eleanor Roschové, ze které Lakoff a řada dalších kognitivních lingvistů vychází. Roschová tvrdí, že pokud by kategorie byly definovány pouze vlastnostmi sdílenými všemi členy kategorie, pak by nesměly existovat lepší či horší příklady dané kategorie (Lakoff, 2006, s. 20).

Kategorie podle ní nejsou „nádoby“, do kterých dané skutečnosti buď patří, nebo nepatří na základě svých vlastností. Kategorie obecně mají své nejlepší příklady („prototypy“), které vykazují největší míru vlastností dané kategorie (Lakoff, 2006, s. 21). Jak bylo s I. Vaňkovou řečeno výše, kategorie je budována na základě schématu centrum – periferie, kdy v centru stojí nejlepší, ideální příklad neboli prototyp.

Například prototyp Vietnamce pro nás představuje příslušník vietnamského národa, jehož zdrojem obživy je prodávání laciného zboží na tržnici, mezi další sémantické rysy patří, že nemluví dobře česky a žije v uzavřené komunitě svých krajanů. Vietnamce, který nesdílí tyto charakteristiky, chápeme jako netypický příklad, stojící na okraji kategorie.

2.2. Prototyp, nebo stereotyp?

Lakoff ve svých dílech pracuje jak s pojmem prototyp⁴, který převzal od Eleanor Roschové, tak se stereotypy⁵. Termín stereotyp chápe většina autorů jako synonymní k pojmu prototyp,

⁴ Případ, který mluvčí považují za nejlepší, nejrepresentativnější; centrální příklad kategorie, který jako takový uvádějí nejčastěji, resp. který obecně asociuje jistou kategorii. Prototyp není subjektivní, ale intersubjektivní; v odpovědi na to, co je prototypem domácího miláčka, uvádějí mluvčí subkategorie kočka, pes, papoušek apod., nikoliv individuální exempláře „Azor“, „Sessy“, „Lori“ apod. (EŠČ, 2002, s. 340).

⁵ 1. V sémantice souhrn typických vlastností předmětu (referentu) označeného lexémem, jehož význam si mluvčí osvojil při typickém označení, užití a přenáší jej do označení, užití netypických. 2. V sociální psychologii

je však většinou užíván v jiných kontextech. Pojmová náplň stereotypu a prototypu se výrazněji liší pouze v některých koncepcích. (Vaňková, 2005, s. 83–84).

Pojem stereotyp tak, jak jej dnes chápeme, začal používat sociolog a publicista Walter Lippmann. Označil jím v knize *Public Opinion* (1922) „zafixovaný obraz v hlavě, jehož prostřednictvím vnímáme chování či vlastnosti členů společenských skupin v hlavních rysech jako jednotné, neměnné, dané“.⁶

Vaňková (2005, s. 84) uvádí, že s termínem stereotyp se můžeme setkat v sociologii, sociolingvistice, sociální psychologii, etnologii, kulturologii, literární vědě a filosofii. Stereotyp souvisí hlavně se společenským (a společensko-kulturním) rozměrem slov a kolektivně sdílených představ, které za nimi tkví.

Naproti tomu termín prototyp se podle Vaňkové (2005, s. 84) používá zejména v oblasti (kognitivní) psychologie a psycholingvistiky a vyskytuje se především v souvislosti s „vnitřní“ stránkou lidského poznání. Tento termín označuje to, jak se na základě konceptualizačních procesů konstituuje pojem v mysli.

R. Grzegorzyczkova (dle Vaňkové, 2005, s. 84) upozorňuje na skutečnost, že o prototypěch se obvykle mluví v souvislosti s *věcmi*, kdežto o stereotypech spíše v souvislosti s *lidmi*. V této práci budeme tedy používat termín stereotyp pro označení národnostních a etnických stereotypů jakožto ustálených soudů a postojů, pojem prototyp se bude vyskytovat pouze tam, kde ho autoři teorií o prototypěch (významově blízkých stereotypech) používají.

2.2.1. Prototypy a stereotypy v Lakoffově pojetí

2.2.1.1. Metonymické modely

označení pro relativně stálý systém názorů, předsudků a hodnot, vlastní určité skupině a usnadňující orientaci ve světě (kognitivní vzor). (ESČ, 2002, s. 443)

⁶ Podle www.varianty.cz

Lakoff (2006, s. 89) vidí jako velký zdroj prototypů metonymie⁷. Jde o situace, kdy jedna podkategorie, člen nebo podmodel „slouží (často jen za velice omezeným a bezprostředním účelem) k porozumění kategorii jako celku“ (Lakoff, tamtéž).

2.2.1.2. Zdroje prototypových jevů

Jak bylo řečeno výše, metonymické modely vykazují určité druhy prototypových jevů. Z výčtu všech, které Lakoff uvádí (2006, s. 100), jsou pro naši práci relevantní tři.

1) Společenské stereotypy

Společenské stereotypy jsou podle Lakoffa příklady metonymie, ve kterých má určitá podkategorie společensky uznávaný status jako zástupce celé kategorie.⁸

Můžeme tedy jako příklad národnostního stereotypu uvést Vietnamce-trhovce, kdy tato subkategorie je lepším příkladem kategorie Vietnamců, než by byl třeba Vietnamec-právnick, a může zastupovat (a často zastupuje) celou kategorii. Vietnamec-trhovec stojí v pomyslném schématu „centrum – periferie“ v centru dané kategorie. Podle Lakoffa (2006, s. 91) je možné definovat společenský stereotyp pouze vzhledem k jednomu zkušenostnímu modelu, v tomto příkladu by model mohl být označen jako model zdroje obživy. Podkategorie může být definována v protikladu ke stereotypu (např. Vietnamec-právnick je protikladem Vietnamce-trhovce a právě pro svou „překvapivost“ může být rozhodující při výběru tiskové zprávy).

Na stejném principu je založen i stereotyp slušného cizince (resp. příslušníka jiného etnika), zejména Roma. Prototypický Rom se nechová slušně a někdy je právě slušnost a spořádanost

⁷ Pro Lakoffa jsou metonymie jednou ze základních charakteristik kognitivních procesů. Jedno pojmenování dobře známého a snadno vnímatelného aspektu věci je použito zástupně pro pojmenování celé věci, nebo jejího jiného aspektu či části.

⁸ Lakoff svou teorii demonstruje na příkladu stereotypu matky jako ženy v domácnosti (housewife). Podle něj kategorie matky-ženy v domácnosti existuje, i když není pojmenována. Obsahuje ale kulturní očekávání toho, co má matka být, a je tedy prototypovým jevem. V anglo-americké kultuře jsou matky, které jsou ženy v domácnosti, považovány za lepší příklady matek, než ty, které ženami v domácnosti nejsou. Stereotyp matky-ženy v domácnosti je definován ze stereotypního pohledu na starostlivost. V českém prostředí můžeme najít podobný příklad: vdaná matka je lepším příkladem matky než matka svobodná.

Romů kritériem výběru zprávy, která ve svém výsledku potvrzuje stereotyp neslušného Roma, neboť je vystavěna právě na kontrastu s ním.

Lakoff (2006, s. 95) se domnívá, že společenské stereotypy jsou vědomé. Stereotypy hrají roli při vytváření úsudků a obvykle jsou rozpoznány účastníky komunikace jako nesprávné. Jejich použití v argumentaci může být otevřeně napadáno. Jako jeden z typických příkladů současných amerických stereotypů uvádí Lakoff tento: *Stereotypní Japonec je pracovitý, zdvořilý a inteligentní* (2006, s. 95). V českém povědomí je pak například zakořeněn stereotyp Roma, který je bez práce, žije ze sociálních dávek a páchá kriminální činnost.

2) Typické příklady

Podle Lakoffa (2006, s. 96) si vytváříme závěry směrem od typických k netypickým příkladům. Vyvozování takových závěrů je zásadním aspektem lidského myšlení. Vědomosti, které o typických příkladech máme, mohou vést k prototypovým jevům.

Je-li pravda, že typický Rom nepracuje a pobírá sociální dávky, utvoříme si závěr, že Rom, který dávky nepobírá a pracuje, je atypický.

3) Vyčnívající příklady

Někdy naopak může kognitivní model fungovat tak, že vyčnívající (známý, netypický, pamětihodný) příklad zastupuje metonymicky celou kategorii.

Pokud osobně neznáme žádného Vietnamce, může nás ovlivnit například kauza v novinách, která nějakým způsobem vyčnívá. U vietnamského etnika šlo například o zprávu o Vietnamci, který byl odsouzen za trestný čin spáchaný na území České republiky a měl být deportován zpět do Vietnamu. Tento případ byl zajímavý tím, že Vietnamec chtěl rozprodat své orgány, aby měl peníze na léčbu svých nemocných příbuzných, což je jistě překvapivá (vyčnívající) informace. Noviny zmiňovaly také to, že byl pachatel uživatelem pervitinu. Vyčnívající případy se nám přirozeně více ukládají do podvědomí a můžeme mít tendenci takový případ zobecňovat na další příklady.

2.2.2. Stereotypy v pojetí Bartmiňského

Bartmiňski a jeho lublinští kolegové nevztahují pojem stereotyp pouze k lidským bytostem, ale také k věcem. Zabývají se vznikem stereotypu, jeho povahou a fungováním. Stereotypy tíhnou buď ke „vzorům“ (jaké by skutečnosti měly být), nebo k „obrazům“ (jaké skutečně jsou). Stereotypy příslušníků národů mají blíže k obrazům (Vaňková, 2005, s. 86). To ovšem neznamená, že stereotypy jsou věrným obrazem reality (viz kapitola *Jazykový obraz světa*). Částečně se však na ní zakládají, neboť se na zkušenosti, které získáváme, nabalují určité konotace vznikající na základě těchto zkušeností, což může vést ke stereotypovým jevům.

2.2.3. Stereotypy jako přirozený druh

Stereotypy můžeme označit za sociální konceptuální kategorii, která je spontánně chápána jako *přirozený druh* (Kanovský, 2001, s. 10). Jak již ale bylo řečeno výše, to neznamená, že stereotypy zobrazují svět pravdivě nebo že jsou jeho přesnou deskripcí. „Znamená to pouze to, že lidská mysl je spontánně a automaticky schopna zařazovat do tohoto pojmu [rozuměj kategorie – doplnila Z. V.] objekty na základě předem daných a specifických kategorií“ (Hirschfeld, 1998, cit. dle Kanovského, 2001, s. 10).

2.3. Vznik a původ etnických stereotypů

Etnické stereotypy podle L. Uhlíkové (2001, s. 49) určitým způsobem přispívají k formování a udržování kolektivní identity. Obraz, který máme o sobě samých (autostereotyp), je vytvářen (mimo jiné) na základě porovnání sebe sama s ostatními (jinými). L. Uhlíková uvádí příklad stereotypního Rusa, o kterém často hovoříme jako o *hloupém, líném, opilém ruském Ivanovi*, proti kterému se sami vnímáme jako vzdělaní a pracovití. L. Uhlíková zdůrazňuje, že u stereotypů nemáme sledovat jejich pravdivost či nepravdivost, ale to, jak vypovídají o emocionálním světě svého nositele.

Jak již bylo řečeno, stereotypy jsou určitým zobecněním. Pomocí těchto zobecnění a kategorizací se lidé orientují ve světě. L. Uhlíková (2001, s. 50) tvrdí, že stereotypy většinou nevycházejí z přímé, osobní zkušenosti, ale jsou často zprostředkovány sociálním prostředím,

kté zahrnuje také média. Má-li jedinec odlišnou zkušenost, chápe ji jako výjimku z pravidla, která zažitý stereotyp nenabourá (viz příklady slušných Romů a solidárních Vietnamců).

Uhlíková vychází ze Słowniku⁹ polských lingvistů, již se domnívají, že podstata etnických stereotypů spočívá v lidském pozorování, které vytváří určité obrazy, podle nichž se formuje zobrazení dané skutečnosti. Ke vzniku etnických stereotypů dochází podle Uhlíkové tehdy, pokud subjekt i objekt stereotypu mají kulturní a etnickou totožnost a pokud nežijí zcela izolovaně, ale neexistují mezi nimi takové kontakty a vztahy jako mezi členy jedné a druhé etnické skupiny.

Stereotypy nejsou vrozené, ale naučené (Uhlíková, 2001, s. 53). Dalo by se také říci, že jsou částečně převzaté. Malé děti je přebírají od rodičů, ale rovněž z médií, knih, a dokonce i z lidových rčení.

3. Polská kognitivní lingvistika a jazykový obraz světa

3.1. Lublinská jazykovědná škola

I. Vaňková (2007, s. 9) datuje vznik polské sémantické školy do osmdesátých let 20. století, kdy se v Lublinu začal formovat svébytný přístup k jazyku a objevovat pojem jazykový obraz světa. Mezi nejvýznamnější lublinské lingvisty řadí Jerzyho Bartmińského, Annu Pajdzińskou a Ryszarda Tokarského.

Podle Vaňkové je přístup polských lingvistů nezávislý na lakoffovsko-johnsonovské kognitivní lingvistice. Můžeme však, jak se zjistilo, mezi nimi najít základní paralely. Pojem jazykový obraz světa¹⁰, který je pro polskou lingvistiku stěžejní, však v americké kognitivní lingvistice chybí. Jeho smyslu se blíží „konceptualizace světa obsažená v jazyce“ (Aprejsan, 1995, cit. dle Vaňkové, 2005, s. 46). Díla amerických lingvistů jsou však v polských kognitivisticky orientovaných textech často citována.

⁹ Bartmińského *Słownik stereotypów i symboli ludowych* je zásadní dílo polské kognitivní lingvistiky.

¹⁰ Podle R. Grzegorzczukové se tento termín poprvé objevil v roce 1986 v článku J. Bartmińského a R. Tokarského *Językowy obraz świata a spójność tekstu* (Vaňková, 2005, s. 46).

Tato „evropská“ varianta kognitivní lingvistiky je českému myšlení bližší než americký kognitivismus, protože akcentuje nejen sepětí jazyka s kognitivními procesy, ale také s kulturou (Vaňková, 2007, s. 10). V této práci tudíž využíváme některá její myšlenková východiska.

3.2. Jazykový obraz světa

Ve středu zájmu lublinských kognitivistů stojí člověk a jeho „základní lidská zkušenost, tělesná, smyslová, citová, pocitová, zkušenost ‚mého‘ a ‚cizího‘, zkušenost člověka prožívajícího ‚přirozený‘ svět“ (Vaňková, 2007, s. 9). Tento přístup bývá označován pojmem jazykový obraz (přirozeného) světa.

3.2.1. Historické souvislosti

I. Vaňková (2001, s. 22) připomíná, že způsobem, jakým konceptualizujeme skutečnost, se zabýval v 19. století německý filozof Wilhelm von Humboldt, který tvrdil, že v jazyce je obsažen specifický názor na svět, a ještě před ním Johann Gottfried Herder, který zdůrazňoval sepětí jazyka s národem. Vaňková (1999, s. 288) uvádí, že „pojetí každého jazyka jako specifického obrazu světa (a pojetí kultury jako sociálně podmíněných způsobů konceptualizace světa)“ vychází i z tradice *sapirovsko-whorfovské*¹¹.

3.2.2. Definice

Od konce osmdesátých let se objevilo mnoho definic jazykového obrazu světa. V této práci uvádíme pouze definici Jerzyho Bartminského (cit. dle Vaňková, 2005, s. 50). Podle něj je jazykový obraz světa „v jazyce uložená interpretace skutečnosti, kterou je možno chápat jako souhrn soudů o světě. Mohou to být soudy buď ustálené v samém jazyce, v jeho gramatických formách, ve slovníku, ve fixovaných textech (např. příslovích), nebo jazykovými formami a texty pouze implikované.“ A právě jazykové formy a texty implikující takové soudy tvoří podstatnou část našeho výzkumného materiálu.

¹¹ Sapir a Whorf hovoří o jazykovém determinismu, tedy o tom, jak náš mateřský jazyk ovlivňuje naše vidění světa (Vaňková, 2005, s. 49).

3.2.3. Heterogenost jazykového obrazu světa

Obraz světa v jazyce není v žádném případě jednotlivý. Někdy v něm dokonce můžeme najít určité rozpory. Rozrůzněnost je způsobená nejenom sociálními a teritoriálními dialektami, ale záleží také na povaze textů, ze kterých jej interpretujeme. Základ jazykového obrazu světa tvoří běžná, každodenní komunikace a také umělecké texty, které ji reflektují (Vaňková, 2005, s. 53).

Popisu národnostních a etnických stereotypů v uměleckých textech a textech, ve kterých jsou tyto stereotypy fixovány (lidové písně, přísloví), byla již řada kognitivně orientovaných prací věnována. Tato práce se zaměřuje na žurnalistické texty (zejména novinové zprávy a články), které utvářejí specifický obraz světa, ale nesporně reflektují i ono „centrum“ jazykového obrazu světa. O vztahu jazykového a mediálního obrazu světa viz kapitola *Jazykový obraz světa a mediální obraz světa*.

3.3. Antropocentrismus a opozice „vlastní“ – „cizí“ jako kategorie strukturující jazykový obraz světa

„Jazyk je antropocentrický“, píše Vaňková (2005, s. 60). Antropocentrismus svědčí o tom, že jazyk je lidským výtvozem. Slouží lidem ke komunikaci a odráží svět viděný z lidské perspektivy (Pajdzińska, 2007, s. 28).

Vaňková (2005, s. 60) dále píše: „Středobodem světa, centrem, které určuje (mou) lidskou perspektivu, je (mé) lidské, subjektivně prožívané tělo: tělo určité velikosti, stavby, proporcí, se specificky utvářenými a fungujícími orgány, vybavené lidskými smysly a vnímavostí.“ Antropocentrismus má tedy základ v lidské tělesnosti.

Pajdzińska (2007, s. 27) vidí antropocentrismus jako „nejvýraznější konkretizaci kategorie svojskości“ (*svój, własni*). Opozice dvou kategorií „vlastní – cizí“ je podle Pajdzińskiej (2007, s. 27) vlastní všem jazykům. Tato opozice se může v jazyce projevat různými způsoby¹². To, co bývá uznáno za „své“, za „vlastní“, bývá hodnoceno pozitivně. Naopak to, co vnímáme jako „cizí“, odlišné, nabývá negativních konotací. To, co se chápe jako „vlastní“, se většinou nevyjadřuje explicitně. (Nejen) jazykově se reaguje na „cizí“ (nevlastní) rysy, těmi mohou být například rysy představitelů jiných národů a etnik (Pajdzińska, 2007, s. 33). Můžeme se proto s touto opozicí setkat v řadě prací z oblasti sociální psychologie a sociolingvistiky zaměřujících se na stereotypy (Vaňková, 2005, s. 65). V žurnalistických a publicistických textech se většinou neseťkáváme s explicitním vyjádřením běžně sdílených stereotypů, ale spíše s jejich implicitní podobou.

Mediální diskurs je specifický i tím, že se v něm s ohledem na zachování politické korektnosti vedle neutrálních názvů příslušníků národností neobjevují také názvy příznakové nesoucí většinou negativní emocionální zabarvení, které jsou typické pro běžnou neformální mluvu. Mezi takové patří například *Rusák*¹³.

4. Konotace

Podle Tokarského (2007, s. 13) jsou dnes významové konotace obvykle uznanou součástí lexikálně-sémantických teorií. Konotace jsou chápány jako potencionální složky slova, které doplňují designaci slova. Tokarski zdůrazňuje právě jejich potencionálnost a modifikuje definici slovního významu A. Wierzbické z toho, „co si lidé myslí nebo mají na mysli, když dané slovo užívají“, na to, „co lidé *mohou* mít na mysli, když dané slovo užívají“.

Konotace tedy podle Tokarského (2007, s. 14) rozvíjejí a rozšiřují význam slova, ale mají jiný status než designativní složky, jež konstituují jazykovou definici významu lexému. Slovo tedy v sobě nese složky *obligatorní* (designaci, lexikální význam) a složky *potencionální* (konotace).

¹² V běžném životě si ji můžeme uvědomit jako projevy xenofobie a rasismu.

¹³ Existuje-li paralelní název jinak vytvořený (v tomto případě *Rus*), má odvozenina s *-ák* negativní hodnotící zabarvení (PMČ, 2003, s. 116).

Sdílené konotace jsou součástí sdílených stereotypů. Vaňková (2005, s. 88) si klade otázku, jak poznat, že konotace nejsou jen individuálními asociacemi a že opravdu fungují intersubjektivně. Na základě prací lublinských badatelů Vaňková uvádí typy faktů, kterými může být sdílenost faktů potvrzena.

Jedná se o hlediska *kvantitativní* a *kvalitativní*:

Kvantitativní hledisko zohledňuje frekvenci výskytu dané charakteristiky. Tu lze doložit například množstvím **kolokací**. D. Královcová (2009, s. 53) ve své diplomové práci zkoumá kolokabilitu adjektiv *romský* a *cikánský* a dochází k závěru, že vedle neutrálních kolokací převažují negativně chápané kolokace nad těmi pozitivními. Množství negativních kolokací vypovídá o tom, jak Romy vnímáme a jak o nich mluvíme a píšeme.

Kvantitativní hledisko se opírá o fixovanost dané charakteristiky v jazyce. Míru fixovanosti lze určovat podle několika oblastí. Vaňková (2005, s. 88–89) na základě prací Bartmiňského a Panasiukové podává následující přehled jevů, které odkazují k stereotypnosti a sdílenosti konotací. Zde uvádíme pouze ty z nich, jež jsou pro téma této práce relevantní:

- **Významy derivátů**, které se shodují s dokládanou konotací: „*cikánit*“ – *lhát*;
- **Existence frazémů**, jejichž význam se shoduje s vymezeným rysem: *vést cikánský život* (potulný, z místa na místo), *je to tady jako u cikánů* (nepořádek);
- Sémantická struktura určitých konstatování, která mají „**diagnostickou platnost**“. Např. „*Je to pes, ale nekouše*“ implikuje¹⁴, že psi obvykle koušou.

Vaňková (2005, s. 89) hovoří o dvou typech konotací: o *konotacích jazykových*¹⁵ (tj. fixovaných v jazykovém systému) a *konotacích textových* (doložitelných pouze v rovině textu).

¹⁴Implikatura je centrální pojem Griceho konverzační logiky (1975). Vychází z předpokladu, že v komunikaci dochází – např. v ironii, metafoře aj. – k disociaci doslovného a intendovaného (implikovaného) významu slov, vět/výpovědí. Pro pochopení výpovědi musí adresát hledat intendovaný význam výpovědi (ESČ, 2002, s. 177). S implikaturami (implikovaným významem) se při rozboru novinových článků nezdá setkávat.

Podle Vaňkové „někteří badatelé uznávají jako relevantní z hlediska popisu významu pouze ony jazykové, systémové [konotace – doplnila Z.V.], ale jiní zdůrazňují pružnost hranice mezi oběma typy a připomínají skutečnost, že textové konotace jsou vlastně vždy ‚potenciálně jazykové‘, a že bychom je tedy měli přinejmenším brát v úvahu a z mnoha důvodů cíleně zkoumat“.

Budeme tudíž vycházet z názoru, že textové konotace (máme tím na mysli zejména konotace v publicistických textech, nikoliv v textech uměleckých, kde může být konotace ovlivněná stylem autora, záměrem použít netradiční konotace apod.) jsou vždy „potenciálně jazykové“.

5. Média

5.1. Charakteristika médií

Není pochyb o tom, že média představují významnou společenskou instituci. Řada autorů (Kaderka – Karhanová, 2003; Havlíček, 2008 a další) se zabývá tím, jak média ovlivňují veřejné mínění a jaký obraz nám vštěpují. Jiní se zaměřují na to, co média vypovídají o *sociální skutečnosti* (Jiráček, 2003, s. 9), ve které žijeme. Podle J. Jiráka (2003, s. 9) je těžké vysledovat „kauzalitu vztahu mezi mediálními obsahy a postoji veřejnosti“. Domnívá se, že mediální obsahy korespondují s postoji, které jsou společností sdíleny.

Jiráček vyslovuje v podstatě kognitivistickou myšlenku, že média neodrážejí sociální realitu, ale jsou jejím interpretativním zpracováním. Média se podle něj „opírají o nezpochybnované a paušálně zjednodušující soudy prezentované jako nabyté zkušenosti, které společnost spojuje s jevy a skupinami, se kterými se snaží vyrovnat“. Právě to je důvod, proč se J. Jiráček domnívá, že stereotypy v médiích korelují se stereotypy ve společnosti.

5.2. Jazykový obraz světa a mediální obraz světa

¹⁵ Tokarski (2007, s. 16) nazývá konotace, které se ustálily ve společnosti nebo u většiny uživatelů jazyka, **konotacemi systémovými**.

D. Kępa-Figura a P. Nowak se ve svém příspěvku *Jazykový obraz světa a mediální obraz světa* (2007) zabývají vztahem dvou odlišných kvalit: jazykového obrazu světa a mediálního obrazu světa. Kladou si otázku, jestli něco takového jako mediální obraz světa existuje, a pokud ano, jaký je jeho vztah k jazykovému obrazu světa.

Odpověď lze podle nich nalézt v sémantickém charakteru jazykového obrazu světa a emocionálně-hodnotícím vztahu člověka ke skutečnosti. Jazyk vypovídá o způsobu, jak myslíme, jak interpretujeme svět. Jak již bylo řečeno výše, jelikož má myšlení antropocentrický charakter, je výchozím bodem pro kritéria hodnocení člověk. (Kępa-Figura – Nowak, 2007, s. 72)

Podle Kępy-Figury a Nowaka (2007, s. 73) má publicistika ze zásady prezentovat názory a hodnocení, a je tak zajímavým materiálem pro zkoumání jazykového obrazu světa. Zde připomeňme, že autoři mají na mysli zejména fejetony¹⁶, které jsou v české stylistice zařazovány na pomezí stylu publicistického a uměleckého. Takovéto texty podle Kępy-Figury a Nowaka (2007, s. 73–74) „podtrhují soudržnost světa“ a „akcentují v jazykovém obrazu světa závaznou antropologickou perspektivu“.

Rys objektivitivy bývá spojován zejména se zprávami jakožto novinářským útvarem (Kępa-Figura – Nowak, 2007, s. 78). Souvislost s jazykovým obrazem světa se v nich omezuje na fakt, jaké skutečnosti byly vybrány. Mluvčí se snaží neutralizovat svou přítomnost. Do jaké míry to je možné, zůstává otázkou. Pouze maximální zvědečtění mediální komunikace by umožnilo překročení hranic jazykového obrazu světa (Kępa-Figura – Nowak, 2007, s. 84).

Existuje tedy mediální obraz světa nezávislý na jazykovém obrazu světa? Oba polští lingvisté jsou přesvědčeni, že není možné vytvořit nový jazykový obraz světa, jak dokládá jejich výzkum, a že novináři vycházejí z běžného jazykového obrazu světa. I tzv. čistá, objektivní zpráva se stane součástí jazykového obrazu světa tím, že ji čtenáři budou na základě jazykového obrazu světa interpretovat. „Mediální obraz je tedy pouze reinterpetací jazykového obrazu světa, ale ne novou hodnotou či kvalitou“ (Kępa-Figura – Nowak, 2007, s. 85).

¹⁶ Podle Chlupka je fejeton beletristicky zaměřen. „Vzniká prolínáním několika slohových postupů, bývá více nebo méně subjektivní, se sklonem k úvaze. Může být kritický vtipný, humorný nebo ironický a provokující.“(Chloupek, 1991, s. 220)

6. Výzkumný materiál

6.1. Výběr periodik

Texty, které byly do analýzy zahrnuty, pocházely z celostátních deníků a periodik, chápaných jako seriózní: *Mladá fronta Dnes*, *Lidové noviny*, *Hospodářské noviny*, *Právo*; z celostátních bulvárních deníků *Aha!* a *Blesk*; z týdeníků *Respekt*, *Reflex*, *Týden* a *Instinkt* a z regionálního *Nymburského deníku*.

U celostátních deníků *Mladá fronta Dnes*, *Lidové noviny*, *Hospodářské noviny* a *Právo* se dalo předpokládat, že se tyto deníky budou snažit etnickým a národnostním stereotypům vyhýbat. Při sběru relevantních článků nebyly ve jmenovaných celostátních periodikách excerpovány rubriky *Ekonomika* a *Sport*, protože v rubrice *Ekonomika* se referuje především o státech a jejich ekonomice (národnostní příslušnost je uváděna ve spojení s informacemi ekonomického rázu, a tudíž pro naši práci většinou nevyužitelnými), ve sportovních přílohách se pochopitelně zmiňuje příslušnost k určitému národu v souvislosti se sportovními výsledky jednotlivců či týmů a tyto zprávy rovněž nejsou pro naši analýzu podstatné.

Bulvární deníky *Aha!* a *Blesk* mají nesporně jiný záběr než tzv. seriózní deníky. Nelze u nich očekávat, že se řídí etickým kodexem novináře. Požadavek upoutat pozornost masového čtenáře převažuje nad politickou korektností. Lze se proto domnívat, že zmiňovaná bulvární periodika poskytnou vhodný materiál pro analýzu.

Nymburský deník jsme zahrnuli proto, aby doplnil obraz, který poskytují celospolečenské deníky, o zprávy regionální důležitosti. Jsme si vědomi toho, že do regionálního deníku přispívá vždy menší počet novinářů a že jazykové ztvárnění stereotypů může být ovlivněno stylem a výrazovými prostředky jednotlivých autorů více než v celostátních denících.

Do zkoumaného vzorku médií jsme zařadili rovněž týdeníky, neboť lze očekávat, že v nich publikované články o cizincích budou jiného charakteru než zprávy v denním tisku, a to zejména v týdeníku *Respekt*.

6.2. Zkoumané období

Časový horizont jsme stanovili na rozmezí tří měsíců, a to od 1. srpna 2010 do 31. října 2010. Delší časové období nebylo možné sledovat s ohledem na počet vybraných médií. Na obsahu materiálu zkoumaného v rozmezí tří měsíců se samozřejmě mohou projevit vlivy některých kauz, které v dané době plnily stránky novin. Zároveň můžeme tvrdit, že jsou-li stereotypy pevně zakořeněné a stabilní, nemělo by v nich v případě zvoleného čtvrtletního období dojít k výraznému zkreslení stereotypů. Spíše se může ve větší míře projevit některá složka stereotypu.

Např. publikování článků o Romech odcházejících do západních zemí akcentuje stereotyp Romů-kočovníků, který by se jinak pravděpodobně výrazně neprojevil. Psalo se o *putujících* či *kočujících* Romech. *Respekt* pak poukazyval na to, že francouzské úřady mají speciální výraz „gens du voyage“ pro lidi (velkou většinu tvoří příslušníci romského etnika), kteří původně kočovným životem žili a kteří dnes žijí na francouzském území legálně (ať už putují, či nikoliv), a i když se netěší nejlepší pověsti, jsou do jisté míry tolerováni. Od těchto „usazených“ lidí na cestách autoři *Respektu* odlišují nově příchozí Romy, kteří pobývali ve Francii nelegálně. Týdeník *Týden* otiskl článek ***Cikáni jdou Evropou*** (*Týden* 6.9), v němž se historii kočovného života Romů věnuje. V souvislosti s událostmi kolem odchodu balkánských Romů do západních zemí se výrazně projevil stereotyp nechtěných Romů.

6.3. Výběr zkoumaných skupin

K analýze jazykového ztvárnění národnostních stereotypů jsme vybrali dvě národnostní skupiny – Vietnamce a Rusy, a jednu skupinu etnickou/národnostní – Romy.

Skupiny byly vybrány mimo jiné s ohledem na svou početnost. Podle dat Českého statistického úřadu¹⁷ bylo k 31. 12. 2010 na území České republiky registrováno k trvalému či jinému typu pobytu 425 301 cizinců. Nejpočetnější skupinu tvoří Ukrajinci (124 339 osob), následují je státní příslušníci Slovenska (71 780 osob). Tyto dvě nejpočetnější skupiny jsme si však nezvolili z několika důvodů.

Za prvé lze předpokládat, že stereotyp Ukrajince nezaznamenal za dobu, kdy se obrazem cizinců v médiích různé práce a projekty zabývají, výrazné změny, a že popis stereotypního vnímání Ukrajince se tedy v mnoha z nich vyskytuje (byť ne popsán pouze z pohledu jazykového ztvárnění stereotypu). Původním záměrem práce bylo analyzovat jako jednu z národností skupinu ruský mluvících cizinců, zahrnujících i Ukrajince (kteří ovšem vedle ruštiny používají také ukrajinštinu). Předběžnou analýzou novinových článků obsahujících zmínku o cizích národnostech však bylo zjištěno, že takováto skupina by byla vnitřně příliš heterogenní, a tudíž by nebylo možné ji v rozsahu této práce popsat, navíc by jako kritérium výběru brala v úvahu mateřský či druhý jazyk, nikoliv národnost. Dále se zmínky o Ukrajincích vyskytovaly téměř výhradně v souvislosti s méně či více závažnější kriminální činnostmi a neposkytly by ve zvoleném časovém období dostatek materiálu pro analýzu.

Od analyzování druhé nejpočetnější národnostní menšiny – Slováků – jsme upustili zejména proto, že se domníváme, že na Slováky Češi nahlíží z jiného úhlu než na ostatní národnosti a etnické menšiny, a to z toho důvodu, že se Slovenskem máme společné (a zároveň v některých aspektech odlišné) jisté kulturní a historické charakteristiky a že se náš pohled na Slováky jako na cizí národnost proměňuje v závislosti na historicko-politických událostech. U takovéto skupiny bychom považovali za vhodnější zkoumání vzniku a proměny stereotypu, tedy jeho dynamického vývoje, zejména jeho proměnu po roce 1993.

6.3.1. Romové

Romové jsou pokládáni za etnikum, i když nezdědka se o nich mluví také jako o národu.¹⁸ Odhaduje se, že v Česku žije kolem 150 000 až 300 000 Romů.¹⁹ Jde o vnitřně velmi

¹⁷ http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-001

¹⁸ Jako o národu mluví o Romech i předseda Romské občanské iniciativy (ROI) JUDr. Emil Ščuka: „Cikáni je označení deklasované sociální skupiny, Romové je označení národa.“ (<http://cs.wikipedia.org/wiki/Romov%C3%A9>)

diferenciovanou skupinu, kterou máme tendenci vnímat jako jednotnou. Popis ztvárnění stereotypu Romů byl zvolen také proto, že se na této skupině nejzřetelněji projevuje kategorie „vlastní – cizí“ a připisování negativních vlastností tomu, kdo se od nás liší. Ač má většina Romů žijící na území Česka české občanství, vnímáme je v podstatě jako cizí, jiné.

6.3.2. Vietnamci

Vietnamci tvoří třetí nejpočetnější skupinu cizinců na našem území. Těch, kteří žijí na našem území s trvalým či jiným pobytem, uvádí Český statistický úřad 60 301. Dále v České republice žijí i příslušníci vietnamského národa, kteří získali státní občanství ČR. Toto číslo pravděpodobně není zanedbatelné. Do počtu uvedeného ve statistice nejsou rovněž zahrnuti ti, kteří pobývají v Česku nelegálně.

Zajímalo nás, zda v médiích převažuje stereotyp Vietnamců jako uzavřené komunity a prodejců laciného a padělaného zboží, nebo zda se výrazněji objevují zprávy, které tento stereotyp boří (máme na mysli např. zprávy o úspěšných vietnamských studentech či soužití české a vietnamské komunity).

6.3.3. Rusové

Ve statistických tabulkách je evidován 31 941 Rusů. Opět připomínáme, že se jedná o údaj vztahující se pouze k občanům Ruské federace žijícím na našem území, kteří získali trvalý pobyt či jiný typ pobytu.

Současný stereotyp Rusa se jistě odlišuje od stereotypu, který převažoval v 90. letech minulého století po rozpadu Sovětského svazu. V této éře psala média o Rusech jako o ruský mluvících zločincích či ruskojazyčné mafii. Předpokládali jsme, že v dnešní době jsou Rusové spojováni i s jinými událostmi a vlastnostmi, než tomu bylo dříve, a to vlivem posilující politické a ekonomické pozici Ruska jako světové velmoci a dobré ekonomické situaci některých příslušníků ruské menšiny v Česku.

V této práci budeme hovořit o Romech jako o etniku, přičemž zastáváme názor, že v jejich případě národnostní a etnický stereotyp splývají; stereotyp o Romech lze tedy chápat jako stereotyp národnostní i etnický (v závislosti na tom, jak Romy definujeme).

¹⁹ <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4114-03>

III. Interpretace získaných dat

1. Romové

1.1. Obraz Romů v české společnosti

„Pro průměrného gádže je dnes Rom stále více v podstatě jen snědý asociál, jemuž nelze důvěřovat, od něhož je nutno očekávat hlavně násilí, lež a krádež. Člověk na jedné straně mazaný, na druhé straně dětinský, neschopný plánovat a dbát na vlastní dlouhodobý zájem, nevzdělaný, nespolehlivý, líný, špinavý a požívačný primitiv.“ (Říčan, 1998, s. 91)

Těmito slovy P. Říčan popisuje, jaký je stereotypní obraz Romů pro většinu Čechů. Cílem této práce není zkoumat, zda tento názor převládá ve veřejném mínění, ale v této kapitole se zaměříme na to, jaký je stereotyp Roma v současných tištěných médiích. Ještě před 20 lety se psalo o Romech tak, jak uvádí P. Říčan. Důkazem může být publikace Jiřího Homoláče *A ta černá kronika!*, ve které autor poukazuje na to, že o Romech se píše především v souvislosti s kriminalitou.

1.2. Kategorizace Romů v médiích

S uváděním příslušnosti k romskému etniku se v novinách setkáváme často. Někdy je zařazení k etnické kategorii nevyhnutelné a zpráva by bez něj nedávala smysl. Mezi ně patří například zprávy o rasově motivovaných útocích, vyhošťování Romů z Francie²⁰ apod. Samo uvedení etnické příslušnosti v těchto případech stereotyp nevytváří, ale (pomineme-li fakt, že samotný výběr zprávy může svědčit o existenci stereotypu) stereotypy se v nich mohou projevit jinak.

V některých případech svědčí o stereotypu už samotné odkazování k etnické příslušnosti. S kategorií Romů si pak automaticky začneme spojovat některé činnosti a vlastnosti, které jim jsou v médiích připisovány. Nejčastějším případem, kdy byla romská etnicita uváděna

²⁰ Bez uvedení etnické příslušnosti přistěhovalců bychom stěží mohli mluvit o rasovém podtextu jednání francouzského prezidenta Nicolase Sarkozyho.

neopodstatněně, byly zprávy, v nichž Romové vystupovali jako pachatelé trestné činnosti a problematičtí občané.

Uvedením národnosti či etnicity se mnozí novináři vyhýbají nutnosti uvádět některá další fakta a samo zařazení do kategorie slouží jako vysvětlení činu. Pokud obětí trestné činnosti není jiný cizinec, příslušnost oběti se neudává. Viz např. článek ***Rabování neustává!*** (...) *Nájezdy rabiátů, kteří plení haldy sutin, které zbyly po povodních, neustávají. Policie v Chrastavě a okolí musela řešit další případy krádeže, po Polácích za ně nyní mohou Romové.* (Aha! 12. 8.)

Zajímavou skupinu tvoří zprávy, kdy je etnická příslušnost Romů uváděna, aniž by šlo o pachatele trestných činů nebo oběti rasově motivovaného útoku. Na jejich etnickou příslušnost se pak váží činnosti a vlastnosti, které hodnotíme spíše jako negativní. Jedná se hlavně o zprávy o výstavbě zdí oddělujících Romy v některých městech od ostatních obyvatel, o Romech demonstrujících proti vystěhování apod. Příkladem může být následující zpráva:

Písková Lhota se včera obávala problémů při romském plese/ (...) „Bydlím kousek od sokolovny a opravdu se s manželkou bojíme, co večer přijde. Nejsem vůbec rasista, ale znáte Romy. Je to hodně riziková skupina, od které nevíte, co můžete očekávat. Zvláště, když se napijí. Pak jsou schopni porvat se třeba i na Václaváku před stovkami lidí,“ řekl Deníku jeden z obyvatel Pískové Lhoty, který si z pochopitelných důvodů nepřál být jmenován. (ND 29. 8.)

Autor se sice sám přímo k romské povaze nevyjadřuje, ale nechává promluvit obyvatele vesnice, kde se má romský ples konat. To ovšem nemění nic na tom, že článek podporuje stereotypní názor, že Romové jsou nevyzpytatelní, agresivní a pijí. Věta *Nejsem rasista, ale znáte Romy* vypovídá o tom, že následující hodnocení Romů sdílí více lidí a že mluvčí (a pravděpodobně i autor článku) je přesvědčen, že na něm není nic rasistického. Nevyzpytatelnost Romů a jejich chuť se prát je demonstrována na příkladu, že *Romové jsou schopni porvat se i na Václaváku před stovkami lidí*. Je jisté, že citovaný muž neměl na mysli jeden konkrétní případ, kdy se Romové poprali na Václaváku, pouze hledal příměr, kterým by jejich agresivitu popsal. Slovy *znáte Romy* odkazuje mluvčí ke sdílené zkušenosti adresátů,

bere jako samozřejmé, že následující výpověď není novou či překvapivou informací. K dobrému obrazu Romů nepřispívá ani obrat z *pochopitelných důvodů*, který je použit k vysvětlení toho, proč si obyvatel Lhoty nepřeje být jmenován, a je to de facto i sama informace, že si mluvčí nepřeje být jmenován, protože jeho jméno není pro zprávu důležité a není tedy důvod dodávat, že si mluvčí nepřeje být jmenován.

1.2.1. Nejen titulková xenofobie

Marek Nekula (1999, s. 269) hovoří o „titulkové xenofobii“. Označuje tak jev, kdy je národnost či etnická příslušnost uváděna v titulku, aniž by to byla nutná a pro zprávu nezbytná informace. Musíme však podotknout, že při analýze novinových článků byly často nalezeny také zprávy, které etnickou příslušnost v titulku neuvádějí, doplňují ji však v zápětí v následujícím textu. Tento jev se vyskytoval jak v bulvárních denících, tak v ostatních tiskovinách. Doložit to můžeme zprávou o události ze Slovenska, kde sanitka vyložila zemřelého Roma u jeho bytu. Tu zpracovaly různé deníky následovně:

Jeho mrtvolu nechali rodině před domem (Blesk 14. 9.)

Zemřel, tak ho vyložili a odjeli (MF Dnes 14. 09.)

Tělo pohodili před domem (Aha! 14. 9.)

Rom umřel v sanitce, odložili ho u vchodu (ND 14. 9.)

Blesk a Mladá fronta Dnes i Aha! národnostní/etnickou příslušnost zemřelého uvádějí. *Blesk a Mladá fronta* navíc připojují informaci, že Rom pocházel z *nechvalně známého, zdevastovaného sídliště Luník, kde většinu obyvatel tvoří Romové, kteří dluží za nájemné a energie asi miliardu slovenských korun.*

1.2.2. Jak k Romům odkazujeme

1.2.2.1. Původ etnonym *Rom* a *Cikán*

L. Hašová (1999, s. 124) píše, že společnosti, ve kterých Romové žijí, pro ně mají různá pojmenování. Některé společnosti vycházejí z řeckého slova *Anthinganoi* (původně název

heretické sekty). Z toho pochází i české pojmenování *Cikán – Cikáni*, ve slovenštině je to pak *Cigáni*, v němčině *Zigeuner* a v turečtině *Tchingi*.

Exoetnonymum *Cikán* můžeme psát s počátečním velkým písmenem, pokud označuje příslušníky národa, i s malým písmenem, referujeme-li k antropologické skupině, zatímco pojmenování *Rom* je možné psát pouze s velkým počátečním písmenem²¹.

Jiné společnosti vycházejí z faktu, že část romského etnika procházela přes Egypt a byla nazývána lidem egyptským. Pravděpodobně ze starošpanělského *Egypcianos* se později vyvinulo španělské *Gitanos*, francouzské *Gitans* a anglické *Gypsies*.

Hašová (1999, s. 124) uvádí, že označení *Rom* je endoetnonymum, kterým příslušníci tohoto etnika označují sami sebe. Tento termín označuje souhrnně několik „etnických skupin, které mají společný původ, kulturní rysy a osobité charakteristiky“. V romštině slovo *Rom* znamená *muž, manžel*.

D. Královcová (2009, s. 78) ve své práci předkládá fakt, že Romové o sobě někdy mluví jako o *Cikánech* (resp. *cigánech*). V námi vybraném analyzovaném vzorku se však pojmenování *Cikán/cikán* či *cigán* užitá jako endoetnonymum nevyskytlo. Existuje tedy pravděpodobně rozdíl mezi tím, jak k sobě Romové odkazují v běžném hovoru a jak v tisku. Částečně to může být ovlivněno tím, že v tisku z velké části vystupují zástupci romských iniciativ a občanských sdružení, kteří si jsou vědomi toho, že označení *Rom* je považováno za politicky korektní a že je od nich jeho užívání očekáváno.

Termínem *Rom* se dnes nahrazuje dřívější pojmenování *Cikán*, které si spojujeme zejména s konotacemi negativními. Dnešní označení *Rom* bylo přijato i Mezinárodní romskou unií²² a Radou Evropy.

²¹ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=181>

²² nevládní organizace zasazující se o práva Romů

1.2.2.2. Etnonyma *Rom* a *Cikán* v tisku

V dnešním tisku se téměř výhradně setkáme s označením Rom. Etnonymum *Cikán* se vyskytovalo jen v ojedinělých případech a jeho uživateli byli většinou čtenáři, kteří publikovali svůj názor, nikoliv oficiální zpravodajové. Přitom se pojmenování *cikánského původu/Cikán/cikán* vedle *romského/rómského původu/Rom/Róm* vyskytovalo ještě v 90. letech ve většině českých periodik (srov. Homoláč, 1998).

1.2.2.3. Přímé odkazování k romské etnicitě

Rom a *romský*

Potvrdil se náš předpoklad, že v tisku bude převažovat užití etnonyma *Rom* a od něj odvozeného adjektiva *romský*, případně adverbia *romsky* nad *Cikán/cikán* a *cikánský*.

Následující pojmenování a obraty se v analyzovaném materiálu vyskytovaly více jak pětkrát: *Romové* (výskyt téměř v každém článku o Romech), *romská rodina*, *romská menšina*, *romské etnikum*, *romská komunita*, *romští obyvatelé*, *osoby/lidé převážně romského původu*, *obyvatelé romských osad*, *romská populace*.

Po označení *Romové* bylo druhé nejčastější označení *romská rodina*. Bylo užíváno k referování o rodině (tj. skupině lidí, mezi nimiž existují příbuzenské vztahy), jejíž členové jsou příslušníky romského etnika, např. článek *Skončí rodina z fary na ulici? (...) Římskokatolická fara vykazuje před zimou z bývalé fary osmičlennou romskou rodinu Kutišů. (Blesk 5. 10.)*.

Spojení *romská rodina*, resp. *romské rodiny*, se vyskytovalo i v případech, kdy bylo možno použít obecné kategorie *Romové*. *Respekt* píše o dvaasedmdesáti Romech bydlících v Uhelné také jako o *romských rodinách*: (...) *Většina romských rodin přišla do Uhelné z okolních vesnic. (Respekt 6. 9.)*.

Vysoká frekvence substantiva *rodina* v člancích o Romech může být ovlivněna naší představou o romské rodinné sounáležitosti a velkém množství členů žijících pohromadě. O sounáležitosti jako takové může svědčit i pojmenování *romská komunita*, kde výraz *komunita* chápeme jako *společenství, společenstvo: sociol. souhrn lidí obývajících urč. prostor, kde vykonávají činnosti, a tvořících zprav. samostatnou jednotku*²³. Faktem je, že označení jako *romská komunita, romská menšina, romské etnikum, romští obyvatelé, romská populace* mají ve většině zpráv zobecňující funkci, a pokud nejsou upřesněna, přispívají k pohledu na Romy jako na velkou nediferenciovanou skupinu lidí.

Cikán/cikán a cikánský

Substantiva *Cikán/cikán* a adjektivum *cikánský* a jeho varianty se vyskytovaly sporadicky, a to převážně v textech seriózních deníků a týdeníků, nikoliv v bulváru.

Sami autoři zpráv denního seriozního tisku se substantivům *Cikán/cikán* a jejich odvozeninám vyhýbali, ale v rubrikách uveřejňujících názory čtenářů noviny ponechávaly etnonymum, které zvolil přispěvatel. Roman Krištof v *Mladé frontě Dnes* píše o *cikánských skupinách*, které žijí na Balkáně: (...) *A vůbec tam neplatí, že všichni ti strkaní pod nálepku Rom se za Romy považují. Ba ani pod širší pojem Cikáni se nevejdou. (MF Dnes 21. 8.)* Krištof užívá etnonym *Romové* s uvozovkami a vidí „Romy“ jako jednu skupinu, která se zformovala z balkánských *Cikánů*.

Jiří Hanák ve svém sloupku zastává názor, že na termínu *cikán* není nic urážlivého a rasistického. Píše: ***Cikáni a Romové/ (...)*** *Cikáni, nikoliv Romové. Na termínu cikán není totiž nic urážlivého. A dopouštím se občas dalších nekorektních zločinů. Používám obraty „lžeš jako starý Cikán“ (...)* *Na rozdíl od mnoha vždy bdělých lidskoprávníků jsem s cikány pracoval*²⁴. (*Právo* 18. –19. 9.)

Pokud se vyskytovala slova odvozená od etnonyma *Cikán* v textech seriózních deníků, pak se jednalo o citaci a bylo buď uvedeno v uvozovkách: ***Protiromský spot vysílat musíte, řekl soud/ (...)*** *Na snímku jsou poctivě pracující a žijící lidé neustále obtěžováni roji komárů,*

²³ Akademický slovník cizích slov (2001, s. 406)

²⁴ Velká a malá písmena etnonym jsou uvedena tak, jak se vyskytovala v původním textu.

„kteří pijí krev země“. Těmi komáry jsou podle vyprávějíciho hlasu všechny možné živly: „cikánští zločinci“, (...). (ND 2. 10.), nebo bylo zcela jasné, že nejde o slova pronesená přímo pisateli článku: **Za Konečné řešení cikánské otázky dostal podmínku** (Právo 27. 10.) či **Šli jsme na cikány, ale ne doslova** (LN 7. 10.).

Bulvární deníky se etnonymu Cikán/cikán vyhýbají, ale občas se v nich objevilo adjektivum cikánský, a to v souvislosti se soutěží Československo hledá talent, která v té době probíhala a ve které měli někteří účastníci romský původ. Psalo se o *cikánských písničkách*.

Ojedinele se pojmenování *Cikáni* objeví i v týdenících, nenese však příznak hanlivosti. Týdeník *Týden* uveřejnil článek *Cikáni jdou Evropou*, ve kterém se používá jak termín *Romové*, tak termín *Cikáni*: **Cikáni jdou Evropou/ (...)** *Ve skutečnosti jsou evropští Cikáni nejednotní a miliony jich odmítají pojmenování „Rom“.* (...) *S Romy z Balkánu nebo Česka se nesetkávají [cikánské skupiny – doplnila Z.V.], ty skupiny by si ani nerozuměly – angličtí Cikáni znají romsky jen několik slov.* Zdá se, že autor rozlišuje mezi Romy a Cikány a chápe Cikány jakou heterogenní skupinu. V závěru svého příspěvku však použil pro odkazování k Romům migrujícím do Francie obě etnonyma: *Hromadné deportace, které mají ve Francii postihnout až dvacet tisíc Romů z Balkánu, odstartoval červencový incident v městečku Saint-Aignan.* (...) *Cikány však letos v létě vrací na Balkán nejen Sarkozy, ale také tradičně snášenlivé Finsko a Švédsko.* (Týden 6. 9.)

Týdeník *Respekt*, který se problematice menšin věnuje soustavně, používá vedle obligátního pojmenování *Rom* termín *gens du voyage (putující lidé)*. Tímto termínem označují Francouzi kočovníky, kteří žijí a kočují na francouzském území, jeho výskyt byl vázán na kauzu s balkánskými Romy putujícími do Francie, která v té době probíhala.

1.2.2.4. Nepřímé odkazování k romské etnicitě

Odkazování pomocí fyziognomie

Podstatně méně časté než přímé uvádění romské etnicity je odkazování k ní pomocí charakteristických fyzických vlastností, tedy vzhledovými rysy.

Nymburský deník se věnoval případu okradené ženy. Pachatelky neoznačuje jako Romky, jejich vzhledu je však věnována velká pozornost a bezpochyby jde o nepřímé odkazování k romské příslušnosti: ***Tři černovlasé zlodějky vzaly babičce z Městecka úspory/ (...) Babička tři ženy popsala takto: jedna z nich byla štíhlá, asi osmnáctiletá, s kratšími černými vlasy. / Druhé ženě silnější postavy mohlo být mezi pětadvaceti a třiceti lety, měla rovné černé vlasy a dlouhou černou sukni po kotníky ./ Třetí z žen okradená viděla jen zezadu, popsala ji jako černovlasou v zelené bundě. (ND 2. 9.)***

Podobně byl romský původ naznačen i u dívky, která ubodala svou matku: *Čtrnáctiletá tmavovláská ubodala v Rakousku svou matku za to, že jí zakázala dívat se současně na televizi a brouzdat po internetu. (...) K soudu dívka přišla celá v bílém, vzlykala – dostala pět let vězení. (ND 16. 9.)* Podobně psaly o dívce i ostatní deníky, které rovněž zmiňovaly její tmavou barvu vlasů. Pravděpodobně byla zmínka o tmavých vlasech obsažena ve zprávě tiskové agentury, ze které noviny čerpají.

1.2.2.5. Jak Romové kategorizují sami sebe ve většinových médiích

Česká média bývají někdy obviňována, že neposkytují Romům jako mluvčím dostatečný prostor. Přesto jsou Romové téměř jedinou skupinou, která v tomto ohledu prostor dostává. Bylo tedy možné do jisté míry pozorovat, jak Romové kategorizují sami sebe. Romové občas dostávají v českých médiích možnost vyjádřit se ke konkrétnímu případu, který se jich týká (záleží ovšem na autorovi, kterého Roma si vybere a jak bude jeho slova citovat), média také uveřejňují příspěvky romských aktivistů. Součástí zkoumaného vzorku byl i rozhovor se zpěvákem Gipsy.cz.

Pokud Romové v médiích kategorizují sami sebe, vyjadřují se o sobě jako o Romech. Radoslav Gipsy Banga v rozhovoru pro *Právo* uvádí v jedné odpovědi: „ (...) *Ta parta, kam jsem patřil, byla složená nejen z Romů, ale i z bílých. (Právo 16. 9.)*

Také Karel Holomek, romský aktivista, užívá v příspěvku do rubriky *Názory* výhradně etnonyma *Rom*: ***Romové a nemohoucí demokracie/ Deportace Romů (...) Romové jsou ho [problému – doplnila Z.V.] opět příčinou? (LN 3. 9.)***

Právo citovalo mluvčího nájemníků z Nového Boru, kteří demonstrovali proti odpojení od dodávek pitné vody, Miroslava Tancoše: „*Ať nám město dá práci a Romové budou plnit svoje povinnosti.*“ (Právo 9. 9.) Nebyl nalezen případ, kdy by Romové sami o sobě mluvili jako o *Cikánech*.

Jen v jednom případě Romové odkazovali ke své romské etnicitě jinak. Deník *Právo* citoval slova, která podle zpravodajského serveru *Sme.sk* uvedla jedna obyvatelka romské komunity v souvislosti s případem útočníka, který vystřílel rodinu, jež byla podle prvních spekulací romská: ***Romská komunita: Nás, černé, neměl rád/ (...)*** „*Nás, černé, neměl rád. Pořád proti nám něco měl.*“ (Právo 1. 9.)

1.2.2.6. Jak kategorizujeme sami sebe vzhledem k Romům

U Romů se jako u jediné zkoumané skupiny projevila potřeba Čechů vymezit se vůči ní. Dělo se tak několika způsoby:

Nejčastějším případem bylo užívání termínu *Neromové/neromové* (převažovalo psaní velkého počátečního písmene), *neromští obyvatelé*. Tato označení se vyskytovala zejména ve zprávách informujících o výstavbě zdí oddělující Romy od obyvatel, kteří nepatří k romskému etniku. Potřeba vymezit se vůči Romům vznikla jednak z nutnosti učinit zprávu srozumitelnou, ale lze se domnívat, že i pro to, že v těchto zprávách bývají Romové portrétováni velice negativně a novináři cítí potřebu zdůraznit, že nepřizpůsobivě se chovají pouze Romové, nikoliv lidé nepříslušející k romskému etniku.

Překvapivě bylo užíváno (byť řídké) pojmenování *bílí*, a to většinou bez uvozovek. Viz článek ***Slováci mají jasno, Romy oddělují zdmi/ Nové bariéry oddělující Romy od bílých vznikají navzdory kritice dál*** (Právo 26. 8.). Vyskytovalo se v periodikách chápaných jako seriózní nejen v rubrice publikující názory čtenářů, ale i v článcích profesionálních novinářů. V článku týdeníku *Respekt* se psalo o „*bílých*“ *neplatičích a platičích romských nájemnicích*. V tomto případě se autor rozhodl pro užití uvozovek zřejmě proto, aby poukázal na fakt, že i lidé, kteří nepatří k romskému etniku, nemusí platit nájemné, zatímco Romové ho řádně platí.

Jiným způsobem, kterým byla vyjádřena skutečnost, že se nejedná o romské etnikum, byly výrazy *nebýt Rom, většina, majoritní společnost* či uvedení národní příslušnosti (Francouzi, Češi).

1.3. Kategorie Romů

Nejčastěji jsou Romové označováni jako:

1.3.1. Pachatelé trestných činů

Nebýt Francie a deportací Romů, byly by zprávy o kriminální činnosti páchané Romy spolu se zprávami o jejich nepřizpůsobivosti nejpočetnějšími zprávami, v nichž je uváděna jejich etnická příslušnost. Vyskytuje-li se ve zprávách nějaká oběť poškozená trestnou činností Romů, bývá k ní odkazováno zdobnělinami, aby byla zvýšena emocionalita zprávy.

Všimněme si v následující zprávě použití slova *maminka*, které odkazuje k oběti, a *matka*, kterým je nazvána jedna z útočnic:

Maminku na hřišti zbily dvě Romky/ Dvě Romky brutálně zbily maminku (30), která byla na dětském hřišti v Jihlavě se dvěma dětmi. (...) Zraněná skončila v nemocnici a čeká ji operace nosu. Podle serveru Blesk.cz reagovaly Romky na to, že žena napomenula romského výrostka, aby neházel kameny. Když jí pak plivl pod nohy, vykázala ze hřiště celou skupinku osmi malých Romů. Malý výtržník jí ještě zpovzdálí sprostě nadával a zavolal matku. Ta dorazila i s kamarádkou. Útočnice zmizely, až když napadené přispěchal na pomoc soused. (Aha! 3. 9.)

O napadené ženě se mluví jako o *mamince, zraněné, ženě, napadené* a není uváděna její národnost, kdežto o pachatelkách a romských dětech se mluví jako o *Romkách, romském výrostkovi, skupince malých Romů, malém výtržníkovi, matce, kamarádce, útočnicích*. Emocionalita zprávy je posílena užitím výrazu *děti*. Substantiva *zraněná, napadená* a *útočnice* lze ve zprávě o napadení očekávat a sama o sobě o žádném etnickém kategorizování nevyovídají. To už se ovšem nedá tvrdit o výše uvedeném kontrastním užití slov *maminka – matka*, kdy první substantivum vzbuzuje kladné konotace a druhé je přinejlepším neutrální,

a o dvojici označení *děti – skupinka osmi malých Romů*, kdy o faktu, že se jednalo rovněž o děti, svědčí jen adjektivum *malých*.

V článku *Tři černovlasé zlodějky vzaly babičce z Městceka úspory* (ND 2. 9.) se o okradené ženě mluví jako o staré *babičce, stařence, staré paní* a celá událost je hodnocena jako *odsouzeníhodná*.

1.3.2. Podvodníci a lháři

Nezřídka se v analyzovaném vzorku objevily zmínky o Romech, kteří jednají nečestně či podvodně. Tuto kategorii jsme oddělili od kategorie Romů jako pachatelů trestné činnosti, protože i když se z velké části jednalo o nezákonné jednání (nebo přinejmenším na hraně zákona), projevil se v ní stereotyp Romů jako nečestně jednajících lidí²⁵ spíše než kriminálníků.

Jako příklad takových zpráv můžeme uvést články o uplácení Romů během komunálních voleb: *Policie v Krupce řeší případ uplácení Romů/ (...) Před volební místností na sídlišti Maršov se shluklo několik desítek Romů, kteří si navzájem pomáhali upravovat volební lístky. Podle svědků Romové za patřičně upravený volební lístek údajně měli slíbeno 300 korun. Porušení zákona ale policisté neshledali. (LN 16.10.)* Právo referuje o podobné události v příspěvku *Voliči v Chanově vzali volební místnost útokem/ Voliči v převážně romské čtvrti Chanov v Mostě brali volební místnost v tamní škole hned po 14. hodině útokem. V lokalitě známé letargickým přístupem k volbám i nedůvěrou v politiky všech barev nejde o jev zrovna známý. (...) „To já volím toho, kdo mi něco dá. Jestli mi dá někdo dvě stovky nebo pětistovku, tak mu dám hlas,“ přiznala finanční motivaci padesátiletá Božena WYROZEBSKÁ. (Právo 16. 10.)* Zajímavé na těchto článcích bylo, že se pozastavovaly zejména nad nesprávným jednáním Romů, nikoliv politických stran, které volbami manipulovaly.

Nymburský deník se po několik dní zabýval zprávou o Romovi, který nabízel prodej motocyklu a vybíral zálohy. O Romovi se píše jako o podvodníkovi a lumpovi, ne jako o zloději: *Lump nabízel prodej motocyklu, vybíral zálohy. Oslovil i vás?/ Šedesátiletý Rom vystupoval velice slušně, nabízel koupi veteránu. Chtěl však na místě zálohu, pak zmizel. /*

²⁵ O tomto stereotypu svědčí např. i sloveso *cikánit* (lhát) či přirovnání *lžeš jako starý cikán*.

Podvodník s originální storkou. Tak vystupoval asi šedesátiletý Rom, kterého policisté podezřívají z podvodů na několika místech v regionu. (ND 20. 8.)

Ke stereotypu Romů-lhářů přispěla i zpráva **Romové si žhářské útoky v Opavě údajně vymysleli** (*Právo 1. 9.*), a to jak samotným tématem zprávy, tak formulací titulku. V samotném článku se totiž dozvídáme, že údajné útoky nahlásila policii jedna osoba: *Tři zápalné lahve a hořící kontejner v jednom opavském domě letos na jaře má podle policie na svědomí 55letý nájemník jednoho z bytů, Karel Giňa, který žhářské útoky nahlásil. (...) Postih za vymyšlení trestného činu Giňovi nehrozí, jelikož náš právní řád nic takového neuvádí.* Užitím plurálu v titulku však získáváme dojem, že útoků na Romy v Opavě bylo nahlášeno několik a že byly výmyslem více Romů.

1.3.3. Nepřízpůsobiví a sociálně slabí občané

Do této kategorie spadají články píšící o Romech jako a neplatičích nájemného a lidech žijících na okraji společnosti, v ghettech a rozbořených sídlištích, lidech pobírajících sociální podporu a nehledajících práci.

Během zkoumaného tříměsíčního období se v médiích objevily zprávy o delegaci politiků, která objížděla vybrané školy a informovala rodiče o tom, že nebudou-li posílat své děti do školy, budou jim odebrány sociální dávky.

MF Dnes vztahuje problém záškoláctví na děti rodičů *ze zejména romské komunity*. Vyhýbá se sice etnickému kategorizování přímo v titulku (***Dítě chybí ve škole, rodič za to zaplatí***), ale již podtitulek hlásá, na koho je kampaň primárně zaměřena: *(...) přijeli [ministři – doplnila Z.V.] převážně romským rodinám vysvětlit, že přijdou o sociální dávky, nebudou-li posílat děti do školy. (MF Dnes 7. 9.)*

Je možné se domnívat, že většina dětí, která v navštívených oblastech nechodí do školy, opravdu patří k romskému etniku. *MF Dnes* se pokouší adverbii *zejména* a *převážně* distancovat od toho, aby jako záškoláci byli označeni pouze Romové.

V článku se píše o Romech, kteří do školy pravidelně nechodí, navíc je připojena i statistika nesoucí dílčí titulek FAKTA, informující o tom, že více než čtvrtina romských dětí chodí do praktických (dříve zvláštních) škol, přestože by mohly chodit do běžných škol. Následuje informace, že v loňském roce bylo nezaměstnaných 57 procent Romů v produktivním věku a že podle několik let starých odhadů bylo až 30 procent Romů negramotných. Tyto informace mají vysvětlit, proč je akce zacílena na romské rodiny. Protože se v médiích nevyskytuje dostatečná protiváha k prototypu nevzdělaného Roma, máme přirozenou tendenci brát tento příklad jako typický a od něj svoje další uvažování odvíjet.

Nymburský deník pro referování o stejné záležitosti zvolil titulek **Výzva Romům: poslejte děti do školy, nebo nebudou dávky.** (ND 7. 9.) Tento titulek svědčí o tom, že jeho autor vůbec nepřemýšlel nad tím, jaký obraz o Romech podává. Můžeme tvrdit, že titulek implikuje, že Romové neposílají děti do školy a berou sociální dávky.

Deník *Blesk* informoval o úspěchu tří romských dívek v soutěži Československo má talent. Psal, že *dívky vyrostly v typické romské osadě poblíž slovenského Bardejova. „Jsme velmi chudá rodina. Otec má invalidní důchod, bratr je nezaměstnaný, my si se sestrou občas něco vyděláme na veřejně prospěšných pracích, ale je to jen taktak na jídlo... Domek je starý, přší nám tam, ale podlahu už od loňska našťestí máme,“* prozrazuje Jana. (Blesk 13. 9.) *Blesk* tak uvádí obraz nejen typické romské osady, kde je špatná úroveň bydlení, ale nepřímo i obraz typické romské rodiny.

1.3.4. Lidé žijící kočovným způsobem života

Stereotypní představa Romů-kočovníků se projevila kvůli zmiňované situaci ve Francii, kam začaly přicházet stovky Romů z balkánských států, a kvůli diskutované reakci Francouzů na záplavu kočovníků. Článekům o migraci a deportaci Romů se budeme věnovat v samostatné kapitole.

1.3.5. Oběti rasově motivovaných trestných činů

Vyskytovali-li se Romové v roli obětí, pak šlo až na výjimku o rasově motivované útoky na Romy. Ovlivnila to i skutečnost, že ve zvoleném období probíhal soud se žháři, kteří hodili zápalné lahve na dům, v němž bydlela romská rodina.

Hospodářské noviny informují o útocích na Romy, které se v nedávné době staly: *Neřešené potíže/ Vražedné útoky v Maďarsku / Policie předala v srpnu prokuratuře výsledek vyšetřování série vražedných útoků, při kterých během jednoho roku zemřelo šest Romů a dalších pět bylo těžce zraněno. (...) V Česku byli letos odsouzeni pachatelé útoku na romskou rodinu v Krnově, při kterém byla vážně popálena malá holčička Natálka. (HN 6. 9.)*

Případ vítkovských žhářů poskytl novinám prostor ukázat, že rasově motivované činy odsuzují. Rodina se stala mediálně známou a často se o ní hovořilo také jako o *Natálčině rodině, rodině popálené Natálky, rodině z Vítkova*. V novinách se uvádělo jméno matky popálené dívky *Anna Siváková*, často se také používalo označení *maminka malé Natálky, maminka popálené holčičky* apod. Pouze *Lidové noviny* častěji používaly jméno *Natálie* v jeho nezdobně podobě.

Velkou míru soucitu vykazoval i příspěvek dětského psychiatra Petra Pötheho do rubriky *Diskuze* v *Lidových novinách*. Používá velké množství deminutiv, a to i tam, kde to není nezbytně nutné: *Natálčini rodiče jsou hrdinové/ (...) Když přišla na svět, tatínek byl trochu zklamaný. Po třech dcerách si přál kluka. Netrvalo dlouho a o Natálce začali mluvit jako o tatínkově mazlíčkovi. Klidná holčička byla podle vyprávění maminky velmi odvážná a samostatná. Už v deseti měsících stoupala na nožičky a v jednom roce začala mluvit ve větách. Dva měsíce před svými narozeninami však na chvíli zemřela. Mezitím, co ji rodiče vyrvali plamenům a donesli na rukou do nemocnice, která byla našťástí přes ulici, přestala dýchat. A brzy po oživení životních funkcí na dlouho usnula. (LN 11.10.)*. V úryvku se vyskytují i emotivní výrazy jako *vyrvat plamenům, donést na rukou, na chvíli zemřela*. Zvláštní je i výběr adjektiva *odvážná*, které obvykle nepoužijeme k charakteristice dvouletého dítěte.

V *Právu* byl uveřejněn článek informující o žhářských útocích na Romy. Důvodem napadení byly údajně sousedské spory, proto není čin hodnocen jako rasově motivovaný: ***Žhářský útok v osadě Bedřiška jde pře soud/ Žhářský útok na dům romské rodiny v osadě Bedřiška (...) začne řešit soud. (...) V tomto případě ale nejde o rasově motivovaný zločin. Motivem útoku byly sousedské spory. (Právo 22. 10.)***

1.3.6. Jiné kategorie

Tato kategorie, zahrnující případy, které nespádají ani pod jednu z uvedených kategorií, je nejméně početná. Můžeme do ní zařadit Romy-umělce (především hudebníky) a mluvčí romských iniciativ a sdružení.

Během analyzovaného období se objevovaly zprávy o muzikantech, kteří uspěli v talentové soutěži, jež v té době probíhala, do vzorku byl zahrnut také rozhovor se zpěvákem Gipsy.cz. Stereotyp Romů jako dobrých muzikantů představuje jediný vyloženě pozitivní obraz, který se ve zkoumaném tisku projevil.

Jednotlivé kategorie se mohou prolínat. Nejčastěji se tak děje u kategorie nepřizpůsobivých a sociálně slabých občanů, naopak téměř nikdy se o obětech rasově motivovaných útoků nepíše, zda měly konflikt se zákonem. Pokud se oběti útoku dostaly do konfliktu se zákonem či ostatními občany, útok se neposuzuje jako rasově motivovaný (viz příspěvek výše).

1.4. Slušný Rom

V analyzovaném materiálu jsme rovněž objevili zprávy píšící o Romech, kteří vedou spořádaný život, mají práci, nekradou atd. Mohlo by se zdát, že takové texty stereotypy boří, ale tím, že potřebujeme tyto informace o Romech uvádět a zdůrazňovat, de facto vypovídají právě o existenci stereotypů a jejich pevném zakořenění v podvědomí.

Dokladem může být zpráva deníku *Blesk*: ***Skončí rodina z fary na ulici/ Kam se na Vysočině poděla křesťanská láska? Římskokatolická farnost v Senožatech na Pelhřimovsku vyhazuje před zimou z bývalé fary osmičlennou romskou rodinu Kutišů. Ta tam přitom spořádaně***

bydlela po téměř čtvrt století a prý nikomu nic nedluží. (...) Starosta Senožat Zdeněk Vaněk tvrdí, že rodina nemá žádné dluhy. „Ruda tady roky pracuje, občas si zamarodí, ale jinak maká. (...),“ řekl starosta. (Blesk 11. 10.) Autor článku uvedl romskou etnicitu zmiňované rodiny a v zápětí připojil informaci, že rodina žije spořádaně a nemá dluhy. Tato informace je uvedena výrazem *ta tam přitom*, což navozuje dojem, že být Rom a žít spořádaně se vylučuje, je tedy považována za překvapivou a výjimečnou, stejně jako fakt, že otec rodiny pracuje.

O tom, že slušnost je u Romů nečekaná, vypovídají i zprávy z Nymburského deníku o Romovi, který nabízel prodej starého motocyklu a vybíral na něj zálohy, aniž by následně zboží dodal. Jednání onoho Roma bylo jistě podvodné a protizákonné, ale podle autora podvedené lidi překvapilo slušné vystupování pachatele: *Některé oslovené mátklo slušné vystupování pachatele. (ND 20. 8.); Rom ve věku kolem šedesátky vystupoval ve všech případech velmi slušně a tím získával důvěru obětí podvodu. (ND 27. 8.)*

Novinář z deníku *Blesk* píše v článku o vyvražděné rodině ze Slovenska, kterou postřílel šílený střelec: *Jak informoval slovenský tisk, rodina, kterou postřílel Lubomír Harman († 48), nebyla ani převážně romská, ani konfliktní. (Blesk 3. 9.)* Tato věta vystihuje, jak lidé poté, co byl masakr spáchán, začali automaticky spekulovat o tom, že vyvražděná rodina byla romská a konfliktní. Rodině byly připisovány různé přestupky či trestné činy, např.: *V médiích kolují informace, že romská rodina prodávala drogy. Ještě včera ráno některé servery tvrdily, že drogy si u rodiny kupovaly i vrahovy děti a on že se za to chtěl mstít. (Právo 4. 9.)* Tato domněnka byla vyvrácena až po několika dnech, kdy se ukázalo, že mezi mrtvými byl pouze jeden Rom a že rodina nijak zvlášť konfliktní nebyla. Jakmile do médií tyto informace o bezúhonnosti a etnickém složení rodiny pronikly, novináři začali psát o zeti zavražděné majitelky bytu, který byl Rom, jako o slušném občanovi a příkladném otci. *Instinkt* cituje jednu ze sousedek vyvražděné rodiny: *„Já proti Romům nic nemám, pokud jsou slušní. A tihle chlapi byli slušní Romové,“ říká paní Marta. (...) „Půjčovali si peníze, ale vždycky všechno do haléře vrátili. A žádné potíže nedělali,“ dušuje se paní Marta. (Instinkt 9. 9.)* Podobně píše o muži, otci zastřeleného chlapce, *Mladá fronta Dnes: Jozefova otce, po kterém dostal chlapec jméno, si lidé vybavují jako pracovitěho Roma. „Říkali mu Vinco. Pracoval pro Devínskou Novou Ves jako pomocná síla, třeba při různých pracích. O chlapce se staral dobře. (...),“ komentuje fotky asi třicetiletá obyvatelka čtvrti. (MF Dnes 9. 9.)*

1.5. Kolokace

V rámci popisu kolokací jsme se rozhodli pro popis kolokací substantivních, adjektivních a verbálních. O výpovědní hodnotě kolokací při zjišťování stereotypu viz kapitola 4. v teoretické části.

1.5.1. Kolokace substantivní

U kolokací substantivních jsme zjišťovali, jaká substantiva se nejčastěji pojí s adjektivy *romský*, popř. *cikánský*, a adjektiva *protiromský* a jejich variantami. Dále jsme se zabývali spojeními substantiv s etnonymy *Rom* a *Cikán/cikán*, tvořenými převážně genitivní konstrukcí. Zaznamenávali jsme pouze ta spojení, která nějakým způsobem vypovídají o stereotypním vnímání Romů a jejich obrazu ve společnosti.

1.5.1.1. Adjektivum *romský* + subst.

S adjektivem *romský* a jeho formami se s četností tři a více vyskytovala následující substantiva: *migrace, osady, tábor, kemp, ghetta, karavan, neplatiči, imigranti, stěhování*.

Dále byla zaznamenána substantiva související se špatným sociálním zázemím Romů a snahou o jejich integraci do společnosti: *závislost, žebráci, nevzdělanost, negramotnost, inkluze, organizace, sdružení*; a substantiva související s pohybem Romů po světě: *žadatelé o azyl, kolonie, vyhnání*.

Substantivní kolokace nevyvolávající negativní konotace se vyskytovaly zřídka a vztahovaly se k romské kultuře a folkloru: *hudba, písničky, písně, pohádky*.

Domníváme se, že některá vícekrát užívaná spojení byla ovlivněna kauzou balkánských Romů migrujících do Francie, a proto došlo ke zviditelnění stereotypu kočujících Romů. Ostatní spojení podporovala vnímání Romů jako nepřizpůsobivých obyvatel.

1.5.1.1.1. *Problém, otázka, problematika*

Problém, problematika a *otázka* byly bezesporu nejčastějšími substantivy vyskytujícími se s atributem *romský*. Svědčí o tom, že Romy vnímáme jako problematické, někdy až nežádoucí (*problém, problematika*), a že si s řešením některých záležitostí, které se Romů týkají, nevíme rady (*otázka*). Jsme si vědomi toho, že frekvence výskytu těchto výrazů mohla být do jisté míry zvýšena událostmi, které se během zkoumaného období odehrávaly (Romové odcházející do západních zemí, výstavba zdí oddělující Romy, útok střelce na rodinu, která byla podle prvních informací romská), přesto však jednoznačně odkazují k širšímu kontextu našeho smýšlení o Romech. D. Královcová (2009, s. 67) se domnívá, že charakter těchto tří substantiv svědčí o existenci nějakého nežádoucího stavu.

1.5.1.1.2. Adjektivum *protiromský/proticikánský* + subst.

Užití adjektiva *protiromský* se neobjevovalo pochopitelně tak často jako adjektivum *romský*, ale už jeho existence a morfologie (negativní prefix *proti*) samy o sobě vypovídají o negativním postoji vůči Romům. U žádné jiné zkoumané skupiny jsme se s výskytem stejně vytvořeného adjektiva nesetkali. I když adjektivum *protiruský* existuje, používá se zejména v politickém diskursu. V tisku se hovořilo o *protiromské náladě, protiromských akcích, protiromské kartě, protiromské politice, protiromských zákonech a protiromském odporu, protiromském summitu* (toto spojení bylo zaznamenáno jak s užitím uvozovek, tak bez nich).

Týdeník *Respekt* použil v jednom případě i výraz *proticikánská nálada*, stejně tak ho uvedl *Nymburský deník*. Ani v jednom z obou výskytů spojení *proticikánská nálada* nebyly použity uvozovky.

1.5.1.1.3. Adjektivum *cikánský* + subst.

Adjektivum *cikánský* se v textech vyskytovalo méně často než adjektivum *romský*. Objevovalo se spíše v rubrikách zveřejňujících názory čtenářů a jím modifikovaná substantiva sama o sobě žádný stereotyp nepodporovala. V bulvárních denících se psalo o *cikánských písničkách, písničkách*, a to především o těch, které zpívali či hráli romští účastníci talentové soutěže. Výskyt těchto spojení svědčí o tom, že o Romech se hovoří také jako o muzikantech

a že máme povědomí o tom, že Romové bývají hudebně nadaní a hudba je součástí jejich kultury.

Ve zkoumaném vzorku se ve spojení se substantivem *cikánský* objevila vedle výše uvedených výrazů substantiva *otroci*, *baroni* a *legitimace* (*Prvorepublikové Československo přišlo se zaváděním povinných „cikánských legitimací“ (...) Až do roku 1856 žili [Romové – doplnila Z. V.] v rumunském Valašsku víceméně v otroctví, dochoval se třeba plakát oznamující „prodej cikánských otroků“ sestávající z 18 mužů, 10 chlapců, 7 žen a 3 děvčat „v dobrém stavu. (...) Kromě problémů s hygienou a vzděláním je „civilizační brzdou“ rumunských Rómů i mentalita tradičních komunit, v nichž vůdci klanů – samozvaní cikánští baroni – prodávají i sotva dvanáctileté dívky. (Týden 6. 9.)*). Autor článku uvedl první dva výrazy v uvozovkách, můžeme tedy spekulovat, že tím snad chtěl naznačit, že se v dobách, ke kterým se článek váže, o Romech mluvilo jako o *Cikánech*, a proto zachovává etnonymum v té době užívané. Spojení *cikánští baroni* ovšem odkazuje k současným příslušníkům romského etnika a je užito bez uvozovek. To můžeme vysvětlit tím, že se jedná o téměř ustálené spojení popisující způsob života Romů a hierarchii jejich společnosti, jež máme dodnes uložené v povědomí.

1.5.1.4. Substantiva spojená s etnonymem *Rom/Romka*

Opět jsme zaznamenávali pouze spojení relevantní vzhledem k stereotypnímu obrazu Romů. Následující spojení se vyskytovala více než dvakrát. Můžeme je rozdělit do skupin, z nichž jedna vypovídá o negativním postoji společnosti vůči Romům: *zeď proti Romům, válka s Romy, útoky na Romy, vrazi Romů, strach z Romů, začleňování Romů, diskriminace Romů, vyloučení Romů*.

Další skupina svědčí o problémovém chování Romů a snaze začlenit je: *vzdělávání/vzdělání Romů, závislost Romů, hádka o Romy, integrace Romů*.

Výrazy, související s migrací Romů a jejich odmítání zeměmi (případně městy), do kterých odcházejí, jsme našli tyto: *vysídlování Romů, repatriace Romů, odsun Romů, posílání Romů zpět/domů, vyhošťování Romů, odliv Romů*.

K dokreslení obrazu, který je prezentován v médiích, přispívají také spojení, která se nevyskytují tak často, nicméně jsou novináři používána, tudíž i ona mají výpovědní hodnotu. K první skupině substantivních kolokací můžeme doplnit spojení *postup proti Romům, hon na Romy, vyvražďování Romů, střelení Romů, agrese vůči Romům, zášť vůči Romům*. Ke kolokacím vztahujícím se ke špatnému postavení Romů ve společnosti a jejich problémovosti jsme přidali výrazy *začlenění Romů, výtržnosti Romů, vandalismus Romů, zaměstnanost Romů, postavení Romů, práva Romů, problémy s Romy, nedisciplinovanost Romů, (jejich) žebvání a drobná kriminalita, inkluze Romů*.

Samostatně uvádíme kolokaci *koncentrace Romů*. Jedná se podle nás o zvláštní spojení, protože koncentraci si mluvčí spojují především s něčím negativním, škodlivým (např. zplodin). Kolokace *žebrající skupiny romských dětí* je kolokace přispívající k obrazu sociálně slabých Romů, substantivum *skupiny* naznačuje také, že žebvání je organizovaná činnost.

1.5.2. Kolokace adjektivní

Při popisu adjektivních kolokací jsme zkoumali, jaká adjektiva se pojí se substantivy *Rom* a *Cikán/cikán*, případně jinými výrazy odkazujícími k romské etnicitě. Opět jsme vynechali ty kolokace, které nevykazují žádnou známku stereotypu a jsou v daném kontextu neutrální (např. adjektivum *mladý*). Domníváme se, že adjektivní kolokace vypovídají zejména o vlastnostech a charakteristikách, které Romům připisujeme. U etnonyma *Cikán/cikán* nebyla zaznamenána žádná spojení, která by vykazovala známky stereotypu (kromě frazému *lžeš jako starý cikán*), toto substantivum se vyskytovalo převážně bez atributů. Uvedená adjektiva se tedy vázala na substantivum *Rom* (resp. *Romové*) nebo na spojení k nim odkazující (např. *romští obyvatelé*).

Nejpočetnější skupinu tvořila adjektiva označující místo původu (*rumunští, bulharští, balkánští, slovenští, východoevropští, francouzští* apod.). Domníváme se, že jejich vysoká frekvence je ovlivněna faktem, že Romové jsou etnikem nemajícím svůj stát a žijícím po celém světě. Vzniká tak potřeba určit, z kterého státu či města pocházejí Romové, jichž se zpráva týká, a to hlavně z důvodu poskytnutí důležité informace. Zároveň se však domníváme, že časté užívání místních adjektiv v sobě skrývá to, že cítíme, že každý stát

(město), ve kterém Romové pobývají, za ně nese určitou zodpovědnost, a že nestojíme o to, aby místo svého pobytu měnili.

Další početnou skupinu tvořila adjektiva utvořená z číslovek (např. *šedesátiletý*, *sedmnáctiletý*). Tato adjektiva nejčastěji udávala věk pachatelů trestné činnosti, řidčeji věk Romů komentující konkrétní událost či situaci (např. vystěhování Romů, kteří dluží na nájemném).

Mezi nejfrekventovanější adjektiva patřila adjektiva související s migrací a vyhošťováním Romů: *vypovězený*, *deportovaný*, *vyhoštěný*, *repatriovaný*.

Do skupiny adjektiv vyjadřujících negativní postoj majoritního obyvatelstva vůči Romům jsme zařadili adjektiva *vyločený* a *nechtěný*. Adjektivum *vyvražděný*, objevující se ve spojení *vyvražděná romská rodina*, souvisí s faktem, že se o Romech píše často jako o obětech útoku (ve většině rasově motivovaných případech).

Byla zaznamenána tato adjektiva popisující Romy jako problémové a sociálně slabé jedince: *nezaměstnaný*, *závislý*, *nepřizpůsobivý*, *negramotný*, *agresivní*, *žebrající*, *chudý*, *protestující*, *žalující*. Naproti tomu adjektiva *zaměstnaný*, *slušný* a *vzdělaný* byla užitá v kontrastu s popisem většiny Romů. Jednalo se o jediné adjektivní kolokace, které byly v daných případech pozitivní, ale právě jejich kontrastním užitím došlo ke zdůraznění negativního vnímání Romů.

V souvislosti se způsobem života romského etnika jsme zachytili adjektiva *kočovný* a *usedlý*.

Ve spojení se substantivem (*romská*) *rodina* se objevila adjektiva *početný*, *sedmičlenný* až *devítičlenný*, která jsou v souladu se stereotypním vnímáním velkých romských rodin.

1.5.3. Kolokace verbální

Verbální kolokace, tedy kolokace sloves, které se spojují se substantivy *Rom/Cikán/cikán* a jinými výrazy označujícími příslušníky Romského etnika (např. *romští obyvatelé*, *romské*

rodiny apod.), jsme se rozhodli dělit podle toho, zda jsou substantiva v daných kolokacích subjektem, či objektem.

1.5.3.1. Verbální kolokace se subjektem odkazujícím k Romům

Domníváme se, že verba, která se vyskytují s výrazy označujícími Romy, právě svým opakovaným výskytem svědčí o tom, jak Romy vnímáme, a také se podílejí na oné zprostředkované zkušenosti, kterou mnozí z nás jako jedinou s tímto etnikem mají. Určité charakteristické činnosti si pak s Romy automaticky spojujeme.

Neutrální kolokace nepodporující žádný stereotyp jsme nezaznamenávali, zaměřili jsme se opět pouze na kolokace, které k vytváření stereotypu přispívají. Zaznamenávali jsme jak slovesa plnovýznamová, tak sponové sloveso *být* + jméno. U některých sloves uvádíme v závorkách objekty a adverbialie, bez nichž by význam slovesa nebyl kompletní.

Slovesa, která svědčí o stereotypu Romů jako pachatelů trestné činnosti, byla zaznamenána tato: *rabovat, porušit (zákon), krást, zbít, napadnout, porvat se, začít bít, zneužít, znásilnit, být zapleten (do kriminální činnosti), vniknout (nelegálně), dopouštět se (přestupků a trestných činů)*.

To, že se o Romech píše jako o společensky nepřizpůsobivých a nežádoucích, dokládají následující slovesa: *nahánět (strach), neplatit, být nezaměstnaný, být závislý, vadit, brát (sociální dávky), být problémem, nesplňovat (požadavek nebýt závislý na sociální pomoci a mít stabilní příjem), střetnout se (s pořádkovými silami), být diskriminován, terorizovat (svým chováním obyvatele panelového domu), budit pohoršení, nebýt začleněn (do společnosti), mít (problémy s papíry), přivést (lichvu a prostituci), mít (svrab), dlužit, nemoci sehnat (práci), potulovat se, dělat „bordel“, vyznávat (hlučný, nepořádek milující styl života), setkávat se (s odporem)*.

Skupina sloves svědčící o nespokojenosti Romů zahrnuje slovesa *demonstrovat, stěžovat si, mít (výhrady), sepsat (petici), podat (žalobu), žádat (omluvu a vyplacení odškodného), najít (zastávce), protestovat, začít držet (hladovku), rozčilovat se, žalovat*.

Jako související se stereotypem kočovných a často se přemísťujících Romů jsme vyhodnotili slovesa *žít (nelegálně), nastěhovat, být vrácen, pobývat, pobývat (nelegálně), rozbít (své tábory), usadit se, kočovat, bydlet, odcházet, pocházet, přicházet, dobývat (pevnost Evropa), muset opustit, rozbít (tábor), usídlit se*.

Pozitivní hodnocení Romů a podpora stereotypu slušného Roma jako výjimky se děje hlavně pomocí sloves *pracovat, chodit (do školy), nedlužit, být slušný*.

1.5.3.2. Verbální kolokace s objektem odkazujícím k Romům

Tento typ kolokací může v některých případech odrážet především postoj Čechů k Romům a zároveň doplňovat obraz Romů.

Jako jednu ze skupin jsme vyčlenili slovesa, která reflektují to, že se Romové stěhují do jiných zemí či měst, a také to, že v těchto zemích a obcích jsou většinou nechtěni a jsou odesíláni zpátky. Všechna uvedená slovesa mají akuzativní vazbu, Romové jsou tudíž v pozici objektů, jichž se děj týká: *vyhostit, vykázat, vytlačovat, vypovídat, vysídlovat, odeslat, poslat (domů/„domů“), vystrnadit, vystěhovat, vyklidit (romské tábory), vyhnat, vyhánět, vracet, vracet (domů), exportovat, „vyšoupnout“, likvidovat (romské tábory), rozbít (romské tábory)*.

Další skupina sloves odráží špatné postavení Romů ve společnosti a její negativní postoj k nim: *zabíjet, zabít, pozabíjet, vyvraždit, povraždit, pohrdat, donutit chodit (do školy), sžít se, vydělovat, oddělit, mít strach, porušit (práva Romů), vytáhnout (ze dna), vinit, napadnout, zranit, neinformovat, vypořádat se, omezit (závislost), mířit (proti Romům), přiřknout (Romům práva), zastat se*.

Ze skupiny sloves vypovídajících o negativním postavení Romů ve společnosti lze vydělit ta, která tento postoj spíše implikují, a to tím, že popisují činnosti vedoucí k odstranění diskriminačního postoje k Romům, čímž potvrzují jeho existenci.

1.5.4. Číslovka/substantivum z číslovky + etnonymum *Rom/Romka*

Při sběru a následné analýze dat jsme si povšimli, že u skupiny příslušníků romského etnika jsou často užívány číselné údaje, a to buď použitím číslovky (*sto Romů*), nebo substantivem vytvořeným z číslovky (*stovky Romů*). Užití přesného počtu se vyskytlo pouze v ojedinělých případech (*Francie už vrátila 93 Romů*). Číslovky (*sto, tisíc, milion, 300* atd.) a substantiva (*desítky, stovky, desetitisíce, statisíce, miliony* apod.) udávaly přibližný počet romských příslušníků na území států (řidčeji měst či světadílu) nebo počet příchozích/odchozích kočovníků, žadatelů o azyl apod. Údaj o počtu Romů byl v mnoha případech modifikován prostředky vyjadřujícími přibližnost (*asi 600 tisíc Romů, k pěti stovkám, přes 600, zhruba 20 tisíc, až jedenáct tisíc, zhruba sedm desítek, kolem sto tisíc, odhadovaný počet 50 000*). Tento fakt vypovídá o tom, že nemáme přesné statistické údaje o počtu Romů, částečně i z důvodu jejich časté migrace.

Substantiva *dvojice, trojice a pětice Romů* se vyskytovala v souvislosti s uvedením počtu a etnické příslušnosti pachatelů trestné činnosti.

1.5.5. *Převážně, zejména, hlavně*

Tato tři adverbia vykazala vysokou frekvenci výskytu ve spojení s etnonymem *Rom*, případně s jinými pojmenováními označujícími příslušníky romského etnika (*romské rodiny* apod.). Dočteme se například, že problémové sídliště je obýváno *zejména Romy*, že žadatelé o azyl jsou *převážně romského původu* nebo že se problém týká *hlavně romských rodin*. Podle našeho názoru se autoři užíváním těchto výrazů snaží vyhnout nařčení, že věci zjednodušují a problémy připisují pouze Romům. Adverbia *převážně, zejména, hlavně* se opakují s takovou pravidelností, že se domníváme, že čtenář už jejich význam nevnímá.

1.6. Metafory

U adjektiva *romský* jsme zaznamenali neobvyklé kolokace, které se vztahovaly k aktuálnímu dění kolem Romů, ale zároveň svědčily o tom, že romská problematika je dlouhodobým a celospolečenským tématem.

První z nich bylo spojení *tikající romská bomba* v článku *Nahlas o tikající romské bombě* (HN 11. 9.). Toto přirovnání romské otázky k tikající bombě, tedy k něčemu nebezpečnému, čemu se každý snaží vyhnout, bylo použito i v deníku *Právo: Kolem identity obětí útoku střelce v Bratislavě slovenští policisté i politici po celý den našlapovali velmi opatrně. Říci hned, že šlo o romskou rodinu, by totiž znamenalo odpálit dlouho tikající politickou a sociální bombu.* (Právo 31. 8.) Ve druhém případě užití této metafory je ožehavost romské problematiky zvýrazněna slovesy (*opatrně*) *našlapovat (kolem)* a *odpálit*. Tato konotace se projevila i v článku *Mladé fronty Dnes: Varování ze Slovenska/ Češi a Romové Kam jsme došli? Masakr v Bratislavě naznačuje, že vztahy mezi většinovou populací a Romy jsou natolik výbušné, že hrozí havárie.* (MF Dnes 3. 9.)

Další spojení přirovnávalo summit, který se konal kvůli přívalu Romů do bohatších zemí Evropské unie, k *francouzskému romskému Mnichovu* (příp. pouze *francouzskému, romskému Mnichovu*) či summitu „*o nás bez nás*“. Stalo se tak pro to, že k jednání nebyly přizvány země, odkud Romové odcházejí, jako je např. Česko. Právě neúčast Česka pravděpodobně sehrála roli při volbě tohoto pojmenování, které se rozšířilo téměř do všech seriózních novin. Lze ho ale interpretovat i tak, že romská problematika je chápána jako velmi vážná a ožehavá, pokud je přirovnávána k tak významné historické události s neblahým dopadem pro české země, jakou byla v roce 1938 Mnichovská konference.

1.7. Balkánští Romové ve Francii

Romská migrace do bohatších zemí Evropy posílila stereotyp kočovných Romů, který by se pravděpodobně neprojevil nebo který by nebyl zvláště výrazný v kratším zkoumaném období. V souvislosti s touto událostí byli Romové označováni pojmenováními *kočovníci, imigranti, přistěhovalci*. Psalo se o *karavanech, tábořištích, táborech, kempech, bidě*, což jsou slova, která si s kočovným způsobem života spojujeme.

Na pozadí této kategorie kočovných lidí lze vyzorovat ještě jeden stereotyp: Romové jsou nechtění a na obtíž. Domníváme se, že o tomto stereotypu vypovídá například vysoká

frekvence verb a substantiv s prefixem *vy-* (příklady viz verbální kolokace), jehož jedním z významů je *směřování děje „zevnitř ven“*²⁶.

Povšimli jsme si užívání posesivního zájmena *svůj* a *váš* v článcích o Romech z balkánských zemí. Používání zájmena *svůj* spolu s etnonymem *Romové* vytváří dojem, že každá země je ochotná trpět určité množství občanů romského původu, ale nově příchozí Romy nechce přijmout a chápe je jako problém jiné země, za který nechce nést odpovědnost a od nějž se distancuje. V souladu s teorií opozice „vlastní – cizí“ můžeme tvrdit, že Romy žijící na našem území přijímáme za „své“ (byť je někdy chápeme jako „svůj problém“), ale Romové přicházející odjinud jsou pro nás „cizí“. To potvrzuje i užití adjektivního spojení *cizí Romové*. *MF Dnes* píše v titulku ***Francouzi žádají Rumuny: Starejte se o své Romy lépe*** (*MF Dnes* 27. 8.) *Hospodářské noviny* volí titulek ***Vracíme vám nazpět vaše Romy, zní uníí***. V článku dále píše o *cizích Romech* jako o Romech, kteří nemají italské občanství, tedy o Romech, jež Itálie nepřijala za své: *Obdobné opatření přijala vůči nepřizpůsobivým cizincům také Itálie, která dokonce zvažovala kontroverzní odebrání otisků prstů u všech cizích Romů*. Tato formulace navíc může vyvolávat dojem, že Romové přicházející do Itálie z jiných zemí jsou nepřizpůsobiví.

Metafora *Romský bumerang*, kterou pojmenoval publicista z *Reflexu* migraci Romů do bohatších západních zemí Evropské unie, v sobě nese negativní konotaci toho, že něco, co odhodíme, se obloukem opět vrátí.

Odmítavý postoj Francouzů k Romům vyjadřují média i titulky a podtitulky jako např. *Jděte odsud pryč* a *Nechceme je za sousedy*. Jedná se sice o zprostředkování názoru většinou francouzských politiků a francouzského lidu, ale vzhledem k tomu, že nejsou výrazy uvedeny v uvozovkách a není v pokračování článku jasné, že je někdo takto formuloval, můžeme tvrdit, že podobné výrazy autoři vytvořili sami a spoléhají na sdílenou zkušenost čtenáře, který pochopí, o kom je řeč, tudíž si je vědom toho, že Romové nejsou nikde vítáni.

²⁶ PMČ, str. 206

2. Vietnamci

Pokud se v tisku vyskytují zprávy o Vietnamcích, týkají se téměř výhradně osob vyskytujících se na „českém“ území. To lze vysvětlit jednak vzájemnou geografickou polohou Česka a Socialistické republiky Vietnam, zahraniční politikou, kterou oba státy vedou, a jejich vzájemnými vztahy. Při výběru zpráv je dáována přednost tomu, co se nás (bezprostředně) týká či co se týká zemí a národů, které s námi sousedí nebo se kterými máme intenzivnější či významnější vztahy (např. Francie, Rusko, Německo). Těm pak bývá věnován větší prostor a zpráva se neomezuje pouze na stručné informování o události či sdělení základních faktů.

Mluvíme-li o vietnamské menšině v České republice, máme na mysli příslušníky vietnamského národa, kteří získali české občanství, a občany Socialistické republiky Vietnam, jimž byl udělen krátkodobý či dlouhodobý pobyt. Vedle toho se v médiích objevují zprávy o Vietnamcích, kteří na území České republiky pobývají nelegálně.

2.1. Kulturně-historické souvislosti

Podle J. Kocourka (2007, s. 46) lze počátek vietnamské migrace do Čech spojovat s navázáním pevnějších vztahů mezi tehdejšími socialistickými státy: Československou socialistickou republikou a Vietnamskou demokratickou republikou. V roce 1950 začaly v rámci spolupráce obou států přicházet Vietnamci do Československa jako pracovní síla. Československo poskytovalo Vietnamcům vzdělání a kvalifikaci, kterou by ve své zemi získat nemohli.

Mezi lety 1950–1980 přijížděli Vietnamci do Československa na základě dvou dohod. V rámci dohody o kulturní spolupráci se k nám dostávali studenti graduálního a postgraduálního studia, kteří měli stanovený specifický studijní plán. Na základě dohody o technické spolupráci přicházeli učni a pracovníci průmyslu. Podle S. Broučka (2003, s. 10) se příliv vietnamských občanů zvýšil po roce 1973, kdy vietnamská strana požádala svůj československý protějšek, aby přijal ještě vyšší počet vietnamských dělníků, kterým by poskytl vzdělání a zaškolení do profese.

S. Brouček (2003, s. 15) vidí rok 1989 jako mezník ve vietnamské migraci. Za Vietnamci, kteří už v ČSSR žili, začali přicházet příbuzní a známí a migrace získala ekonomický podtext. Podle S. Broučka (2003, s. 21) se k nám do roku 1991 dostávala populace, která nebyla na život v jiném státě připravována, pocházela z prostředí, kde se vyskytovala kriminalita a korupce, a cílem řady těchto imigrantů byl rychlý ekonomický zisk. Po roce 1991 dominovala skupina vietnamských imigrantů, kteří přišli do Československa s podnikatelským záměrem.

2.1.2. Vietnamci a majoritní společnost

Vztah většinové společnosti k Vietnamcům pobývajícím na území Československa a později Česka se pochopitelně vyvíjel a měnil. J. Kocourek (2007, s. 49) uvádí, že vztah československých občanů k vietnamským přistěhovalcům byl v 60. a 70. letech dobrý. Většina Čechů totiž považovala jejich přítomnost za morální povinnost, protože na území Vietnamu zuřila válka. Snad k tomu přispěl i fakt, že tito Vietnamci (převážně studenti) se učili česky a bydleli na koleji s českými studenty, tudíž se nějak neizolovali.

V 80. letech minulého století se však situace změnila. Do Čech začalo přijíždět za prací a zvyšováním odborné kvalifikace větší množství Vietnamců, kteří již český jazyk neovládali a neměli povědomí o české kultuře. To vyvolalo u části společnosti vznik stereotypů a předsudků vůči Vietnamcům. Vedle jazykových a kulturních bariér přispělo k vytvoření obrazu Vietnamců také rozdílné politické zázemí obou zemí a jiná organizace vzájemných vztahů. Někteří Vietnamci však české prostředí i jazyk znali dobře a později z toho dokázali profitovat jako vůdci lokálních vietnamských komunit (Brouček, 2003, s. 19).

2.1.3. Nová generace vietnamských dětí a studentů

Podle J. Kocourka (2007, s. 52) hraje významnou roli ve vývoji vztahů mezi Čechy a Vietnamci skupina dětí, které se v Česku narodily nebo zde žijí od malička. Tato skupina se zásadně odlišuje od ostatních skupin vietnamských migrantů a je integrována do české společnosti. Této skupině bývají přisuzovány pozitivní vlastnosti jako píle, inteligence, houževnatost.

2.1.4. Zdroj obživy

Podle J. Kocourka (2007, s. 53) převážná většina Vietnamců žijících na našem území podniká na základě živnostenského listu. Vietnamští podnikatelé nejčastěji prodávají levné textilní zboží, tabák, lihoviny, potraviny apod., vlastní rychlá občerstvení a restaurace, dnes často i nehtová studia. Poslední dobou však dochází k diverzifikaci oblasti podnikání a působnosti vietnamské komunity.

2.2. Kategorizace Vietnamců v médiích

Příslušnost osob k vietnamské národnosti uvádějí jak seriózní periodika, tak bulvární tisk. Podobně jako u kategorizování Romů i zde se setkáme s případy, kde je taková kategorizace nevyhnutelná, a s případy, kde nenalzáme žádný podstatný důvod uvést národnostní příslušnost, neboť nepřispívá k objasnění či vysvětlení události.

Do první skupiny, kdy můžeme označit uvádění národnostní příslušnosti za opodstatněné, patří zejména zprávy o rasově motivovaném útoku na Vietnamce. Ve zkoumaném období to byly zprávy týkající se ubití Vietnamce zasahujícími policisty a spoluúčasti sousedky oběti na špatném a surovém zacházení.

Druhá skupina, nepochybně početnější, v níž by neměla být informace o vietnamské národnostní příslušnosti podstatná nebo v níž by absence této informace nebránila porozumění hlavnímu obsahu zprávy, zahrnuje velmi rozmanitá témata. Jedná se například o zprávy o pěstírnách marihuany, zabavení padělaného zboží apod. U této skupiny opět dochází k upevnění našeho povědomí o určitých činnostech, které si s Vietnamci spojujeme.

Domníváme se, že pouze v několika zprávách bylo uvedení národnosti občana Vietnamské republiky jediným nebo hlavním důvodem pro zveřejnění zprávy. Viz např. zpráva v *Nymburském deníku*: ***Cizinec nepřežil pád z okna/ na místě mrtev byl asi 25letý Asiat, který ve středu odpoledne vypadl z okna domu na pražském sídlišti Lhotka, zvláště oblíbeném mezi vietnamskou komunitou.*** (*Nymburský deník* 3. 9.) Dále např. deník *Aha!* informoval o srážce vlaku a osobního auta, ve kterém seděli dva Vietnamci: ***Vjel pod vlak/ Na železničním přejezdu u Preštic na Plzeňsku smetl vlak osobní auto s dvěma Vietnamci.*** (*Aha!* 2. 9.)

Dva dny poté uvedl tentýž deník zprávu o dopravní nehodě českého herce a Vietnamců: *Nehoda! Nejmenší český herec Jiří Krytinář (62 let, 125 cm) měl velkou nehodu. Včera krátce před půl třetí hodinou odpolední na křižovatce pražských ulic Thámova a Pernerova havaroval s křížující fabií vietnamských obchodníků! (Aha! 4. 9.)* Při výběru této zprávy zafungovala sláva a malý vzrůst herce, přesto autor využil příležitosti uvést národnost dalších účastníků dopravní nehody, aby byla zpráva pro čtenáře přitažlivější. Přitom se následně v textu dozvídáme, že nehodu s největší pravděpodobností zavinil sám herec (*Podle svědků nehody bude mít máslo na hlavě spíše malý Krytinář, který nedal přednost zprava*).

Všimli jsme si, že týká-li se článek Vietnamců, není jejich národnostní příslušnost uváděna hned v titulku tak často, jako to bylo například u skupiny Romů. Titulek se často zakládá na činnosti kategoriálně vázané k příslušníkům vietnamského národa, viz např. *Stánkařská ostuda na hranicích (Blesk 28. 8.)*, *Falešné hodinky schovávali v tajných skryších (Blesk 30. 9.)*, *Zamaskovat drogové kšefty se cizincům nepodařilo (ND 13. 9.)*, *Obviněno 21 podezřelých z pěstování marihuany (Právo 19. 8.)*. Dalším opakujícím se jevem je užití slova *cizinec* v titulku a následně specifikace vietnamské národnosti v pokračování článku (*Za „dárečky“ cizinců padl první trest (LN 4. 10.)*).

2.2.1. Jak k Vietnamcům odkazujeme

2.2.1.1. Přímé pojmenování vietnamské národnosti

Na rozdíl od skupiny Romů neexistují paralelně dvě pojmenování (*Rom, Cikán/cikán*) pro skupinu Vietnamců. K jejich národnosti tedy odkazujeme nejčastěji užitím etnonyma *Vietnamec* a od něj utvořených adjektiv, příp. adverbii, z čehož nejhojněji se vyskytující adjektivní spojení je výraz *vietnamská komunita*.

Ve zprávách bylo užíváno také označení *Asiat* a *Asijec*, přičemž se tato dvě etnonyma často vyskytovala současně i v jednom článku. Dále se objevilo etnonymum *Asiatka*, vytvořené přechýlením od etnonyma *Asiat*. Femininum odvozené od etnonyma *Asijec* jsme nezaznamenali. Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český uvádí, že v současné

době se vzhledem k rasovým konotacím slov *Asiat*, *Asiatka* dává přednost pojmu *Asijec*, *Asijka*.²⁷

Dále bylo užíváno adjektivum *asijský* a jeho formy (ve většině případů se jednalo o spojení *asijská tržnice*). Adjektivum *asijský* můžeme označit jako hyperonymum adjektiva *vietnamský*. V analyzovaném materiálu však adjektivum *asijský* fungovalo jako synonymum adjektiva *vietnamský*.

Pokud se psalo ve zprávách o dvou či více lidech vietnamské národnosti, z nichž byl každý spojen s jinou rolí či činností (např. oběť únosu a vydíraný), používali někteří autoři výraz *krajan*, *krajanka*, kterými sdělovali, že se jedná o osobu stejné, tj. vietnamské národnosti, viz např. článek v *Týdnu*: *Za pokus o vraždu svého krajana samurajským mečem půjde osmatřicetiletý Vietnamec Tam Vo Minh na deset let do vězení. (Týden 16. 8.)*

2.2.1.2. Nepřímé odkazování k vietnamské národnosti

K Vietnamcům se v analyzovaných článcích odkazovalo téměř výhradně uvedením národní příslušnosti či asijského původu. Setkali jsme se pouze s jedním případem, kdy na vietnamský původ osob, o nichž se psalo, bylo poukazováno pomocí fyziognomických znaků. Toto pojmenování se nevztahovalo na konkrétní osoby, ale sloužilo k vysvětlení metafory *banánové děti*, která pojmenovává mladou generaci Vietnamců narozených v Česku: *Další generace vietnamských imigrantů tento názor přehodnocují* [Starší generace Vietnamců tvrdí, že ani jejich duch v Česku nezůstane a ostatky nechávají převážet zpět do rodné vlasti – doplnila Z.V.]. *Říká se jim banánové děti. Navrch žlutí, uvnitř bílí. Chodí do českých škol a zejména trhovci si vzhledem ke své vyčerpání (pracují deset až dvanáct hodin denně) pořizují paní na hlídání, od níž se děti naučí skvěle česky. Za svůj mateřský jazyk pak tyto děti považují češtinu. Někdy dokonce neumějí vietnamsky ani číst a psát. (Pátek LN 1. 10.)* Metafora *banánové děti* rozhodně není nikterak hanlivá a odráží i jedno hledisko zajímavé z kognitivistického aspektu, a to hledisko mateřského jazyka, jehož prizmatem jsme schopni označit příslušníka jiné národnosti jako (částečně) bílého.

²⁷ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Asijec&Hledej=Hledej>

Ačkoliv se nevyskytuje v tisku odkazování k vietnamské národnosti pomocí fyziognomie, v běžné mluvené komunikaci se tak děje, a to především narážkami na zbarvení kůže a tvar očí, které jsou pro asijskou rasu charakteristické. Autoři publicistických textů se však označování zavánějícím xenofobií z pochopitelných důvodů vyhýbají, ačkoliv u popisování původu romských jedinců se tomu nebrání. Lze pouze spekulovat, proč tomu tak je. Domníváme se, že k tomu přispívá fakt, že o Romech se tak v tisku píše pravidelně již přes dvě desítky let, zatímco Vietnamcům se tisk intenzivněji věnuje až v několika posledních letech. Dalším důvodem by mohl být charakter pojmenování samotného, protože adjektivum *snědý* nevzbuzuje ve spojitosti s barvou pleti tak negativní konotace, jako by vzbuzovalo ve spojení s barvou pleti adjektivum *žlutý* nebo jaké může skrývat adjektivum *šikmooký*. Adjektivum *snědý* podle nás nevyjadřuje základní barvu (nejde o barvový lexém), ale pouze určitou míru vlastnosti (odstín barvy), nestojí tedy v opozici *vlastní – cizí* úplně na straně cizího (odlišného). Navíc v některých spojeních nese příznak spíše pozitivní, např. spojení *snědý muž/playboy* může v určitém kontextu odkazovat k opálenému a přitažlivému muži.

2.2.1.3. Zvláštnosti v kategorizování Vietnamců

Vietnamci nedostali ve zkoumaných periodikách prostor, aby se projevilo to, jak sami sebe kategorizují. Souvisí to se skutečností, že Vietnamci téměř vůbec nevystupují ve zprávách jako mluvčí, jejich vyjádření často není ani nepřímo zmíněno autorem zprávy. Rovněž se neprojevila potřeba Čechů se vůči Vietnamcům vymezit tak, jako tomu bylo u skupiny Romů.

2.3. Kategorie Vietnamců

2.3.1. Pachatelé trestné činnosti

Kategorie pachatelů trestné činnosti je poměrně široká a zahrnuli jsme do ní jak pachatele drobných přestupků (např. krádeží, napadení), tak účastníky organizovaného zločinu. V rámci této kategorie jsme vyčlenili podkategorie, které se jeví jako zvlášť výrazné, a těm jsme se věnovali podrobněji.

2.3.1.1. Pěstitelé marihuany

Domníváme se, že Vietnamce si v dnešní době spojujeme s nelegálním pěstováním měkké drogy. Vycházíme z běžné jazykové praxe a z faktu, že během analyzovaného čtvrtletí se v novinách vyskytly zprávy o třech různých případech odhalení pěstíren marihuany, na jejichž chodu se podíleli Vietnamci, v příloze *Lidových novin (Pátek LN 1. 10.)* se explicitně hovoří o *vietnamských pěstírnách konopí*.

Poprvé byla ve zkoumaném období zaznamenána kategorie Vietnamců-pěstitelů marihuany 19. srpna. Zprávy se týkaly odhalení velké skupiny lidí vietnamské národnosti, která byla zadržena v souvislosti s pěstováním a prodejem marihuany. Zatímco *Právo* při poskytování informací používalo výrazy, jimiž se omezuje zaručenost zprávy (*údajný, prý – Velkou část produkce vyvážel údajný gang za hranice (...). Kurýry údajně například doprovázeli lidé, kteří se starali o to, zda zásilku nikdo nesleduje., Dalším devíti, kteří prý působili v pěstírnách jako zahradníci, hrozí dvouletý až desetiletý trest.*), a odvolává se na slova Jakuba Frydrycha, šéfa Národní protidrogové centrály, *Lidové noviny* podávají zprávu bez sebemenší pochybnosti, že se jednalo o vysoce organizovanou zločineckou skupinu: ***Policisté rozprášili drogový gang/ Po zátahu skončilo ve vazbě dvacet jedna Asijců, kteří vyvezli do zahraničí drogy za stamiliony / Protidrogovým policistům se povedl kapitální úlovek. Rozprášili gang vietnamských pěstitelů marihuany, kteří lehkou drogu vyváželi na slovenský, maďarský a rakouský trh. (...) Vietnamský gang sledovali detektivové nasazení v operaci Cahn necelých osm měsíců. Skupina Asiatů pracovala jako dobře seřízené hodinky. (...) „Nebyli to vietnamští občané v nouzi, jak tomu bývá obvykle. Šlo o lidi placené od výkonu,“ popisuje fungování skupiny šéf Národní protidrogové centrály Jakub Frydrych. Drogu pak do zahraničí vozili ostrílení vietnamští kurýrové, kteří užívali konspirativních metod: cestovali v doprovodu ochranky, která hlídala, zda někdo zásilku nesleduje. A dobře zajištěna byla i logistika. (...) „Podařilo se nám paralyzovat všechna patra skupiny, od organizátorů po pěšáky,“ dodává [Jakub Frydrych – doplnila ZV].(LN 19. 8.)***

Z citovaného úryvku vyplývá, že Vietnamci pracovali organizovaně a měli vše pečlivě naplánované, což ostatně podporuje stereotyp tvrdě pracujících (buť v jiném slova smyslu) a schopných Vietnamců stejně jako přirovnání *pracovat jako dobře seřízené hodinky*.

Částečně je naznačeno, že ve vietnamské skupině existuje i určitá hierarchie (*patra skupiny, organizátoři, pěšáci*).

Povšimli jsme si rovněž tvrzení, že v případě zadržených se nejednalo o *vietnamské občany v nouzi, jak tomu bývá obvykle*. Interpretace tohoto spojení je do jisté míry nejednoznačná, neboť není zcela jasné, zda se nouze týká všech vietnamských občanů žijících na území České republiky, nebo pouze Vietnamců, kteří marihuanu pěstují. V každém případě tato výpověď svědčí o faktu, že Češi jsou si vědomi toho, že Vietnamci ne vždy mají v České republice lehký život a jsou ekonomicky zajištěni.

Obsáhlý článek *Lidových novin* dále pokračuje anabází událostí, které vedly k zadržení pachatelů, a zmínkou o zřízení speciálních týmů: *Za úspěchem stojí tým specialistů, který byl zřízen před rokem kvůli rozmachu vietnamských pěstíren*. Předpokládáme, že pěstování a distribuce marihuany není činností pouze Vietnamců, nicméně formulace uvedené věty by tomu nasvědčovala.

O dalším zaznamenaném případě během zkoumaného období se psalo 13. 9. 2010. V novinách se této zprávě věnovala různá míra pozornosti. *Nymburský deník* se v článku ***Zamaskovat drogové kšefty se cizincům nepodařilo*** celé události věnoval celkem podrobně. Národnost pěstitelů uvádí hned ve větě umístěné za titulkem: *Ani snahy zamaskovat zápach vonnými tyčinkami nezachránily před odhalením trojici Vietnamců, kteří si v bytovém domě v pražských Záběhlicích zřídili velkosušárnu drogy*. Následují informace o tom, jak Vietnamci drogu v taškách postupně nosili a kolik drogy policisté našli, o příčinách odhalení a o předpokládané velikosti skupiny.

Pro naši práci je významný popis umístěný pod fotografií doprovázející článek. Fotografie zachycuje dvě ruce rozevírající batoh naplněný marihuanou. Pod doprovodným obrazovým materiálem následuje text: *PĚSTOVÁNÍ marihuany, jejíž další zpracování a následující prodej je odvětvím, na něž se zločinecké struktury z vietnamské komunity s oblibou specializují. Deníku to potvrdil šéf Národní protidrogové centrály Jakub Frydrych. (ND 13. 9.)* Tento text je důkazem, že si Vietnamce s nelegálním pěstováním konopí spojujeme; užití výrazu *s oblibou* vytváří navíc dojem, že Vietnamce daná činnost těší.

Deník *Právo* vyhradil zprávě o té samé události prostor dvakrát menší, nepřipojil ani doprovodnou fotografii. Ve zprávě ***Marihuana za miliony*** *Právo* uvádí pouze nejzajímavější informace o události, národnost pachatelů trestné činnosti je uvedena až ve druhém odstavci: *Přes čtyřicet kilogramů konopí za zhruba pět milionů korun tady sušili tři Vietnamci.*

Zpráva proběhla i bulvárními deníky, přičemž nás zaujal způsob, jakým ji prezentoval deník *Aha!*: ***V Praze otevřeli konopnou kliniku!*** / *Ve stejný den policie objevila drogu za 5 milionů!* / *Novou edukativní kliniku na pražském Žižkově otevřelo v sobotu v Praze občanské sdružení Konopí je lék. Vzdělávací centrum bude sloužit lidem, kteří prochází onkologickou léčbou, trpí Parkinsonovou chorobou nebo roztroušenou sklerózou. Ve stejný den nicméně v Praze konopí pořádně zaměstnalo i policii, která odhalila nelegálně pěstovanou marihuanu za pět milionů!* *V bytě v Záběhlicích sušili tři Vietnamci téměř padesát kilogramů už přímo palic konopí. Po čtrnácti dnech je odhalili sousedé podle zápachu z marihuany. Před policií pachatelé vyskákali z oken 1. patra bytu. Jednomu se podařilo uprchnout. Dvěma dopadeným hrozí až 5 let ve vězení.* Informace o sušárně je připojena ke zprávě o konopné klinice.

Další případ objevení pěstírny měkké drogy byl v médiích zaznamenán 20. 10. 2010. *Nymburský deník* zveřejnil zprávu o odhalení pěstírny v rodinném domku v Praze: ***Pěstírnu marihuany napomohli odhalit všímaví občané!*** *Přes 400 rostlin marihuany napočítali policisté ve vietnamské pěstírně, (...) Na místě zadrželi dva Asiaty ve věku 24 a 47 let, kteří působili jako tzv. zahradníci, mající rostlinky konopí na starosti. (ND 20. 10.)* Rovněž se v této zprávě objevil sociolektismus *zahradníci*, jehož výskyt jsme zaznamenali i v předchozích zprávách. Autor článku ho uvedl zkratkou *tzv.*, což je podle nás známkou toho, že termín *zahradník* se již delší dobu a právě v souvislosti s (vietnamskými) pěstírnami používá.

Dne 15. 9. byly v *Mladé frontě Dnes* a *Nymburském deníku* uveřejněny zprávy o odhalené pěstírně marihuany. Ani jeden z deníků však přesně neuvedl státní příslušnost zadrženého muže. *Nymburský deník* se zmiňuje o *osmadvacetiletém Asiatovi, který se pokusil uprchnout oknem (ND 15. 9.)*, *Mladá fronta* hovoří pouze o *osmadvacetiletém muži*. Pokud byl zadrženým mužem Vietnamec a média jeho totožnost nevedla, lze to označit za nepatrný posun v kategorizování Vietnamců v médiích.

Lidové noviny ve své páteční příloze uvádí pěstování marihuany jako jednu z hlavních podnikatelských činností, které Vietnamci na našem území provozují. Píše o nich v souvislosti s filmovým dokumentem Martina Ryšavého *Země snů* pojednávajícím o situaci Vietnamců z poslední migrační vlny. Ti byli údajně vylákáni zprostředkovateli ze své vlasti a jsou nyní vykořisťováni jako dělníci ve fabrikách nebo v ilegálních pěstírnách konopí. V souvislosti s Vietnamskými delikventy se autoři článku zmiňují i o propojení vietnamské a romské komunity. Mezi těmito dvěma komunitami dochází k aranžovaným sňatkům za účelem legalizování pobytu Vietnamců. *Lidové noviny* dále píše, že *některé Romy a Vietnamce spojují i další aktivity. Vietnamští provozovatelé heren jsou na Chebsku téměř výhradními dealery drog pro Romy (ale nejen je) a naopak Romy využívá vietnamské podsvětí k příležitostným kriminálním aktivitám. V žádném případě nejde o rovnoprávný vztah. Svědčí o tom vietnamské označení pro Romy – moi. Jde o termín užívaný ve středním Vietnamu pro příslušníky horských etnických menšin, které vietnamská společnost považuje za zaostalé a barbarské. (LN 1. 10.)* V úryvku se tedy akcentuje nejen stereotyp Vietnamců-pěstitelů a distributorů drogy, ale zároveň i jejich podnikavost ve smyslu obejít zákony a využít ke svému prospěchu jinou skupinu považovanou za méněcennou a méně schopnou.

2.3.1.2. Pachatelé vážnější trestné činnosti

Zprávy, ve kterých Vietnamci vystupují jako pachatelé vážně trestné činnosti, se v tisku objevují, nejsou ale tak časté jako např. zprávy o pachatelích romského původu (samozřejmě se na jejich četnosti projevilo i celkově menší množství výzkumného materiálu, který jsme o Vietnamcích shromáždili). Jako vážnou trestnou činnost jsme se rozhodli hodnotit vraždy, pokusy o vraždu, loupežná přepadení a napadení.

Během analyzovaného období se tisk věnoval zprávám o Vietnamci, který se při loupežném přepadení pokusil zabít ženu rovněž vietnamského původu. Tato zpráva média nejspíš zaujala proto, že vrah, oběť i zachránci oběti pocházeli z vietnamské komunity a vrah se snažil vyhnout trestu hned dvakrát: **Za útok na krajanku třináct let/ (...)** „Náhle mě rozbolela hlava a vše se se mnou točilo,“ vysvětloval *Vu své počínání. Rozhodně ale popíral, že si odnesl šperk a peníze. Jeho rodiče pak poslali z Vietnamu vyjádření lékaře, podle něhož se v dětství léčil na psychiatrii. Znalci ale známky duševní choroby či poruchy nenašli. (ND 1. 9.)* Pod fotografií spoutaného Vietnamce u soudu *Nymburský deník* umístil text: **ZMÍRNĚNÍ TRESTU**

se před odvolacím senátem vrchního soudu v Praze mladý cizinec domáhal marně. „Chtěl bych se vrátit do vlasti, abych se mohl starat o své staré rodiče. Matka je v nemocnici s rakovinou, otec leží ochrnutý na posteli. Nemají jinou naději, než že budu odsouzen k nejnižšímu možnému trestu, vrátím se domů a začnu nový život,“ přesvědčoval soud. Ten ho ale nevyslyšel. O tom, že událost byla pro média zajímavá, svědčí nejen prostor, který ji některé deníky věnovaly, ale i užití celého jména Vietnamce *Vu Hieu Van*. S uváděním jmen Vietnamců jsme se totiž setkali ojediněle, většinou se autoři omezili na uvedení národnosti.

Případ, kdy byl vrahem i obětí Vietnamec, překvapivě zaujal i redaktora týdeníku *Týden*, snad i zde hrála při výběru a poměrně velkém rozsahu zprávy roli národnost obou osob, jichž se zpráva týká, a pravděpodobně i způsob provedení násilného trestného činu. Autor zvolil titulěk ***Za pokus o vraždu samurajským mečem uložil soud desetiletý trest***. Samurajský meč pochází z Japonska, jedná se o asijskou historickou zbraň, jež ve spojení s cizí, zejména asijskou národností pachatele může čtenáře zaujmout. Národnost pachatele i oběti se totiž uvádí hned v následující větě: *Za pokus o vraždu svého krajana samurajským mečem půjde osmatřicetiletý Vietnamec Tam Vo Minh na deset let do vězení. (Týden 18. 8.)*

Další dva případy násilného počínání Vietnamců byly zaznamenány v bulvárních denících *Blesk* a *Aha!*. Ani jeden z deníků neuvádí národnost pachatelů v titulku, ale až v pokračování zprávy. Domníváme se, že i u těchto zpráv byl jejich výběr ovlivněn národností pachatelů, protože obsah zpráv sám o sobě příliš velkou zpravodajskou hodnotu nemá a pojednává o činech, které nejsou neobvyklé: ***Vězeň přerazil dozorcí nos/ Zlomený nos a ořes mozku. Takhle dopadl dozorce (33) z kašperské věznice na Sokolovsku poté, co se od sebe snažil odtrhnout dva vězně. Ti se v neděli ráno začali z neznámých důvodů prát. „Krátce po snídani byl jeden z dozorců zasažen věznem vietnamské národnosti,“ potvrdila mluvčí kašperské věznice. Nos mu vězeň přerazil poté, co s ním praštil o stůl. (Blesk 23. 8.) Ztloukli ji lahví/ V Davlovicích na Karlovarsku napadli v úterý dva Vietnamci prodavačku prodejny Večerka. Jakmile vešli, začali ženu tlouct PET lahví s vodou. Když se snažila volat o pomoc, hrozili jí zabitím. Prodavačku zachránil kolemjdoucí muž, který útočníky přepral. Policie je zadržela. (Aha! 12. 8.)***

2.3.1.3. Pachatelé méně závažné trestné činnosti

Do této subkategorie jsme zařadili pachatele nenásilné trestné činnosti. Vyřadili jsme z ní padělatelskou činnost, již jsme rozhodli přiřadit ke kategorii trhovců, se kterou je úzce spjata. Během analyzovaného čtvrtletí do této kategorie spadaly zprávy o pokusu Vietnamců uplatit úředníky a zmínka o daňových únicích, kterých se Vietnamci dopouštějí, psalo se také o Vietnamcích pobývajících na našem území nelegálně. Ani zde se zpravidla neseťkáme s titulkovou xenofobií, viz např. titulky článků o pokusu Vietnamců uplácat: **Za „dárečky“ cizinců padl první trest** (LN 4. 10.), **Upláceli starostu** (Aha! 7. 10.). O tom, že se reportáž týká Vietnamců a mimo jiné i jejich neplacení daně, nesevědí název **Konec zlatého deště** (Pátek LN 1. 10.), stejně jako zpráva o vyhoštění několika Vietnamců je uvedena titulkem **Policie vyhostila čtrnáct cizinců** (Právo 14. 8.), kde sice substantivum *cizinci* odkazuje na Vietnamce, ale, jak se dále dočteme, nejen na ně, navíc je jeho užití ve spojení s verbem *vyhostit* opodstatněné.

2.3.2. Trhovci, stánkaři a padělatelé

Přestože můžeme padělání označit jako trestnou činnost (porušení práva na duchovní vlastnictví), uvádíme kategorii padělatelů společně s kategorií vietnamských prodejců, a to z toho důvodu, že se tyto kategorie obvykle vyskytují souběžně v jedné zprávě a obě činnosti jsou na sebe vázané. I v těchto zprávách se v titulcích častěji odkazuje k vietnamské národnosti činností kategoriálně vázanou k Vietnamcům, tedy padělání značkového zboží a stánkového prodeje – viz **Celníci zabavili padělký zboží za 2 miliony korun** (Blesk 24. 8.), **Celníci odhalili padělatelskou dílnu** (Právo 24. 8.) **Falešné hodinky schovávali v tajných skrýších** (Blesk 3. 9.), **Nelegální léky** (Blesk 24.9), **Stánkařská ostuda na hranicích** (Blesk 28. 8.) **Celníci zasahovali v pražských tržnicích** (Právo 11. 10.), než uvedením ethnonyma odkazujícího na vietnamský původ padělatelů či prodejců, který je však vzápětí uveden v některé části článku, tak jak je tomu například v již zmiňované zprávě **Celníci odhalili padělatelskou dílnu/ Plně vybavenou dílnu k opatrování zboží logy ochranných známek světových výrobců a tisíce již zhotovených padělků textilního zboží v hodnotě téměř dva milióny korun odhalili příslušníci celního ředitelství Brno. / Na stopu dílny přišli poté, co ve čtvrtek odpoledne zastavila hlídka Celního úřadu Brno vozidlo Peugeot. Vůz řídil Vietnamec.** (Právo 24. 8.)

Na základě zjištěných jazykových prostředků, které se ve zkoumaném vzorku médií vyskytly v souvislosti s psaním o Vietnamcích živících se stánkovým prodejem, popř. prodejem zboží v kamenných obchodech, nelze tvrdit, že by k této kategorii Vietnamců zaujímal vybraná média výrazně negativní vztah. Rovněž zprávy o vietnamských padělatelích (vyjma uvádění vietnamské příslušnosti) nenesou nenávislný podtext. To lze pravděpodobně připisovat faktu, že stánkařská ani padělatelská činnost Vietnamců nás přímo neohrožuje a většiny z nás se přímo nedotýká.

Píše-li se o vietnamských trhovcích, pak je nejčastěji zmiňovaným prodejním artiklem právě padělané zboží, jmenovitě textil, alkohol, cigarety a léky. V jednom případě se jednalo o padělky zbraní s nacistickými symboly. Zprávy, kde se o trhovcích mluví jinak než jako o prodejích padělaného zboží, se objevovaly zřídka. Šlo o zprávy *U tržnice SAPA je klid. Zásluhou policie* (HN 23. 8.), kde je vietnamská tržnice dávana do souvislostí s Integračním centrem pro cizince, které bylo zřízeno, aby zklidnilo vyhrocené vztahy mezi tamějšími obyvateli a vietnamskou menšinou. Tato zpráva je také jedním z mála případů, ve kterém se média zmiňují o kriminalitě, jež nespadá pod padělatelskou činnost, v přímé souvislosti s vietnamskou tržnicí: *O „libušském problému“ se začalo mluvit letos v březnu, kdy si lidé, kteří tu bydlí, stěžovali na zdejší Vietnamce, že tu kvůli nim údajně roste kriminalita.* Dalším článkem, v němž nenajdeme informace o prodeji napodobenin či padělání zboží, a přesto Vietnamce v něm vystupující můžeme zařadit do kategorií trhovců, otiskl deník *Blesk: Buddha hlídá chrám u tržnice/ Na okraji asijské tržnice na Svatém Kříži v Chebu vybudovala tamější vietnamská komunita buddhistický chrám. (...) Chrám na okraji tržiště postavili Vietnamci na vlastní náklady.* Připojena je i informace o postoji většinových obyvatel Chebu: *Výstavbu chrámu schvaluje i většina místních. „Vietnamců zde žije opravdu hodně. Myslím si, že chrám nikomu vadit nemůže. Není to nic špatného,“ řekla Blesku Eva Radonová (35) z Chebu. (Blesk 23. 8.)*

Pravděpodobně jediný výrazně odmítavý postoj k vietnamským tržnicím a na nich prodávanému (v některých případech též padělanému) zboží zaujal autor *Blesku* ve svém příspěvku *Alžbětín: Stánkařská ostuda na hranicích/ Obec s poetickým názvem Alžbětín naleznete uprostřed hlubokých šumavských lesů. Pokud byste si ale představovali malebnou vísku, čeká vás pořádné zklamání. Mnohem víc totiž připomíná jedno velké vietnamské tržiště. (...) Vietnamští trhovci tady proto zakotvili kvůli zákazníkům, kterými jsou takřka výhradně*

Němci. (...) Na stánky nabízející různé, většinou pořádně kýčovité zboží narazíte v Alžbětíně doslova na každém rohu. Ať se hnete kamkoliv, upírá na vás vlezlý pohled sádrový trpaslík, sádrová srnka, případně sádrový myslivec. Ve velkém se nabízejí cigarety, alkohol a oblečení. (...) Fotografování trhovci příliš nevitají. Není se co divit. V tržnici se prodává i oblečení s logy známých značek, skoro jistě falešné, a obchodníci si dávají pořádný pozor. (...) Proč se s českou ostudou na hranicích nic nedělá? (...) „Když odejdou [trhovci – doplnila Z.V.], bude to rozhodně lepší. Nedělají Česku dobrou vizitku [řekl místostarosta Železné Rudy, pod níž Alžbětín spadá, Milan Kříž – doplnila Z.V.]. „Inspekce Blesku může s tímto názorem sto procentně souhlasit. (Blesk 28. 8.) Ve zprávě autor vyjadřuje negativní postoj k existenci zmiňované vietnamské tržnice a staví ji do kontrastu s pomyslnou krásou šumavské vesnice, volí lexikální prostředky netypické pro zpravodajství (*malebná víska, poetický název, hluboké lesy*). Nesympatie k prodávanému zboží se projevily při volbě výrazu *ať se hnete kamkoliv, upírá vlezlý pohled* a repeticí adjektiva *sádrový*, jež má ve spojení s uvedenými substantivy vzbuzovat negativní konotace. V závěru zprávy se autor připojuje k názoru, že nejlepší by bylo, kdyby vietnamská tržnice vůbec neexistovala. V této zprávě výrazně vyznívá odmítavý postoj vůči vietnamské menšině.

Zatímco převážnou část materiálu, v níž patřili Vietnamci do kategorie trhovců a padělatelů, tvořily zprávy, týdeník *Týden* a *Lidové noviny* ve své páteční příloze uveřejnily reportáže týkající se mimo jiné stánkařství, padělání a napodobování značek Vietnamci. *Týden* píše: *Jak známo, Vietnamci jsou mistři v kopírování čehokoliv – od triček Lacoste po kavárny Starbucks (vietnamská verze nese název Trung Nguyen). (Týden 24. 10.)* Výraz *jak známo* svědčí o faktu, že Vietnamcům obecně připisujeme schopnost věci napodobit. Reportáž *Lidových novin* se zabývá skutečnostmi, kvůli kterým se v Čechách objevilo množství stánkařů: *Kořeny vietnamského nelegálního podnikání sahají do sklonku osmdesátých let. Tehdy pracovaly v Československu (...) desetitisíce vietnamských dělníků. Ti podnikavější z nich začali načerno vyrábět padělky žádaných džínsů a oblečení z materiálu textilk, ve kterých byli nasazeni. (...) Po roce 1989 u nás poslední turnusy vietnamských dělníků zůstaly a proměnily se ve stánkaře. Do Česka (ale i na Slovensko) se navíc stáhla většina Vietnamců z východního Německa, Polska i Maďarska. Začaly vznikat obrovské tržnice, z nichž se stal svět sám pro sebe. (Pátek LN 1. 10.)* V reportáži se dále popisuje koloběh padělaného zboží a peněz jako činnost *organizovaných skupin*. *Lidové noviny* zároveň jako jediné upozorňují na fakt, že tradičních vietnamských stánků ubývá a Vietnamci se se svou živností přesouvají do kamenných obchodů: *Tržnice lemující české pohraničí se vyprazdňují. Vietnamští trhovci*

opouštějí stánky a stěhují se do kamenných obchodů, večerek, restaurací, manikúr, pedikúr a kadeřnictví. Po dvaceti letech se ze stánkařů etablovala majetná podnikatelská vrstva. Je tedy pravděpodobné, že kategorie Vietnamců-trhovců časem ustoupí do pozadí, resp. se bude modifikovat.

2.3.3. Oběti trestných činů

Vzhledem k nízké frekvenci výskytu této kategorie, a tudíž malému množství materiálu, který šlo vzhledem k této kategorii analyzovat, jsme se rozhodli zahrnout do ní jak oběti rasově motivovaných trestných činů, tak oběti činů, které rasový podtext neměly.

Pachatelé těchto trestných činů, u jejichž oběti byla uvedena vietnamská národnost, byly osoby z řad příslušníků jak české, tak vietnamské národnosti.

U pachatelů s českou národností jejich národnost nebyla doslovně označena, nicméně ve všech případech jasně vyplynula z textu, jako např. ve zprávě o unesené Vietnamce: ***Únosci chtěli za Asiatku půl miliónu výkupného/(...) To všechno musela prožít třicetiletá Vietnamka z Brna. Kvůli penězům ji unesli dva muži z Třebíčska.(...) Jako scénář z filmu začínal případ únosu Asiatky v Brně, když čtvrtého srpna zavolal na telefon jejího česky špatně mluvícího přítele neznámý hlas.(...) „Rozumíš česky?“ ozvalo se ve sluchátku. (Právo 20. 8.)*** Příslušnost pachatelů je tak jasně označena dvěma způsoby, atributem neshodným určujícím, odkud muži pocházejí, a uvedením informace, že přítel unesené nemluvil česky, což implikuje, že únosci ano. To je přímo potvrzeno i citovanou přímou řečí volajícího únosce.

Pokud se jednalo o pachatele vietnamského původu, tedy stejné národnosti, jakou měla jeho oběť/oběti, novináři často používali substantivum *krajan/krajanka*, a to především pro označení oběti: ***Za pokus o vraždu samurajským mečem uložil soud desetiletý trest/ Za pokus o vraždu svého krajana samurajským mečem půjde osmatřicetiletý Vietnamec Tam Vo Minh na deset let do vězení. (Týden 18. 8.), Za útok na krajanku třináct let (ND 1. 9.)***

Zprávy, v nichž byl Vietnamec napaden pravděpodobně z důvodu rasové nesnášenlivosti, se týkaly události, kdy tři policisté (a sousedka oběti) ubili zatýkaného. Všechna média, která se události věnovala, tento čin odsoudila. Například *Lidové noviny* psaly o události takto: ***Podíl***

na smrti Vietnamce? 3,5 roku/ Policisté bili a týrali cizince, který pak umřel. Jejich velitelé původně hrozilo 15 let. Další účastníci zákroku dostali 15 let. / Do bezbranných se nekope. Tak včera soudkyně brněnského krajského soudu Jaroslava Bartošková zdůvodnila svůj verdikt nad trojicí policistů a jednou ženou. Při zatýkání vietnamského obchodníka neodolali a zbili ho. (...) Tříčlenná hlídka tam dorazila po oznámení, podle něhož měl zřetovaný Vietnamec demolovat zařízení bytu své bytné. Po násilném vstupu ale zjistila, že cizinec klidně sedí v křesle. (...) Statný trénovaný muž drobného Vietnamce donutil kleknout a vyzval ho, aby předpažil ruce. Když Hoang Son Lam upozorňoval, že neumí česky, Srnský prý odsekl, že ho to naučí a dvakrát jej udeřil obuškem. (...) Srnský vyhověl i prosbě bývalé sousedky Vietnamce Kateřiny Slavičkové, která si chtěla „taky kopnout“ a před zraky policistů se zapojila do bití. (LN 1. 9.) Vyjádření odmítavého postoje autorky článku k chování policistů a ženy se odráží ve větě uvedené po perexu, tj. *Do bezbranných se nekope*. Jedná se sice o parafrázi zdůvodnění rozsudku soudkyní, nicméně jeho uvedením na prvním místě vlastního textu článku a osamostatněním je vyjádřen částečně i názor pisatelky. Soucit s ubitým Vietnamcem a odsouzení činu se dále projevilo kontrastem popisu aktérů zprávy, Srnský je popisován jako *statný trénovaný muž*, zatímco Vietnamci je přidělen atribut *drobný*. Také volba sloves ve vybraném úryvku článku vypovídá o tom, jaký postoj novinářka zaujímá k události: slovesa, která se vážou k podmětům odkazujícím na Srnského, vyjadřují určitou míru nadřazenosti, převahy (*donutit, udeřit, vykázat, vyhověl, naučit* v daném kontextu) nebo pohrdání (*odseknout*); naproti tomu stojící sloveso *upozorňoval* v sobě nenesé žádný náznak vzdoru. V článku se čin neklasifikuje jako rasově motivovaný, přesto ho tak podle některých indicií můžeme označit, např. je zde uvedena informace, z níž je patrné, že policistovi vadila Vietnamcova neznalost českého jazyka a také že policista povolil Slavičkové účast na týrání.

2.3.4. Jiné kategorie

Výskyt jiných než výše uvedených kategorií Vietnamců byl velice řídký. Některé týdeníky se sice věnovaly Vietnamcům a jejich způsobu života, v těchto reportážích se ovšem nejčastěji objevovaly již zmiňované kategorie, které můžeme doplnit o kategorii uprchlíků, živnostníků, popř. studentů.

V kontrastu k Vietnamcům usazeným v Čechách živícím se prodejem stánkového zboží nebo nelegálním podnikáním se na modelu zdroje obživy či povolání vyskytl článek

o vietnamských zdravotnicích: ***Vietnamské sestřičky míří do Česka/ Představte si, že zubař vám nasadí můstek, který vyrobila zručná laborantka z Vietnamu. Asistuje mu usměvavá vietnamská sestřička, a když pak zaskočíte na návštěvu za příbuzným do léčebny dlouhodobě nemocných, najdete ho v péči právě vietnamské fyzioterapeutky. Takhle by to mohlo vypadat už v příštím roce v českých ordinacích či zdravotnických zařízeních. Dvě stovky dívek ve Vietnamu už se na praxi v Česku připravují. (Blesk 8. 10.)*** Podle našeho mínění se jedná o netypický případ, což sehrálo roli při výběru zprávy.

Jako další netypický případ jsme vyhodnotili zprávu *Mladé fronty Dnes*, ve které Vietnamci vystupují jako dárci hmotné pomoci postiženým povodněmi: ***Pomoc pro oběti povodní: Vietnamci posílají nudlové polévky/ Do míst poničených povodní lidé posílají nejčastěji peníze, oblečení a dezinfekční prostředky. Svaz Vietnamců žijících v Česku se však navíc blýskl darem, který je pro jejich komunitu typický. Do Chrastavy v sobotu vypravil nákladňák plný instantních nudlových polévek. / Vietnamci kromě toho darovali vyplaveným obcím na Liberecku 200 tisíc korun a oblečení. (...) V titulku této zprávy je uvedena příslušnost dárců i konkrétní podoba daru, což ji činí pro čtenáře zajímavou. To, že Vietnamci věnovali i finanční obnos a oblečení, je uvedeno jako druhořadé.***

2.4. Stereotypy o Vietnamcích

Z analyzovaného vzorku jsme mohli zřetelněji vypožorovat dva stereotypy, jež se projevíly zřetelně. Tyto stereotypy jsou podle našeho mínění přítomny ve smýšlení většiny příslušníků českého národa žijících na našem území.

2.4.1. Vlastnosti připisované Vietnamcům

Přízpůsobivost, podnikavost, učenílivost

Přestože nejde o totožné vlastnosti, uvádíme je společně, neboť se domníváme, že jejich souhrn charakterizuje vietnamskou povahu tak, jak ji vidíme my, tj. majoritní obyvatelstvo Česka. Tyto vlastnosti se neprojevovaly ve svém kladném slova smyslu, leckdy vyplývaly z případů spojených s nelegální činností nebo s činností přinejmenším balancující na hraně zákona. Máme na mysli například činnost padělatelskou, viz např. již citovaná reportáž

Lidových novin: Kořeny vietnamského nelegálního podnikání sahají do sklonku osmdesátých let. Tehdy pracovaly v Československu v rámci mezivládních dohod desetitisíce dělníků. Ti podnikavější z nich začali načerno vyrábět padělky žádaných džinsů a oblečení z materiálů textilek, ve kterých byli nasazeni. Úspěch byl enormní. Brzo se k podnikání přidala vietnamská ambasáda. K textilu přibylo digizboží – tolik žádané digitální hodinky – a na starém ruzyňském letišti, jinak používaném pro vítání soudružských návštěv ze zahraničí, přistávala pod diplomatickým krytím letadla naložená asijskými výrobky, které se záhy a bez proclení objevily na černém trhu. (Pátek LN 1. 10.) V uvedené reportáži se nelegální podnikání dokonce spojuje s oficiální institucí, tedy vietnamskou vládou. Za určitý druh podnikavosti a schopnosti přizpůsobit se podmínkám (tedy i obejít zákon, který brání v zamýšlené činnosti) se může považovat kupčení s dokumenty a aranžování sňatků, o nichž se tatáž reportáž zmiňuje (např. jeden Vietnamec si udělá řidičský průkaz, ale používají ho všichni). Přizpůsobivost Vietnamců lze spatřovat i ve zprávě *Hospodářských novin: Česko přitvrdí režim pro cizí dělníky/ (...)* Kvůli udržení legálního pobytu se kvůli krizi stala „živnostníky“ například většina propuštěných Vietnamců. (HN 19. 8.) Podle statistiky, kterou otiskl deník *Právo*, jsou Vietnamci nejpočetnější skupinou cizinců, která u nás podniká: *Nejčastěji se v Česku podle údajů MPO věnují podnikání občané Vietnamu (v počtu 34 145). (Právo 25. 10.)*

Pravděpodobně je tímto stereotypem ovlivněn i titulok v *Právu* **Prodal by tělesné orgány, než by odjel zpět do Vietnamu** (*Právo* 5. 8.), které psalo o Vietnamci, jenž chtěl před svým vyhoštěním nabídnout tělesné orgány k prodeji, aby pomohl svým zadluženým a nemocným rodičům. V titulku ani v článku se nezdůrazňuje motiv nabídky, ale vyznívají jako hodnocení toho, co všechno jsou Vietnamci schopni prodat.

Mladým Vietnamcům pak byla připisována učenlivost: *Moderátoři i redaktori budou z osmdesáti procent mladí Vietnamci, absolventi českých středních a vysokých škol. (...)* „Mladá generace už umí perfektně česky a studující jsou velmi učenliví. (...),“ říká Vrabc, který by chtěl *Viet Sen TV* spustit na přelomu února a března. (HN 13. 10.)

Skromnost

Vietnamce vnímáme tradičně jako skromné a nenáročné. Tento stereotyp se potvrdil i ve zprávě *Čínské výrobce ohrožují soupeři z Bangladěše či Vietnamu/ (...) A kdo navštívil textilky například v Bangladeši, musí uznat, že čínští dělníci pracují v přijatelnějších podmínkách. Také Vietnamci se spokojí se skromnějšími platy. (HN 28. 10.)*

2.4.2. Vietnamci jako (zvláštní) komunita

Mohlo by se zdát, že většina lidí vnímá jako základní funkční jednotku vietnamského společenství komunitu. Výrazu *vietnamská komunita* se v médiích poměrně často užívá, a to v případech, kde se mluví o větším počtu Vietnamců žijícím na území České republiky. Zatímco u skupiny Romů se velice často vyskytovalo spojení *romská rodina*, ve spojitosti s Vietnamci se substantivum *rodina* objevilo ojediněle, a to ještě ve spojení s výrazem *komunita* (*Dokonce uvažovali, že mohlo jít o únos někoho, kdo patří do nějaké vlivné rodiny asijské komunity. (Právo 20. 8.)*). S. Brouček (2003, s. 22) ovšem uvádí, že pro Vietnamce je institut rodiny stále prvotním stabilizátorem společnosti, i když poslední dobou prochází určitou transformací. Zabezpečení hmotných potřeb rodiny je podle S. Broučka (2003, s. 23) hlavním důvodem ekonomické imigrace většiny Vietnamců. Vietnamci však nejsou v médiích prezentováni jako národ, pro který je charakteristická silná rodinná sounáležitost.

Domníváme se, že ve spojení s vietnamskými národními příslušníky nese výraz *komunita* příznak něčeho, co nám není důvěrně známé. Máme tendenci vnímat Vietnamce jako jinak fungující společenství: *„Dovolená“ za ostatním drátem/ (...) Nejživěji tu diskutuje pětice mladých Vietnamců. Když jde kolem dozorce, mile se usmívají. „Jasně, vypadají spokojeně. Ale je to jen zdání. Vietnamci mají jiná pravidla komunikace než my. Usmívají se, když jsou nejistí,“ upozorňuje Koláčný [zástupce ředitele detenčního tábora – doplnila Z. V.]*.

O tom, že v Česku žijí Vietnamci v komunitách, a o tom, jak toto uspořádání funguje, referují *Lidové noviny: Jak je vlastně vietnamská komunita organizovaná? V každém českém městě stojí v jejím pozadí jeden respektovaný muž zvaný bac (strýček). Jeho autoritu neutváří jen majetek, ale především schopnost ovládat síť správců tržnic a lidí se styky ve státní správě, eventuálně na vietnamské ambasádě. Je to „strýček“, kdo nově příchozím přiděluje místa*

k podnikání. A v případě sporů uvnitř komunity má neformální moc rozhodnout. Většinou stačí domluva, pokud ne, nastupují zlí hoši bo doi. / Vietnamská komunita tak vlastně do Česka přemístila způsob výkonu moci a uspořádání společnosti po staletí praktikované na vietnamském venkově. (Pátek LN 1. 10.)

2.5. Kolokace

Vzhledem k menšímu množství materiálu, který bylo o Vietnamcích možno získat, jsme neuváděli frekvenci výskytu kolokací, ale uvedli jsme pouze výčet kolokací, které přispívají k utvrzení některé z kategorií nebo stereotypu.

2.5.1. Kolokace substantivní

2.5.1.1. Adjektivum *vietnamský* + substantivum

Pro odkazování k etnickému původu se používalo spojení *vietnamská komunita*, *vietnamská menšina*, *vietnamská diaspora*, *vietnamští občané*, *vietnamská národnost*, *příslušníci vietnamského národa*. V několika málo případech bylo adjektivum *vietnamský* ve spojení se substantivem *komunita* nahrazeno adjektivem *asijský*.

Další skupina substantiv, modifikovaná adjektivem *vietnamský*, patřila do oblasti související s trestnou činností: *pěstitelé marihuany*, *gang*, *kurýrové*, *pěstírna*, *sušárna*, *velkosušárna*, *zahradníci*, *vězeň*.

K substantivům vztahujícím se ke způsobu obživy, podnikatelské činnosti a prodeji zboží patřila substantiva: *tržnice*, *stánkař*, *stánek*, *prodavačka*, *tržiště*, *trhovec*, *obchodníci*, *(vlivný) podnikatel*, *dělník*, *prodejna*.

2.5.1.2. Substantivum + etnonymum *Vietnamec/Vietnamka*

Poměrně častým byl pouze výskyt substantiv derivovaných z číslovek (*trojice, pětice*), řidší bylo užití číslovek (*dvacet jedna Asijců*), které odkazovaly na počet osob vietnamského původu. Většinou se jednalo o pachatele méně závažné společenské činnosti.

Několikrát se opakovalo spojení *smrt Vietnamce* v souvislosti s případem Vietnamce ubitého policisty.

2.5.2. Kolokace adjektivní

2.5.2.1. Adjektivum + etnonymum *Vietnamec/Vietnamka*

Nejpočetnější skupinu tvořila adjektiva související s trestnou činností Vietnamců: *stíhaný, obžalovaný, dopadený, (údajně) agresivní, zadržovaný*.

V souvislosti s případem Vietnamce, který zemřel na následky bití policistů, se objevovalo adjektivum *ubitý* a *mrtvý*.

Zaujalo nás spojení *český Vietnamec*, které se objevilo v článku o chystané vietnamské televizní stanici: *Stopadesátitisícové komunitě českých Vietnamců nabídne reportáže a zprávy z nejrůznějších oblastí. (HN 13. 10.)* Adjektiva místní se obvykle v souvislosti s příslušníky jiného národa či etnika užívají pouze v souvislosti se skupinou Romů.

Adjektiva z číslovky udávala ve většině případů věk Vietnamců v roli pachatele, řidčeji věk oběti trestného činu.

2.5.3. Kolokace verbální

Verbální kolokace jsme rozdělili do dvou skupin, podle toho, zda se substantivní spojení označující příslušníky vietnamského národa na sloveso váže jako subjekt, nebo objekt.

2.5.3.1. Verbální kolokace s objektem odkazujícím k Vietnamcům

Bereme-li v úvahu pouze spojení relevantní k některému ze stereotypů, tvořila tuto skupinu téměř výhradně spojení, která vypovídala o existenci kategorie Vietnamců v roli obětí: *znásilnit, unést, nakopnout, škrtit, udeřit, surově zakročit proti, bít* apod. (opět v souvislosti s případem ubitého Vietnamce, který však nebyl klasifikován jako rasově motivovaný případ); a spojení, jež se vázala k trestné činnosti Vietnamců: *potvrdit rozsudek, chytit, obvinít, hrozit (pět let vězení), zadržet*.

Ve zprávě o údajných stížnostech na vietnamskou menšinu, vyskytující se u tržnice SAPA, bylo užito sloveso *stěžovat si*.

2.5.3.2. Verbální kolokace se subjektem odkazujícím k Vietnamcům

Zde dominovala skupina substantiv souvisejících s trestnou činností: *škrtit, udeřit bodnout, ukrást, být vyhoštěn, strávit (13 let ve vězení), zřídit (velkosušárnu drogy), snažit se (zamaskovat zápach marihuany), nabídnout (úplatek), usilovat (o zvýhodnění v soutěži), sušit (konopí, marihuanu), být pod vlivem drog, nabídnout (obálku s tisícikorunou), pracovat (jako vyděrač a vymahač), přiznat se (k činu), působit/pracovat (jako zahradník)*.

Slovesa související se stánkovým prodejem a paděláním se pak vázala především na substantiva *trhovec, stánkař, prodejce*, proto je ve výčtu neuvádíme.

Nezaznamenali jsme jazykové prostředky, kterými by se projevovала silnější rasová nesnášenlivost majoritního obyvatelstva vůči Vietnamcům. V některých případech se spíše jednalo o vyjádření pochopení pro situaci Vietnamců, zejména těch, kteří jsou v České republice vykořisťováni svými krajany: *Cizinci – nejčastěji Vietnamci – potřebují každou korunu na splácení dluhu za náklady na příjezd do Česka a jsou ochotni přistoupit i na diskriminační podmínky u svých agentur i vyslovenou šikanu. (HN 19. 8.)*

3. Rusové

Při sběru dat ve zvolených periodikách jsme našli jak publicistické texty týkající se Rusů žijících na našem území, tak texty o Rusech v jejich vlasti (výjimečně v zahraničí). Podstatnou část materiálu tvořily zprávy o událostech v Rusku, které přispívaly k dotvoření národnostního stereotypu o Rusech. Zatímco zprávy o dění ve Vietnamu se v tisku neobjevují, neboť pro nás Socialistická republika Vietnam není z hlediska politického a hospodářského příliš významná, zprávy týkající se Ruska se v českém tisku vyskytují pravidelně. Po podrobnější analýze sebraného materiálu jsme se rozhodli strukturovat kapitolu o Rusech jinak než předchozí dvě kapitoly o Romech a Vietnamcích (viz kapitoly 1. a 2.).

3.1. Kulturně historické souvislosti

Domníváme se, že na utváření stereotypů o Rusech, které se objevují v médiích, nemají příliš velký vliv skupiny ruských občanů, kteří přicházeli do českých zemí na počátku 20. století (zejména ve 20. letech) a dříve, proto se historii těchto migračních vln zevrubněji věnovat nebudeme. Jak navíc podotkl publicista Vladimír Bystrov v pořadu Českého rozhlasu *Historické obrazy*²⁸, byla tato ruská migrace v mnoha ohledech specifická. Jednalo se především o mladé intelektuály, kteří se rychle asimilovali do masarykovského Československa. Charakter této ruské emigrace v Čechách se odlišoval od ruských emigrací v jiných zemích, byl liberální a demokratický. Možná i to sehrálo úlohu po druhé světové válce, kdy byla řada emigrantů a jejich potomků odvečena do sovětských internačních táborů. Podle Bystrova byl jejich osud během 40 let českého komunismu tabu a mluvit se o této skutečnosti začalo až po roce 1989. K této ruské československé emigraci se podle Bystrova česká společnost staví s úctou. Podle našeho názoru však většina české populace (zvláště mladší generace) nemá o této skupině větší povědomí, tudíž k ní žádný postoj nezaujímá.

V analyzovaném vzorku se ukázalo, že Rusy si stále ještě spojujeme s bývalým Sovětským svazem a že tento stereotyp je poměrně silně zakořeněný. Jsme si samozřejmě vědomi toho, že tento stereotyp byl akcentován vlivem výročí okupace Československa vojsky Varšavské

²⁸ <http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/po-stopach-ruske-emigrace-v-ceskoslovensku>

smlouvy, protože byl do analyzovaného materiálu zahrnut tisk z měsíce srpna. Jsme však názoru, že stereotyp by se, byť v daleko menší míře, projevil i v jiných časových obdobích.

J. Vlášek (2003, s. 45) uvádí, že v devadesátých letech byli v českých médiích prezentováni rusky mluvící cizinci pouze v případech, pokud se stali pachateli závažných trestných činů. Zároveň se začaly objevovat zmínky o „ruské mafii“ a praní špinavých peněz. Země bývalého SSSR byly navíc v médiích popisovány jako bezperspektivní státy, kde kvete korupce a kriminální činnost. D. Drbohlav a kol. (1999) přitom uvádějí, že socioekonomická situace migrantů z devadesátých let byla jen jedním z důvodů k opuštění jejich vlasti. Drbohlavova studie zjistila, že někteří z migrantů neměli větší problém s materiálním zajištěním rodin, spíše naopak šlo o imigranty movité či velmi movité. Důvod jejich migrace byl tudíž spjat s „politickou nestabilitou Ruska a obavami o vlastní bezpečí“. D. Drbohlav a kol. i redaktor týdeníku *Respekt* Adam Šůra v článku *Rusové se vracejí* uvádějí, že k negativnímu obrazu Rusů přispívá jejich uzavřenost vzhledem k majoritní společnosti. A. Šůra se domnívá, že v generaci 90. let reprezentovali ruskou komunitu v Česku hlavně prodejci matřošek a jiné veteše a že u nich existovalo napojení na ruskou mafii.²⁹

Negativní postoj k Rusům se podle J. Vláška (2003, s. 45) mírně změnil po roce 1998, kdy se v souvislosti se zlepšujícím se ekonomickým postavením Ruska začaly objevovat i zprávy o perspektivě česko-ruské spolupráce a média se začala věnovat situaci ruských emigrantů v Čechách.

Politolog Michael Romancov a další experti na česko-ruské vztahy, které A. Šůra oslovil, tvrdí, že v současné době je potřeba rozlišovat studenty, kteří do Česka přicházejí za vzděláním a mají k Rusku spíše kritický vztah, a zástupce velkých ruských firem ovládaných Kremlem. I když je toto dělení poněkud zjednodušující, domníváme se, že si česká společnost rozdíl mezi jednotlivými skupinami Rusů uvědomuje.

²⁹ In *Rusové se vracejí. Respekt, 17. 1. 2010.*

3.2. Kategorizace Rusů v médiích

Národnostní příslušnost Rusů média uvádějí i v případech, kdy není neoddělitelnou a podstatnou součástí zprávy. Na základě analyzovaného vzorku lze tvrdit, že k uvádění ruské národnosti dochází i tam, kde není relevantní z hlediska informační hodnoty. Jako příklad opodstatněného uvádění národnostní příslušnosti bychom mohli hodnotit například rasově motivovaný trestný čin, ten však v médiích za zkoumané období zaznamenán nebyl. Pokud byla oběť trestného činu ruské národnosti, neměl čin rasový podtext.

Většinou docházelo k uvádění ruské národnosti bez objektivního důvodu ve zprávách o kriminální činnosti (ať už závažné, či méně závažné). U velkého množství analyzovaných textů sehrála pravděpodobně národnost pachatele roli při výběru zprávy či zprávu minimálně činila atraktivnější pro čtenáře. K tomuto jevu docházelo především v bulvárních denících.

Ve skupině, kde lze národnostní kategorizování hodnotit jako neopodstatněné, se objevovaly případy, v nichž autoři uváděli národnost osob v titulku, např. **Rus ji pobodal a šel sedět...** (*Blesk* 12. 8.), **Ruska zabila Uzbečku** (*Aha!* 12. 8.), **Ruska je vinna** (*Blesk* 12. 8.). V druhém případě se titulek snažil přitáhnout pozornost čtenářů jiným způsobem (např. stručným popisem trestného činu apod.) a informace o národnosti zúčastněných byla připojena následovně: **Vystřelil přítelkyni oko!** (...) *Opilý Rus (46) pronásledoval po hádce svou přítelkyni (35) k sousedům.* (*Aha!* 4. 10.), **Hašiš na pohledu/ Soud poslal na 3,5 roku do vězení Rusa (25) za to, že na pohled pro kamaráda přilepil 3,7 gramu hašiše.** (*Blesk* 23. 9.), **Půjde na 30 dní do basy! Řídil opilý, tak půjde do basy.** (...) *Navíc musí Rus projít odvykací léčbou, což je pro známou tvář, která se proti rozsudku odvolala, možná největší trest.* (*Blesk* 2. 9.), **Nejdříve sex, pak smrt!**(...) *Nikdy se netajila tím, že tato odtažitost pramení z traumatického zážitku z mládí, kdy ji znásilnili ruští vojáci.* (*Aha!* 30. 9.)

Specifickou skupinu tvořily publicistické texty týkající se Rusů žijících v Rusku a Ruska samotného, kde pochopitelně národnost uváděna byla a samotné její uvedení o stereotypech v médiích nesvědčilo, vázaly se však na ni informace, z nichž některé o stereotypním vnímání Rusů a ruského národa jako celku vypovídaly.

3.2.1. Jak k Rusům odkazujeme

3.2.1.1. Přímé odkazování k ruské národnosti

Pokud bylo odkazováno k ruské národnosti, používalo se etnonyma *Rus/Ruska* či adjektiva *ruský*, které modifikovalo následující substantivum označující osoby nebo skupinu osob (např. *voliči, národ, novináři, prezident* atd.)

V některých textech se užívala místní adjektiva *moskevský* a obyvatelské jméno *Moskvan* (popř. genitivní konstrukce *obyvatelé Moskvy*) či jiná místní adjektivautvořená z názvů oblastí, odkud Rusové zmiňovaní ve zprávách pocházeli. Ačkoliv se nejedná o označení národnosti, interpret zprávy si tato určení (národnostní a místní) automaticky propojuje.

3.2.1.2. Nepřímé odkazování k ruské národnosti

Uvážíme-li, jaké možnosti se nabízejí u nepřímého odkazování k ruské národnosti, dojdeme k závěru, že není prakticky možné poukázat na ni pomocí antropologických rysů Rusů, i když lze tvrdit, že určité stereotypy o typickém vzhledu Rusů existují, týkají se však spíše stylu oblékání. Nabízí se však možnost odkazovat k Rusům pomocí jejich mateřského jazyka, který je zvláště pro Čechy dobře rozpoznatelný a známý. Jsme si vědomi toho, že nelze tvrdit, že pokud se píše o *rusky mluvících cizincích* či *ruskojazyčné mafii*, mají autoři na mysli skutečně (pouze) osoby ruské národnosti. Myslíme si, že většině čtenářů se jako jedna z možných národností, ke které se výraz (označující téměř vždy pachatele trestné činnosti) může vztahovat, evokuje právě národnost ruská.

Zaznamenali jsme zvláštní případ, kdy byla informace o řeči pachatelů uvedena proto, aby bylo zřejmé, že se nejednalo o pachatele rusky mluvící (tedy s největší pravděpodobností o Rusy – případ se totiž odehrál v Karlovarském kraji, jehož krajské město je známé vysokým počtem občanů ruské národnosti): ***Lupiči v kuklách si odnesli 40 tisíc/ Pachatelé, po nichž policie pátrá, mluvili plyně česky.*** (*Právo* 30. 8.)

3.3. Kategorie Rusů

V této kapitole uvádíme kategorie, které jsme vyzozorovali na základě analýzy zkoumaného materiálu a které se opakovaly:

3.3.1. Pachatelé závažné trestné činnosti a mafiáni

Rusové se v textech neobjevovali často jako pachatelé méně závažné trestné činnosti (drobné krádeže a přestupky), ale psalo se o nich v souvislosti s násilnou trestnou činností (vraždy, pokusy o vraždu) a především organizovanou trestnou činností či mafií. Zprávy o násilných trestných činech byly zaznamenány v bulvárních denících, zatímco o organizované trestné činnosti psaly jak bulvární, tak seriózní deníky a týdeníky. Rozsah zpráv byl velice omezený, což si lze vysvětlit i tím, že bulvární deník dává větší prostor tématům ze společenského života známých lidí. Porovnáme-li však rozsah zpráv, které jsme u stejné kategorie zaznamenali ve skupině Romů a Vietnamců, jsou zprávy o Rusech nepochybně kratší a uvádějí jen základní informace, např.: ***Ruska zabila Uzbečku/ Třináct let dostala včera již podruhé Marie Zolotuchinová za vraždu své spolubydlící († 18) z Uzbekistánu. Dívka, která se Zolotochinovou sdílela pokoj, přišla o život v listopadu 2007. Podle obžaloby ji Ruska po předchozí hádce udusila a její tělo pak v lese zapálila a zasypala hlínou. Ohořelé ostatky objevil po několika dnech muž venčící psa. Motiv vraždy byl banální – Zolotuchinová a její přítel se nad ránem vrátili z baru a svým příchodem vzbudili nervózní studentku, která měla ráno psát test z matematiky. Došlo ke slovní rozepři, během níž Uzbečka zemřela. (Aha! 12. 8.)*** Deník *Blesk* zachytil celou zprávu ještě stručněji: ***Ruska je vinna/ Třináct let stráví ve vězení mladá Ruska. Před třemi lety udusila v ubytovně ve Stodůlkách svou spolubydlící. Prý se nemyla a chodila domů pozdě v noci. (Blesk 12. 8.)***

Ani zprávám o zločinech, které se staly mimo území ČR, se bulvární noviny příliš nevěnovaly, objevily se ojediněle, např. ***Netvoři v bílém/ MOSKVA – Ruská gynekoložka Jelena O. (49) svou nedbalostí během potratu zavinila smrt pacientky († 31). Její tělo pak spolu se dvěma kolegy pohodila v parku. Všichni tři již byli obviněni. (Blesk 5. 8.)*** nebo ***Rus ji pobodal a šel sedět.../ KEMEROVO – Rusa Gennadije Osipoviče nesmírně zajímala vlastní budoucnost, a tak ve městě Kemerovo vyhledal cikánskou vědmu. Ta muži vyvěštila, že ho čeká pobyt za mřížemi. To Rusa ale tak rozzuřilo, že vědmu napadl. Zaútočil na ni s nožem***

v ruce, pobodal ji, ale žena mu nakonec utekla a tím si zachránila život, Takové štěstí však neměli dva svědci incidentu, které Osipovič zabil. Muže poté zatkla policie a soud ho poslal za mříže na 22 let. Jek je vidět, osudu se nikdo nevyhne. (Blesk 12. 8.) Hlavním důvodem při výběru zprávy podle nás nebyla národnost pachatelů, ale povaha trestných činů jako takových. V případě lékařky vedlo autora k napsání zprávy pravděpodobně hrubé porušení lékařské etiky, o čemž svědčí zvolený titulek *Netvoři v bílém*, protože bílou barvu si spojujeme právě s lékaři, jejichž úkolem je lidem pomáhat, ve spojení se substantivem *netvor* jde tedy o velice silný kontrast. Rovněž u druhé zprávy mohl k výběru vést fakt, že trestný čin se odehrál na základě toho, že ho vědma de facto předpověděla a bez věštby by se pravděpodobně nestal. Svědčí o tom závěrečná věta *Jak je vidět, osudu se nikdo nevyhne*. Zejména první zpráva mohla zvýšit svou čtenářskou atraktivitu tím, že je v souladu se stereotypní představou, že v „Rusku je možné všechno“³⁰ (rozum. v Rusku se může stát cokoliv).

Uvážíme-li navíc umístění těchto (a dalších podobných) textů v rámci jednotlivých výtisků, jedná se o stránky 8, 19, 20, 23, tedy nikoliv o přední stránky, kde jsou otiskovány čtenářsky nejzajímavější zprávy. Vyvozujeme z toho tedy, že kategorie ruských pachatelů závažných činností se neobjevuje v českých médiích tak často a není jí věnována příliš velká pozornost.

Oproti tomu se o ruské či ruskojazyčné mafii píše téměř pravidelně jak v bulváru, tak v seriózním tisku. Rusové-mafiáni patří tedy k nejčastěji se objevujícím kategoriím. Více o mafii v samostatném oddílu této práce.

3.3.2. Pachatelé méně závažné trestné činnosti

Do této skupiny jsme zařadili pachatele krádeží, přestupků, podvodníky a malé pašeráky drog. Vyřadili jsme z ní naopak úplatkáře, neboť ti podle našeho mínění souvisejí spíš se stereotypem zkorumpovaného a byrokratického systému ruského státu. Z blíže specifikovaných kategorií Rusů byla tato nejméně početná. Zdá se že, k uvedení zprávy o méně závažné trestné činnosti už nestačí pouhá příslušnost pachatele k ruské národnosti,

³⁰ Tento stereotyp se projevil i ve zprávě deníku *Aha!* o tom, že českého hokejistu Irgla okradl v Rusku taxikář: ***Irgla okradl taxikář! Rusko nepřestává české hokejisty překvapovat.*** (*Aha!* 20. 10.) Zde je sice uvedeno, že čin hokejistu překvapil, zároveň z něj ale vyplývá, že se v Rusku dějí nevídané věci, a tudíž tento stereotyp („v Rusku je možné všechno“) potvrzuje.

aby byla zpráva zveřejněna. To dokládá např. zpráva deníku *Aha!*: **Eva Aichmajerová: naboural do mě Rus!** Moderátorka Eva Aichmajerová (31) bourala! Na Václavském náměstí do ní nacouval cizinec ruské národnosti. „Ještě štěstí, že jsem jela sama bez syna Michaela,“ svěřila se deníku *Aha!* Eva, jejíž auto muselo být odvezeno do servisu. „Vzniklá škoda se odhaduje na deset tisíc,“ popsala následky havárie moderátorka, kterou nejvíc rozhodil čas, o který ji karambol připravil. „Strávila jsem tam nejmíň hodinu, Protože do mě narazil Rus, musela být přivolána policie, na kterou jsme dlouho čekali, pak to všechno sepisování o nehodě a další věci,“ říká máma téměř ročního synka. (*Aha!* 17. 8.) Zde mělo větší váhu jméno Evy Aichmajerové než ruská národnost viníka nehody. Ač tomu titulek neodpovídá, z pokračování zprávy je patrné, že se jednalo o banální nehodu (sloveso *nabourat* je nahrazeno slovesem *nacouvat*, které nese konotaci něčeho nechtěného, způsobeného neopatrností a rozhodně ne vážného; škoda na vozidle navíc činila asi deset tisíc), a nic na tom nemění ani fakt, že některá slova autor volil tak, aby dodal zprávě na dramatičnosti (*následky havárie, svěřila se Eva*).

Podobně zafungovalo jméno a profese hráče NHL, který byl zadržen při řízení pod vlivem alkoholu. ((...)Řídil opilý, tak půjde do basy! (...) navíc musí Rus projít odvykací léčbou, což je pro známou tvář, která se proti rozsudku odvolala, možná největší trest. (*Blesk* 2. 9.)) Událost mohlo navíc činit zajímavou i to, že Rusy si s alkoholem často spojujeme.

3.3.3. Movití Rusové

Zatímco v devadesátých letech byli Rusové v médiích zobrazováni spíše jako ne příliš majetní, což souviselo s tehdejší ekonomickým postavením Ruska (srov. J. Vlášek, 2003, s. 45) (pokud se nejednalo o čelní představitele mafie), v současných médiích se setkáme s kategorií movitých Rusů, zejména tzv. oligarchů³¹. Tato kategorie se velice často prolíná s kategorií mafiánů a vysoce postavených politiků a váže se k ní několik stereotypů. To samozřejmě neznamená, že jsme ztratili povědomí o většině ruského obyvatelstva, která zdaleka tak movitá není, pouze je kategorie bohatých Rusů v médiích více viditelná.

³¹ ze subst. *oligarchie* = forma vlády, při níž státní moc je v rukou nevelké skupiny lidí (Akademický slovník cizích slov); v přeneseném významu *oligarcha* = vlivný a bohatý člověk

Typickým představitelem bohaté a mocné osoby, navíc propojené s korupcí, byla manželka odvolaného starosty Moskvy Lužkova Jelena Baturinová. *Lidové noviny* o ní psaly jako o *nejbohatší ruské podnikatelce a jediné ženě z Ruska, která figuruje na seznamu dolarových miliardárek.* (LN 29. 9.) Reportérka *Reflexu* v reportáži **Boj o moc** o Baturinové uvedla toto: *JELENA BATURINOVÁ vystupuje ze svého černého mercedesu. Žena s výrazem bohatýra a přetékanými bankovními účty. Manželka Jurije Lužkova, podle časopisu Forbes momentálně nejbohatší Ruska. (...) Žena, která zbohatla právě a jen díky svému muži, neboť její převážně stavební společnost INTEKO buduje většinu staveb v Moskvě.* (*Reflex* 21. 10.) I další deníky a týdeníky zdůrazňovaly pochybný původ majetku Baturinové.

Kromě konkrétních veřejně známých bohatých Rusů se média zmiňovala o ruských movitých občanech v obecnější rovině. Mezi takové zprávy jsme zařadili například zprávu *Blesku*: **Líbí? Za 4,2 miliardy se můžete nastěhovat!** (...) *Za luxus se platí, což pocítí i nový majitel nejdražšího apartmánu světa. (...) Mezi kupci jsou tak převážně naftoví magnáti, princové ze Saudské Arábie či ruští oligarchové.* Další spojitost mezi některými Rusy a bohatstvím jsme zaznamenali v deníku *Aha!* ve zprávě, v níž se spekovalo, že za zmizením malé dívky může být i ruská mafie: „*Už několikrát se ale stalo, že sem v noci přijely drahé džípy s ruskou espézetkou.*“ (*Aha!* 23. 10.) V uvedené zprávě bylo poukazováno na možnou provázanost ruské mafie a finančních zdrojů ruských obchodníků s pohonnými hmotami, kteří se u domu, kde dívčini rodiče bydleli, vyskytovali. Do této skupiny jsme přiřadili i zprávu o Rusovi, kterému neznámý pachatel zapálil vůz. Uvedením značky a typu vozu autor rovněž naznačil, že se jednalo o movitého Rusa: **Cizinci shořelo luxusní BMW/ Luxusní BMW X5 shořelo v neděli večer na barrandovském sídlišti.** *Policie vychází z předpokladu, že vůz ruského majitele nezačal hořet sám od sebe.* (*Právo* 26. 10.) Také *Hospodářské noviny* přispěly do této kategorie zprávou o milionářském veletrhu: **Luxus pro ruské milionáře/ Přepychová lákadla pro ruské oligarchy a zbohatlíky nabídl milionářský veletrh Millionaire Fair 2010, který víkendů proběhl v Moskvě.** *V historické budově manéže u zdi Kremlu si mohli dopřát nebo alespoň „okouknout“ luxusní zboží, ale i všemožné nákladné zbytečnosti, od jachet až po zlaté šperky s vestavěným konektorem USB. Na snímku jeden z pozlacených hrnců ozdobený diamanty. Prodává se za 150 000 eur (asi 3,7 milionů korun) za kus.* (*HN* 25. 10.) Tato krátká zpráva informuje o veletrhu s mírnou nadsázkou. Zboží nabízené na veletrhu označuje jako *přepychová lákadla a nákladné zbytečnosti*, ruské movité občany nazývá

*oligarchy a zbohatlíky*³². Celý text jako by implikoval myšlenku, že ruští boháči už nevědí, co s penězi, a tak investují do zcela nepotřebných věcí.

Stereotyp Rusů-boháčů je patrný i ve zprávě *Mladé fronty Dnes* o špatné ekonomické situaci nemocnic: ***Nemocnicím docházejí peníze. Budou operovat bohaté Rusy/ (...) Krizi (...) chtějí velké nemocnice překonat tím, že budou mnohem častěji operovat bohaté cizince. (...) Za špičkovou péči českých lékařů jsou zejména boháči ochotni platit hotově. / „Například v Rusku a Ukrajině jsou podobná zařízení jen dvě a potřeby pacientů pokrýt nemohou.“*** I když je pravděpodobné, že se na českých klinikách nechají operovat cizinci z různých zemí, v titulku zvolil autor výraz omezující skupinu možných movitých pacientů na Rusy, plní totiž naši představu prototypu bohatého cizince ochotného si připlatit za péči, které se mu v jeho zemi nedostane.

3.3.4. Oběti trestných činů

Jedná se o kategorii, která se vyskytuje zřídka, a přesto je poměrně rozmanitá: zahrnuje Rusy, kteří se stali oběťmi trestných činů v Česku i v zahraničí (nejčastěji ve své vlasti). Charakter trestných činů se rovněž různí: postřelení při vyřizování účtů mafie, okradení, útoky na lidi ve městě Udomie, které měl na svědomí šílený střelec. Několikrát médiu proběhla zmínka o novinářích, kteří se stali obětí nájemné vraždy, např. v reportáži o Olegu Panfilovi pro *Lidové noviny*: „Útoky proti novinářům jsou v Rusku běžné, mnohdy končí fatálně.“ (...) *Od roku 1993 zaplatilo životem za svou profesi 60 ruských novinářů. Ani jeden z pachatelů, respektive těch, kteří si likvidaci nepohodlného reportéra objednali, nebyl dopaden. „To je specifické na ruské žurnalistice. Vraždit novináře je beztrestné,“ dodává [Oleg Panfolov – doplnila Z.V.]. (LN 15. 9.)*

Nezaznamenali jsme případ, kdy by oběť trestného činu, u níž byla uvedena ruská národnost, byla napadena z rasových důvodů. Pravděpodobně i to byl důvod, proč se ve zprávách kategorizujících Rusy jako oběti nevyskytovala výrazně emotivně zbarvená slova, která měla vzbudit soucit s obětí (porovnáme-li texty týkající se napadených Romů či ubitého

³² Substantivum *zbohatlík* vzniklo od činného (minulého) přičestí slovesa *zbohatnout* a váží se k němu spíše negativní konotace, např. že *zbohatlík* je někdo, kdo rychle nabyl peněz pochybným způsobem, chová se okázale apod.

Vietnamce, které jsme výše analyzovali, můžeme tvrdit, že zprávy o ruských obětech se z hlediska vzbuzování čtenářových emocí více blíží zpravodajské objektivitě).

3.3.5. Jiné kategorie

Tato skupina zahrnuje ostatní kategorie, které buď pro naši práci nejsou významné (fotografka, nositel Nobelovy ceny), nebo se neprojevují dostatečně zřetelně, aby bychom mohli tvrdit, že se jedná o současný stereotyp (např. bezdomovci, kteří ovšem v 90. letech k silným stereotypům patřili). Rozhodli jsme se do žádné z kategorií nezařazovat obyčejné lidi – průměrné obyvatele Ruska, kteří hovoří např. o požárech, jež zasáhly v létě Rusko (protože se domníváme, že tato kategorie nemá zásadní význam při kategorizování Rusů), a politiky (protože se nejedná o kategorii, nýbrž o dvě, resp. tři opakující se jména – Putin, Medvěděv, Lužkov). Nicméně prostřednictvím obou jmenovaných skupin se projeví některé naše stereotypní představy o Rusku jako státu (a potažmo o Rusech jako o národu), tudíž jsme se jim částečně věnujeme následujících oddílech práce.

3.4. Stereotypy o Rusech a Rusku

V této podkapitole uvádíme jak stereotypy týkající se Rusů jakožto příslušníků národa, tak stereotypy týkající se Ruska jako státu, neboť jsme toho názoru, že tyto dva stereotypy spolu neoddělitelně souvisejí a společně vykreslují českou představu o Rusech. Zároveň jeden stereotyp může být vysvětlením druhého či z něj vyplývat (např. Rusové jsou úplatkáři, což souvisí s byrokracií, mafii a špatně fungujícím systémem státu).

3.4.1. Přetrvávající stereotyp bývalého Sovětského svazu a okupace vojsky Varšavské smlouvy

Připouštíme, že výraznější projev tohoto stereotypu ovlivnil výběr zkoumaného období, které zahrnovalo i měsíc srpen a dvačtyřicetileté výročí obsazení Československa vojáky armád Varšavské smlouvy, což probudilo stereotypy o tehdejších Rusech a následném období normalizace, z nichž mnohé přetrvávají do dneška. Co se týče událostí spojených se srpnem 1968, o samotném vpádu vojsk by pravděpodobně současná periodika v jiném období (tedy

ne zahrnujícím měsíc srpen) nepsala (pokud by se neobjevila nějaká nová převratná informace apod.), narážky na SSSR a jeho fungování bychom pravděpodobně našli.

Ve svém příspěvku do *Reflexu* se Michal Pavlata znepokojuje nad tím, že na ministerstvu vnitra pracuje člověk propojený s funkcionáři bývalého Sovětského svazu. Zmiňuje se o tom v souvislosti s přítomností ruských špiónů na českém území. Pavlata v nich vidí potenciální hrozbu a narážkou na tzv. bratrskou pomoc dokazuje, že vpád (nejen) sovětských vojsk je v našich myslích stále živým pojmem, který může ironicky fungovat jako přirovnání k ohrožení státu a demokracie: **Děduška Maróz/ (...)** *Ted' jsou tu fízlové zahraniční, kterým se říká špióni. (...) Hlavně my bychom měli mít v Kremlu své vyzvědače, kteří by získali potřebné informace, kdyby se k nám zase chystala bratrská pomoc. Však se blíží výročí. Prožíváme měsíc, jemuž Honza Petránek³³ říká srpenec a kladivec. (...) Na českém ministerstvu vnitra pracuje jako náměstek syn sovětského rozvědčíka (čti KGB) pan Moroz (čti Maróz). Šéf rezortu Radek John (nečti Džon) to považuje za normální. Svou úvahu pak Pavlata uzavírá sarkastickou myšlenkou, že některá povolání se dědí z otce na syna: *Na dědičná povolání bacha! Ve hře Jára Cimrmana Vizionář vystupuje uhlobaron a říká: „O syna už mám postaráno, chce být taky uhlobaronem.“ I Karel Schwarzenberg je kníže po tátovi. Vladimír Mlynář byl politikem po otci Zdeňkovi, jenž dobře věděl, že „Mráz přichází z Kremlu“. A v Čechách sedí Mráz (čti Maróz) rovnou na vnitru. (Reflex 12. 8.)**

Ke stereotypu fungování některých praktik Sovětského svazu se pojí i titulěk článku **Únos zlobivé dcery. Po sovětsku.** (LN 30. 8.) Článek popisuje únos neposlušné dcery gruzínského oligarchy, který si únos sám objednal u ukrajinské rozvědky. Domníváme se, že osamostatněný větný člen *po sovětsku* byl zvolen na základě paralely provázanosti vlivných lidí se státními institucemi a důležitosti dobrých styků.

O stereotypu spojování Ruska se Sovětským svazem hovořil v rozhovoru pro deník *Právo* i odcházející ruský velvyslanec v Česku Alexej Fedotov, což chápeme jako potvrzení existence tohoto stereotypu příslušníkem ruského národa. Podle Fedotova Václav Klaus přispívá k odstraňování stereotypů vůči Rusku v české společnosti. Na otázku, jaké stereotypy má na mysli, odpovídá: *„Spojování Ruska se Sovětským svazem a se socialistickým*

³³ Jan Petránek je publicista a bývalý komentátor Českého rozhlasu. Po srpnu 1968 byl zbaven možnosti pracovat jako novinář. Podepsal Chartu 77.

systemem. “ Fedotov dále tlumočí mínění některých svých krajanů, kteří v Česku nějaký čas pobývali: „(...) Cítí, že zátěž dějinných křivd se odsunula do pozadí. Existuje samozřejmě rozdílný způsob generací. Starší lidé znají dobře historii druhé světové války, vědí, co nás stál boj s fašismem a osvobození Evropy... “ Na připomínku novináře, že tito lidé si taky pamatují srpen 68, reaguje velvyslanec: „Jistěže ano. Ale málokdo to připomíná. Možná někteří politici, kteří s dějinami manipulují. Mladší generace zná historii, ale není zatížena stereotypy. Dívá se dopředu, a proto projevuje velký zájem o Rusko.“ Fedotov tedy existenci stereotypu potvrzuje, zároveň se však snaží poukázat na to, že tento stereotyp postupně slábne s novými generacemi, které nemají vlastní bezprostřední zkušenost se zmiňovanou dobou. Jak jsme již psali výše, stereotypy jsou poměrně pevně zakořeněny a předávají se i zprostředkovaně z generace na generaci, v úvahu musíme brát také Fedotovovu příslušnost k ruskému národu, jeho postavení a tím pádem i komunikační záměr, jímž jistě není pouze informovat o stavu diskutovaného stereotypu.

To, že je stereotyp spojený s okupací Československa stále přítomen v povědomí českých občanů, dokazuje mimo jiné i článek *Lidových novin* týkající se přeletu ruských letounů nad Pražským hradem v rámci pozorovací mise. Autor svoje stanovisko nevyjádřil přímo, nicméně negativní postoj k celé akci (a potažmo i k přítomnosti Rusů na našem území) se projevil ve výpovědi citovaného důchodce: „Když u nás přistávají s antonovem, hned se mi vybaví srpen 1968,“ *zlobí se sedmdesátiletý Jaroslav, „a vůbec nechápu, proč ti Rusové můžou přelétat nad symbolem českého státu.“ (LN 4. 8.)* Nejen obsah výpovědi vypovídá o tom, že se panu Jaroslavovi nelíbí přelety Rusů nad Hradem, který označuje za symbol českého státu, také ukazovací zájmeno *ti* má spíše než funkci deiktickou funkci expresivní.

V přímé souvislosti s výročím srpnových událostí se pak v médiích vzpomíná na danou dobu, avšak uvažuje se také, jak se následky okupace projevují dnes. Dříve polooficiální výraz *bratrská pomoc* je užíván ironicky, vpád vojsk popisován jako *rána pro národ* (v této metafoře se opět projevuje antropocentrismus). Petr Nečas přispěl do *Lidových novin* úvahou *I to zavinila „bratrská“ pomoc (LN 23. 8.)*, kde používá výrazů zajímavých z kognitivistického hlediska: *dozvuky ohnutých hřbetů, držet jazyk za zuby, způsobit jizvy*, které svědčí o tom, že jsme ruskou nadvládou vnímali negativně a že jsme se jí často báli. O strachu z ruských posádek jsme se dočetli i v obsáhlejší příspěvku *Lidových novin Odkaz sovětských vojsk: ruiny i školy/ Je to dvacet let poté, co odešli, přesto jejich duch žije dál*

zazděný v rozpadajících se barácích rozházených po Česku. Z domů, kde přebývali ruští vojáci, šel dříve strach. A u řady z nich ten pocit přetrvává dodnes. (LN 21. 8.)

Vzpomíná-li se na Rusy, kteří v Československu nějakou přechodnou dobu v souvislosti s okupací pobývali, píše se mimo jiné o jejich pitkách, viz např. rozhovor se šéfem Muzea Mladoboleslava: „*Přes den úradovali, v noci tam zůstávala jen malá posádka. Využívali ji [budovu prokuratury – doplnila Z.V.] k pitkám, bývali na zahradě, kde byl malý bazén.*“ (LN 21. 8.)

Objevili jsme při analýze i článek, který se týkal ruské armády, ale vztahoval se k druhé světové válce. Deník *Aha!* přišel s příběhem herečky Květy Fialové, již znásilnili sovětsí vojáci: ***Nejdříve sex. pak smrt!*** (...) *Jenže přestože ji muži leželi u nohou, ona k nim měla vždy chladný vztah. Nikdy se netajila tím, že tato odtažitost pramení z traumatického zážitku z mládí, kdy ji znásilnili ruští vojáci. (...) „Bylo to v květnu 1945. Borohrádkem procházela Malinovského armáda a je známo, že heterosexuální vojáci kromě toho, že se vzájemně vraždí, používají dámské osazenstvo k radovánkám... (...) K tomu traumatu přispělo i to, že ti vojáci pak byli před plukem a před ní zastřeleni,“ dodává k tomu i Květina kamarádka, herečka Nad'a Konvalinková. (Aha! 30. 9.)* O hromadném znásilňování žen ruskou armádou v Německu psal i *Reflex* v reportáži ***Ruský kostlivec v Německu***. Reportáž popisuje, že ruským vojákům bylo jedno, zda znásilňované byly *děvčátka, nebo už dospělé ženy, či dokonce někde v úkrytu právě povily své první dítě. (Reflex 5. 8.)*

Přestože jsme našli i zmínky o celkem poklidném soužití ruských okupantů s československým obyvatelstvem, je portrét ruských vojáků jednoznačně negativní. Ruská armáda je zobrazována jako necivilizovaná.

3.4.2. Rusové a alkohol

O spojování Rusů s nadměrným požíváním alkoholu jsme již hovořili v předcházející podkapitole, v níž je popisováno, jak Češi vzpomínají na příslušníky sovětské armády na našem území. Tento stereotyp se projevuje v médiích i v současné době. Setkali jsme se s ním ve zprávách o kriminálních činech (***Řídil opilý, tak půjde do basy!*** (*Blesk* 2. 9.) *Opilý Rus (46) pronásledoval po hádce svou přítelkyni (35) k sousedům. (...) Vyšetřování policistům*

komplikovala opilost všech zúčastněných. (Aha! 4. 10.)), ale i v publicistických textech jiného rázu, například v článcích týkajících se okupace vojsky varšavské smlouvy.

Stereotyp Rusů jako národa s přespříliš kladným vztahem k alkoholu jsme zaznamenali v týdeníku *Týden: Démon prázdné sklenice/ Dějiny tvořili velcí pijani, ale také velcí abstinenti. Z netvorů, na které to platí, vynikají Adolf Hitler a Josif Vissarionovič Stalin. Nacista a bolševik. Nápojové zvyky jednoho z nich byly spartánsky jednoduché, druhého orientálně opulentní ./ (...) Stalin viděl bolševickou revoluci jinak a obsah alkoholu zvedl z dvaceti na čtyřicet procent. Ruské chlapáctví v podobě rychle po sobě následujících dvoudecových smrštích dokáže přežít málokterý cizinec. (Týden 20. 9.)* Autor zde nehovoří pouze o alkoholismu Stalina, ale výrazem *ruské chlapáctví* odkazuje na všechny Rusy. Naopak spojením *dokáže přežít málokterý cizinec* vylučuje příslušníky ostatních národů z nadměrného pití alkoholu, k němuž odkazuje substantivum *smršť*, u něž se původní význam změnil, ale ponechal si konotaci něčeho velmi rychlého, živelného.

V souvislosti s ničivými požáry, jež zasáhly část Ruska a připravily o domov stovky až tisíce lidí, se v médiích objevily informace o tom, že v Rusku stoupne počet alkoholiků. Toto tvrzení bylo pravděpodobně převzato od ruských odborníků (*Konec horkého pekla však neznamená konec lidského trápení, jak včera znovu varovali ruští odborníci. (MF Dnes 19. 8.)*), ale zdroj informací většina médií neuvedla. V řadě z nich se pak stereotyp o ruském alkoholismu projevil, viz následující zpráva: *Rusové přišli o domy a teď ještě o vodku/ (...) Aby neutápěli strasti v alkoholu, rozhodly se místní úřady citelně omezit prodej lihovin ./ (...) Úřady se tak snaží předejít šíření alkoholismu mezi požáry postiženými lidmi, kteří mohou trpět psychickými problémy a jejich řešení hledají ve skleničkách v Rusku tolik oblíbené vodky ./ Alkoholismus představuje pro Rusy skutečnou metlu. Odhaduje se, že jich ročně zabije na půl milionu a je jedním z důvodů, proč je zde délka života mužů kratší než v rozvojových zemích typu Hondurasu nebo Bangladéše. (ND 15. 9.)* Jako zcela jasné zviditelnění stereotypu jsme hodnotili připojení shodného atributu *v Rusku tolik oblíbené* a pravděpodobně i specifikaci druhu alkoholu (který si ve skutečnosti získal popularitu i u jiných národů). Stereotyp byl ještě zesílen dodatkem o důsledcích konzumace alkoholu v Rusku i úvodní větou odstavce, která v sobě nese hodnotící postoj.

Kladli jsme si otázku, zda by se v českých médiích objevila zpráva o utonutí ruského generála, pokud by nebyla dáována do souvislostí s alkoholem. Všechna média, která zprávu o události otiskla, totiž uvedla jako možnou příčinu utonutí opilost. *Lidové noviny* připojily ke zprávě i bilanci o počtu utonulých Rusů: **Moře vyplavilo ruského generála/(...)** *Jen během srpna se v nejrůznějších vodních nádržích utopilo přes 300 Rusů. Řada z nich byla opilá. Syrští vyšetřovatelé tvrdí, že Ivanov a jeho dva kolegové na tom nebyli lépe. (LN 2. 9.)* Zpráva proběhla i bulvárními deníky. Deník *Blesk* napsal: *Mohlo jít dokonce o atentát, neboť generál se podílel na dopadení a likvidaci povstalců v Čečensku. Jenže Ivanov byl také vášnivý potápěč a zároveň holdoval alkoholu. Právě toto spojení se mu možná stalo osudným. (Blesk 2. 9.)* *Blesk* sice uvedl i další možnou příčinu smrti generála, celkově se však řazením informací a odporovací spojkou *jenže* přiklání k druhé variantě.

Zmínka o alkoholu v textech o Rusech nebyla ničím výjimečným a vzhledem k jejich počtu jsme neuvedli všechny. Poslední narážku na Rusy a alkohol citujeme s Olegem Panfilovem: „(...) *Alkohol je smrtí kolegů* [novinářů – doplnila Z. V.] *vinen častěji než profese.*“ (LN 15. 9.)

3.4.3. Ruská mafie

Na základě analyzovaného materiálu se domníváme, že spojení (některých) Rusů s organizovaným zločinem (mafii) není ničím výjimečným. Většina textů se sice týkala případu zatčení „šéfa šéfů“ ruskojazyčné mafie Andranika Soghojana, který je arménské národnosti, avšak i v těchto člancích jsme našli důkazy o tom, že mafii si spojujeme také s Rusy. Navíc, jak jsme již uvedli, při užití termínu ruskojazyčná mafie jako výrazu označujícího obecně kriminální organizaci, jejíž členové mluví ruským jazykem, se projevují stereotypy, které si spojujeme rovněž s mafii ruskou (tedy mafii, jejíž členové mají ruskou národnost).

MF Dnes se například v souvislosti s tímto případem zmiňuje o členovi mafie, který byl coby korunní svědek vzat pod ochranu státu *před případnou pomstou ruské a čečenské mafie (MF Dnes 6. 8.)* K organizaci, jejímž bossem byl Soghojan, média připojovala nejčastěji atribut *ruskojazyčná*, v několika málo případech také *postsovětská* a *ruská*, čímž jsou zdůrazněny vazby na Rusko a bývalý Sovětský svaz. Týdeník *Reflex* pak zvolil pro obsáhlý příspěvek

týkající se zmiňovaného případu titulek **Ruská ruleta**. Popisuje v něm mimo jiné, jak zemřela jedna z obětí, jejíž vraždu si Soghojan objednal. Vraha, jehož ostatní média kategorizovala jako Ukrajince, označuje jako *rusky mluvícího vousatého a hnědovlasého muže*. Návazně na kauzu s mafiánským bossem se *Reflex* věnoval historii tzv. vorů v zákoně. Tak totiž média Soghojana označovala. *Reflex* uvedl: *Historie vorů začíná ve 30. letech minulého století, kdy zločinecké skupiny na území Sovětského svazu začaly kvůli větší akceschopnosti a účinnosti dodržovat přísnou hierarchii a bylo třeba na vrchol postavit jednu osobu. Vor musel dodržovat velmi přísný kodex, podle kterého nesměl například oficiálně pracovat nebo nesměl spolupracovat s vládnoucí státní mocí. Tato pravidla se již v dobách SSSR měnila a po pádu komunismu dokonce někteří nejvýznamnější vorové ze spolupráce s vládnoucími státními strukturami těžili. (Reflex 27. 10.)* Že „vor v zákoně“ je ruský termín (a tím pádem souvisí primárně s ruským podsvětím), uvádějí i *Lidové noviny*: (...), *což je starý ruský termín používaný pro profesionální zločince a hlavy mafiózních organizací, který lze přeložit zhruba jako „zloděj ze zákona“.* (LN 14. 10.). Média tento termín přijala a často jej ve zprávách o Soghojanovi užívala (s uvozovkami i bez nich), českému překladu se vyhýbala, ten sloužil pouze k vysvětlení termínu.

Doklad o existenci stereotypu ruské mafie jsme našli i v rozhovoru *Týdne*, v němž podnikatel Kočka odpovídá na otázku: *Divíte se, že se vaše jméno objeví v policejní zprávě, když jste ve firmě s členem ruské mafie a synem příslušníka KGB Korpljakovem?* Už sama otázka naznačuje, že pokud se někdo octne v blízkosti člověka s údajnými vazbami na ruskou mafii, nemělo by ho překvapit, že se bude o něj zajímat policie. Kočka reagoval takto: *„Samozřejmě, že dneska bych po svých zkušenostech s člověkem z bývalého Sovětského svazu do obchodu nešel. Když se někdo rusky mluvící spojí s Kočkou, je hned mafián. Jestli je Korpljakov mafián, to nevím, ale myslím, že není.“* (Týden 16. 8.) I když je druhá věta řečena s nadsázkou a můžeme ji chápat jako nepřímou vyjádřenou stížnost, vypovídá o tendenci spojovat si kontakty rusky mluvících lidí a pochybné obchodní praktiky (kterými je rodina Kočků známá) s ruskou mafii.

Podobně (nejen) deník *Aha!* informoval o možné verzi případu zmizení devítileté Anny Janatkové. Spekulovalo se o únosu dívky ruskou mafii: *Lidé z okolí tvrdí, že v tom může jet mafie. Ti, kteří bydlí v okolí luxusní vily Janatkových, se o sousedech zdráhají hovořit nahlas. Promluví až pod příslibem anonymity.* „Bydlet tady není žádný med. Občas se tu po setmění

bojím chodit i já, jezdí sem divní lidé,“ řekl jeden z nich. K vile, ve které Anička žije, prý běžně přijíždějí auta společností, které obchodují s pohonnými hmotami³⁴. / „Už několikrát se stalo, že sem v noci přijely drahé džípy s ruskou espézetkou. Vylezli z nich svalovci a zvonili a bouchali na vrata. Majitel domu se s těmi Rusy přes vrata už několikrát hlasitě pohádal.“ (Aha! 23. 10.) Je patrné, že informace o možnosti únosu zůstávají v rovině spekulací, neboť příspěvek neuvádí, že by je policie potvrdila. Autor článku se jako na zdroj informací odvolává pouze na *lidi z okolí*, používá také adverbium *prý*, jímž si udržuje jistý odstup od tvrzení sousedů. Zároveň bylo užito některých dramatizujících prvků jako například to, že se sousedi bojí mluvit nahlas a vypovídají až pod zárukou anonymity, což může být do značné míry hyperbola, která naznačuje potenciální ohrožení ze strany majitelů džípů s ruskou SPZ. Rovněž slova citovaného muže o obavách vycházet za setmění ven jsou vybrána účelově tak, aby navodila atmosféru strachu. Popis osob, které z vozu vystoupily, charakterizuje substantivum *svalovci*, zdůrazňující jejich fyzickou sílu (a tedy možné nebezpečí napadení).

3.4.6. Stereotypy o ruském státě

Pod tuto podkapitolu jsme se rozhodli zařadit stereotypy, které souvisejí s ruským státem, ale vypovídají také o tom, jak vnímáme Rusy a život v jejich vlasti.

3.4.6.1. Centrální moc

I když je Ruská federace oficiálně demokratickým státním zřízením, česká média ji tak rozhodně nechápou (dokládají to např. *Lidové noviny: Ruská demokracie opět narazila na své limity. Ve středu je v Moskvě prověřil koncert skupiny U2, známé obhajobou lidských práv (LN 27. 10.)* či perex v jiném čísle *Lidových novin: Internet je dnes jediným prostorem, kde se projevuje ruská občanská společnost. (LN 4. 10.)*). To se odráží i v jazykovém vyjádření, tudíž jsme se často setkávali s metonymickým vyjádřením, kdy k činnosti, kterou vykonávají státní instituce (např. parlament), odkazují toponymum *Moskva* a substantivum *Kreml* (např. *Čím urputněji se ho ale Kreml ve svých materiálech snaží představit jako charakterního muže s dělnickým původem, vzorného otce i manžela, tím nedůvěryhodněji to působí. (Instinkt 27. 10.)*, *Moskva slaví dvouleté výročí války s Gruzii rozmístěním protiletadlových raket v Abcházii v regionu, který se s její pomocí odtrhl od Tbilisi (MF Dnes 12. 8.)*).

³⁴ Podle www.wikipedia.cz je obchod s pohonnými hmotami jedním z markerů mafie.

S obdobným metonymickým vyjadřováním se v případě zahraničních zpráv v takové míře setkáme pouze u Ruska, navíc na základě analyzovaného materiálu můžeme tvrdit, že je přinejmenším stejně časté jako samotné substantivum *Rusko*.

3.4.6.2. Vládcí

Tradice silných osobností vládnoucích Rusku sahá do hluboké historie a ani v současné době tomu není jinak. Ve vybraném vzorku, jež jsme analyzovali, se plně projevilo, že neexistují pochyby o tom, kdo v Rusku rozhoduje, a že demokracie zde má své pevně stanovené limity. V této souvislosti můžeme mluvit o dvou vlivných mužích – premiéru Vladimíru Putinovi a prezidentu Dimitriji Medvěděvovi, neboť oba dva jsou prezentováni jako autoři nejdůležitějších rozhodnutí týkajících se Ruska, přičemž média věnují v otázkách soukromého života větší pozornost Vladimíru Putinovi. Vzhledem k událostem, které se odehrávaly během zkoumaného období, bylo velmi patrné, že další osobou mající významný (nejen) politický vliv byl starosta Moskvy Jurij Lužkov, jehož odvolání vzbudilo zájem i českých médií. O Lužkovi se mimo jiné psalo jako o „*třetím muži v zemi*“.

Domníváme se, že ač se nejedná přímo o kategorii Rusů, jsou pro nás Medvěděv a Putin určitými symboly Ruska a života v něm. V českých médiích jsou poměrně dobře viditelní a leckdy se o nich píše s nadhledem nebo lehkou ironií. Kromě oficiálních politických hodností (prezident, premiér/předseda vlády) a vlastních jmen se použilo k odkazování na ně pomocí výrazů *lídr Ruska a pán Kremli*. O Juriji Lužkovovi se psalo také jako o *matadorovi a mocipánovi, malém carovi, vládcí Moskvy*. Všechny uvedené výrazy použité k odkazování na vlivné politiky označují osoby mající moc, konotují však i to, že se nejedná jen o politickou moc spojenou s výkonem úřadu dotyčných jedinců.

Tisk se také s nadhledem stavěl k propagandě, o níž se snažil zejména premiér Putin. Například *Týden* napsal: ***Vladimír Veliký!*** (...) *V Rusku panují rekordní sucha a řadí nezvykle rozsáhlé požáry a Putin ví, co se patří: Minulý týden se nechal vyfotografovat v pilotní kabině hasícího letounu, jehož techniku hbitě pochopil, přesně otevřel nádrže s vodou nad Rjazaní a uhasil! Zálesák s puškou, karatista, ochránce tygrů a medvědů a frajer v zrcadlovkách umí prostě všechno. (Týden 16. 8.)* Už zvolením titulku, jenž je narážkou spíše než na konkrétní osobu ruského vládce „Vladimíra I. řečeného Veliký“ na historii silných a neomezených

vládců Ruska, autor naznačuje, že následující informace nemají premiéra Putina zobrazit jako hrdinu, ale jako někoho, kdo se tak snaží za každou cenu působit. Dokazuje to spojení *nechal se vyfotit*, které jasně udává, kdo byl iniciátorem focení, dále jsou to ironicky použité zpřesňující adverbialie modi *hbitě, přesně* a nakonec i výčet těch nejkurióznějších rolí, v nichž se Putin na veřejnosti ukazuje.

Premiér Putin je médií stále vnímán jako pravděpodobně nejvlivnější osobnost ruské politiky, což dokládá nejen neologismus *Putinistán*, jasně implikující, kdo má v Rusku rozhodující slovo, a atribut *putinovské Rusko*, ale mimo jiné i titulky **Lužkova opustil Putin. Proto dohrál** (LN 29. 9.). O Putinově postavení svědčí například článek, který otiskl *Respekt: Putinovi jeho činy pomohou zachovat si v očích mnoha Rusů postavení nejvyššího vůdce Ruska*. (*Respekt* 16. 8.)

V některých textech týkajících se ruských politiků se objevila zmínka o „obyčejných“ Rusech. A zde je patrné, že jsme si vědomi toho, že pro politiky jsou lidé důležití pouze jako voliči, viz kupř. v článku **Boj o moc** / (...) *Arogance moci a nedůležitost lidí stékají po zdech*. (...) *Ale když s nimi pak mluvím, upřímně říkají, že Moskvanům je to, kdo je na radnici nebo ve vládě, jedno. Jejich životy běží dál nezměněně. Oni jsou jen obyčejní lidé a o ty v Rusku nikdy nikomu nešlo*. (*Reflex* 21. 10.) Dělení na ty mocné a ne-mocné, obyčejné Rusy jsme dále zaznamenali např. ve článku o Lužkovovi: *Jeden z nejmocnějších mužů v zemi se stal přes noc prostým Rusem*. (LN 29. 9.) *MF Dnes* otiskla článek analytika mezinárodních vztahů Vladimíra Votápka, který mimo jiné píše: *Něco ze slíbeného bude dokonce splněno, a tím bude potvrzeno schéma, ve kterém se „hodný“ stát stará o všechno a o všechny, zatímco lidem přísluší role poslušných oveček³⁵ nabízejících tu svou srst, mléko a maso*. (*MF Dnes* 6. 8.)

3.4.6.3. Policejní stát

Policejní a armádní složky slouží (nejen) k udržení pořádku ve státě a chápeme je jako důležitou součást struktury zabezpečující chod ruského státu. Ve zkoumaném období se o policii psalo především v souvislosti s koncertem U2, který se v srpnu konal v Moskvě. Skupina U2 je známá svými aktivitami v oblasti ochrany lidských práv, což bylo důvodem

³⁵ V jazyce existuje ustálené spojení *poslušná ovce a jít za někým jako ovce*.

přítomnosti policie a armády na koncertě. Vedle bezpříznakových substantiv *policie*, *policista*, *voják* se hovořilo také o *uniformovaných mužích*, *ruských uniformách*, u nichž se domníváme, že vypovídají o negativních konotacích spojených s praktikami ruské policie, zejména jsou-li, jak tomu bylo v článcích, dávány do souvislosti s *šikanováním aktivistů*. MF Dnes v souvislosti s postupem státu proti občanům, kteří demonstrovali a byli zadrženi, napsala: *Horší variantou je, že Rusko zachází s aktivisty opět sovětským způsobem (MF Dnes 27. 8.)*, z čehož vyplývá, že Rusko jsme vnímali a vnímáme jako policejní stát. Lidové noviny naznačily policejní zásah při koncertu už v titulku *Na koncertu U2 v Moskvě se zatýkalo*. Dále informovaly o tom, že U2 si byli vědomi policejního dozoru, a proto dodržovali nalinkovaný scénář: *A nehodlají „ruského medvěda“ dráždit. (LN 27. 10.)*

3.4.6.4. Byrokracie

Ruská byrokracie je nechvalně známá a našli jsme doklad o tom, že si ji s Ruskem podvědomě spojujeme. Podle našeho názoru se tento stereotyp odráží i v metonymickém pojmenování *ruské úřady*, jež je velmi frekventované v textech týkajících se Ruska. Dalším důkazem může být i to, že stále používáme rusismus *bumážka*³⁶: *V domku, který zdědil [člověk postižený požáry v Rusku – doplnila Z. V.] po babičce, žije sice léta, ale nemá na to bumážku. (Reflex 21. 10.)* Dále se tento stereotyp projevil např. ve větě *V Rusku se uprostřed horkého léta roztrhl s religiózními výnosy a direktivami pytel. (Respekt 23. 8.)*, kde výraz *roztrhl se pytel* vypovídá o velkém množství vydaných nařízení. Nejlépe ho ale dokládá článek MF Dnes uvedený titulek *Jak to, že tady hasíte bez povolení?! Ani obrovské požáry nezměnily ruskou byrokracii, která by byla nejraději, kdybyste na všechno měli úřední povolení s velkým razítkem. (MF Dnes 7. 8.)*

3.4.6.5. Okrajově se vyskytující stereotypy

Zaznamenali jsme dva stereotypy, které se vyskytly během analyzovaného období pouze jednou či dvakrát, přesto se domníváme, že se jedná o stereotypy mezi Čechy rozšířené. Jedním ze zmiňovaných stereotypů byl stereotyp krásy ruských žen: *Táňa je typická mladá*

³⁶ Je to zdobnělina od slova bumaga – papír. Ruský komunistický režim byl pověstný tím, že na všechno musela být úřední potvrzení, na kterých se přižívovala byrokracie a korupce. Bumážky byly dokladem nesvobody prostého člověka, který v režimu žil. Bez bumážek nebylo možné nic získat ani se nikam dostat. Že v nás staré zvyky přežívají, máme doloženo v dokladu z korpusu: Stále platí všemocná síla bumážky (...). (<http://www.radio.cz/cz/rubrika/cestina/-rusismy->)

Ruska, žijící a pracující v Praze. Hezká, štíhlá, vždy pečlivě upravená a naličená. (Reflex 27. 10.) Dále se tento stereotyp promítl ve slovech Ludmily Foblové, vyjadřující se na adresu Rusky oceněné ve fotografické soutěži: „Říká se, že Češky jsou nejhezčí ženy na světě, ale také se říká, že čím více na východ, tím více krásy. Viktorka je toho důkazem, přestože není typická Ruska (...).“ (Reflex 9. 9.)

Další stereotyp se týkal ruského vkusu, resp. nevkusy: *Představte si, kdybychom se všichni navlékli do módních starověkých hábitů a místo práce se bili mečem a hnětli rádobyhistorické džbánky na víno, které už nechtějí kupovat ani Rusové. (Reflex 26. 8.)* Ze zprávy můžeme vyvodit (především kvůli prefixoidu *rádoby-*, který negativně hodnotí falešnou či napodobenou substanci), že zmiňované džbánky na víno bychom označili jako zboží nulové estetické hodnoty, jež by si nezakoupili ani Rusové, což implikuje, že Rusové si kupují nevkusné věci.

3. 5. Kolokace

Překvapilo nás, že ačkoliv materiálu vyexcerpovaného k Rusům bylo více než materiálu o Vietnamcích, kolokací substantivních, adjektivních a verbálních jsme zde zaznamenali daleko méně. K tomu přispěl fakt, že do vzorku byly zařazeny texty týkající se Ruska jako státu, konkrétních politických osobností i sovětské éry. Domníváme se, že právě množství a charakter kolokací jsou mimo jiné důkazem toho, že o Rusech se v souvislosti s některými kategoriálně vázanými činnostmi přestává psát. Rozhodli jsme se kapitolu o kolokacích strukturovat odlišně než u předchozích dvou skupin. Kolokace vztahující se k substantivu *Rusko* a ke konkrétním známým osobám ruské politické scény neuvádíme.

3.5.1. Kolokace substantivní

Tuto kategorii jsme na rozdíl od předchozích popisovaných substantivních kolokací nedělili na typ adjektivum *ruský* + substantivum (které převažovaly) a spojení dvou substantiv. Rovněž jsme vynechali kolokace, které se jednoznačně neváží k některému ze zmiňovaných stereotypů nebo kategorií.

Jednu ze skupin substantivních kolokací tvořila spojení související s politikou a řízením státu, jednalo se o substantiva modifikovaná atributem *ruský*: *politologové, právní systém, politici, politika, předseda vlády, premiér, prezident, vedení, úřady, byrokracie, vyzvědači, vláda, Duma, vicepremiér, voliči, opozice, poslanci, ministr*.

S policejním charakterem ruského státu souvisela následující substantiva pojící se s adjektivem *ruský*: *policie, generál, armáda, špión, špionáž, tajné služby, rozvědka, rozvědčík, cvičení, armáda, uniformy, velení*.

Adjektivem *ruský* byla dále modifikována substantiva vztahující se k movitým Rusům: *oligarchové, zbohatlíci, miliardář, peníze, milionáři, podnikatelka*.

Opakovaný výskyt vykazovalo spojení *ruská mafie* a, jak jsme již uvedli, podílela se na tom v té době probíhající kauza s „vorem v zákoně“.

Do další skupiny spadala substantiva, jimiž média označovala lidi nesouhlasící s vládou a politiky přímo či pouze stavěné do kontrastu s vládnoucí a bohatou vrstvou: *čundráci, intelektuálové, aktivisté, blogeři, veřejnost, žurnalistika, novináři*.

Spojení substantiv odvozených od číslovek se vyskytovalo velmi málo. Ojedinele se objevilo spojení *dvojice Rusů* (oběti krádeže) a několikrát se opakovalo spojení *stovky Rusů*, a to v textech týkajících se letních požárů v Rusku.

3.5.2. Kolokace adjektivní

Pokud se v textu vyskytovalo etnonymum *Rus/Ruska*, bylo modifikováno adjektivem jen v několika málo případech, přičemž pro naši práci byla důležitá adjektiva *opilý, bohatý/nejbohatší, obyčejný* (ukazovalo na rozdíl mezi mocnými, bohatými Rusy a těmi ostatními).

3.5.3. Kolokace verbální

Rovněž verbální kolokace vztahující se přímo k subjektům a objektům odkazujícím na ruskou národnost byly velmi řídké. Ty, které byly pro naši práci relevantní, se týkaly především trestné činnosti, kterou Rusové spáchali. Z toho kolokace, kde subjekt odkazoval k Rusům, byly: *pronásledovat*, *znásilnit*, *namířit pistoli*, *vystřelit (oko)*, *zabít*, *udusit*, *zapálit (tělo)*, *zasypat (tělo hlínou)*, *zavinit (smrt)*, *ukrást (českou značku)*, *přilepit (3,7 g hašiše)*, *pobodat*, *strávit (ve vězení)*, *jít (sedět)*, *být uvězněn*, *napadnout*; kolokace, v nichž objekt odkazoval k ruské národnosti, se vyskytly tyto: *zatknout*, *poslat (do vězení)*.

Podle našeho názoru je malý počet verbálních kolokací dokladem toho, že neexistuje tolik činností kategoriálně vázaných na příslušníky ruského národa, a hlavně toho, že se tak často nevyskytují v médiích. Na rozdíl od skupiny Vietnamců však byl v médiích poskytnut prostor příběhům jednotlivých Rusů, a to zejména v souvislosti s požáry v Rusku. Nelze tedy tvrdit, že „obyčejní“ Rusové jsou v médiích zobrazováni pouze jako pasivní objekty.

4. Závěr analýzy získaných dat

V rigorózní práci *Jazykové ztvárnění národnostních stereotypů v českých médiích* jsme se zabývali tím, jaké stereotypy o vybraných národnostních/etnických skupinách se skrze jazyk akcentují a jakým způsobem se projevují.

Dospěli jsme k závěru, že ačkoliv se média navenek snaží o objektivní, nezaujaté zpravodajství, nejsou prosta národnostních stereotypů. Ukázalo se, že v každé skupině bylo možno vymezit kategorie, které se opakovaně objevovaly v médiích a k nimž se často vázaly určité činnosti, o nichž vypovídaly zejména verbální kolokace. Vlastnosti a charakteristiky, jež obvykle přisuzujeme příslušníkům dané národnostní/etnické menšiny, byly reprezentovány (nejen) kolokacemi adjektivními. U všech zkoumaných skupin bylo v menší či větší míře zaznamenáno neopodstatněné etnické kategorizování (tj. uvádění etnické kategorie bez objektivních příčin). U každé skupiny byly popsány stereotypy, které jsme na základě analýzy excerpovaných textů mohli vypožorovat.

4.1. Shrnutí kapitoly o Romech

Veřejnost často obviňuje média z toho, že jsou proromská a protežují Romy. Jak jsme ale zjistili, většina médií k negativnímu obrazu Romů přispívá, ačkoliv ne vždy se tak děje vědomě. Výjimkou je snad pouze týdeník *Respekt*, který se snaží vyhnout jednostrannému pohledu na romskou problematiku. Co se týče tzv. titulkové xenofobie, domníváme se, že se upouští od pojmenování romské etnicity přímo v titulcích. Při označování etnicity převažuje etnonym *Rom*, příp. adjektivum *romský* + substantivum nad označením *Cikán/cikán* a *cikánský*, přesto jsme i jeho výskyt zachytili, a to nikoliv v bulvárních denících, jak by se snad dalo očekávat, ale v seriózních denících a týdenících ve čtenářských názorech či reportážích o životě Romů. Romy můžeme označit jako jedinou analyzovanou skupinu, ke které se odkazovalo také pomocí antropologických rysů. Ve zkoumaném vzorku se projevilo, že i Romové kategorizují sami sebe, a také naše potřeba vymezit se vůči nim a tím ukázat, že chceme zdůraznit, že my („bílí“) jsme jiní, odlišní.

Na základě analyzovaného materiálu jsme vydělili několik kategorií Romů, které se opakovaly: pachatele trestných činů, podvodníky a lháře, nepřizpůsobivé a sociálně slabé

občany, lidi žijící kočovným způsobem života, oběti rasově motivovaných trestných činů a jiné kategorie. Samostatný stereotyp pak představoval stereotyp slušného Roma, vybudovaný na kontrastu s některými uvedenými kategoriemi. Zjištěné kolokace potvrdily uvedené kategorie a zviditelnily vlastnosti a činnosti, které se k jednotlivým kategoriím váží.

Rozborem jazykových prostředků a analýzou textů jsme dospěli k závěru, že média projevovala velkou míru empatie s romskými oběťmi rasově motivovaných trestných činů a ve zprávách o nich se jak seriózní, tak bulvární tisk vyjadřoval emotivně, zatímco zprávy, v nichž se vyskytovaly jiné kategorie, vykazovaly známky negativního postoje Čechů k Romům, byť nebyly zdaleka tak markantní, jako uváděl např. Homoláč před zhruba patnácti lety (srov. Homoláč, 1998), ale vystoupily na povrch až při detailnějším rozboru textu.

4.2. Shrnutí kapitoly o Vietnamcích

Rovněž u této skupiny jsme se setkali s neopodstatněným etnickým kategorizováním. K Vietnamcům bylo odkazováno výhradně přímým pojmenováním etnické příslušnosti, nebylo použito odkazování k vietnamskému původu pomocí fyziognomie, neboť to by v sobě neslo velmi pejorativní charakter. Jedinou výjimku představovala metafora *banánové děti*, zakládající se na přeneseném pojmenování na základě barev. Nejistili jsme snahu se vůči Vietnamcům vymezovat a nebyl ani zaznamenán případ, jak Vietnamci kategorizují sami sebe.

U Vietnamců jsme vyčlenili tyto kategorie: pachatelé závažné trestné činnosti (dále rozdělenou na pachatele vážnější a méně závažné trestné činnosti, samostatně jsme uvedli i pěstitele marihuany), trhovce, stánkaře, padělatele, oběti trestných činů a jiné kategorie. Z textů vyplynulo, že Vietnamcům připisujeme přizpůsobivost, podnikavost a učenlivost, jejichž projevy hodnotíme v daném kontextu spíše záporně, a skromnost. O Vietnamcích se často hovořilo jako o *komunitě*, pro niž je charakteristická uzavřenost.

Substantivní kolokace svědčily ponejvíce o existenci kategorie pachatelů trestné činnosti a podnikatelů (prodejců, stánkařů). Adjektivní kolokace většinou nepřisuzovaly Vietnamcům stálé charakterové rysy, ale vztahovaly se ke konkrétním případům, nejčastěji souvisely s trestnou činností páchanou Vietnamci. Z verbálních kolokací se nejvýrazněji projevila

skupina činností vázaných na subjekt odkazující k Vietnamcům a potvrdila pěstování marihuany a trestnou činnost jako kategoriálně vázané aktivity.

V kontrastu ke skupině Romů nebyly zaznamenány prostředky, jimiž by se projevovala silnější rasová nesnášenlivost k Vietnamcům.

4.3. Shrnutí kapitoly o Rusech

Neopodstatněné uvádění ruské národnosti se omezovalo téměř výhradně na bulvární deníky kategorizující ve spojitosti s trestnou činností, která navíc byla zastoupena menším počtem příspěvků, než tomu bylo u předchozích dvou skupin. K ruské národnosti se odkazovalo přímým pojmenováním, tedy užitím etnonyma *Rus/Ruska* či adjektivem *ruský* modifikujícím substantivum. Jako nepřímé odkazování k ruské národnosti, jež bylo ojedinělé, jsme vyhodnotili odkazování pomocí jazyka, kterým osoby hovořily.

V analyzovaném vzorku se objevovaly tyto kategorie Rusů: pachatelé závažné trestné činnosti a mafiáni, pachatelé méně závažné trestné činnosti, movití Rusové, oběti trestných činů a jiné kategorie.

Během analýzy se projevíly stereotypy související s bývalým Sovětským svazem, dále stereotyp Rusů holdujících alkoholu a stereotypy vázané na ruský stát a jeho fungování, které podle našeho mínění patří ke stereotypnímu obrazu, který o Rusech máme. Výrazně se také projevil stereotyp ruské mafie.

Bylo zaznamenáno malé množství kolokací vázaných přímo k Rusům jako příslušníkům národa. Na základě toho se domníváme, že si začínáme zvykat na přítomnost Rusů na našem území a že pouhá příslušnost k ruské národnosti přestává být hlavním faktorem ovlivňujícím výběr zprávy.

IV. Aplikace kognitivní lingvistiky a jejích aspektů při práci se stereotypy a význam komunikační funkce jazyka

1. Kognitivní lingvistika ve výuce českého jazyka

Devadesátá léta podle J. Pacovské (2011, s. 62) „znamenala určitý posun v akcentech na jednotlivé složky jazykového vyučování a v hierarchii vyučovacích cílů“. Pozornost se obrací od osvojování gramatiky k rozvoji komunikačních schopností a dovedností. Podle J. Pacovské jsou komunikační a kognitivní funkce jazyka provázány a „právě syntézou těchto dvou jazykových funkcí by se měla vyznačovat současná orientace didaktiky češtiny“ (J. Pacovská, 2011).

1.1. Propojení komunikační a kognitivní funkce jazyka

J. Pacovská (2011, s. 65) tvrdí, že kognitivisté zdůrazňují sepětí dorozumivací (komunikační) a poznávací (kognitivní) funkce jazyka. Jak píše J. Horálek (2002, s. 223), „pojmenování není jen akt obecně jazykový, nýbrž také individuálně poznávací, gnoseologický“. Při pojmenovávání nějaké skutečnosti či jevu musí naše mysl nejdříve onu skutečnost rozpoznat, aby mohla pojmenovávání přiřadit. Jeden ze základních postulátů kognitivismu prohlašuje, že „jazyk je součástí poznávání a poznání (cognition), podílí se na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme, jaký obraz světa si vytváříme a jak ho předáváme dál“ (Vaňková, 2005, s. 21). Jazyk tedy souvisí jak s dorozumíváním, tak s kognicí.

1.2. Jazyková komunikace jako součást vyučovacího předmětu

1.2.1. Komunikační přístup ve výuce češtiny

Dle slov M. Čechové (1998) je akcentování komunikační funkce jazyka ve výuce češtiny jako mateřského jazyka patrné až během posledních desetiletí (počátky můžeme nalézt už v učebnicích z konce 70. let minulého století), souvisí tedy s konstituováním didaktiky českého jazyka jako zcela samostatného vědního oboru. K tomu docházelo podle J. Svobodové (2003, s. 9) zhruba před šedesáti lety.

V pojetí vyučování českého jazyka v sedmdesátých letech je brán zřetel na potřeby žáka jakožto člena společnosti, žák by měl „získat základy dovedností a vyjadřovat se v mluveném i psaném projevu jasně, (...) aby v příslušných životních situacích byl komunikačně úspěšný“ (J. Svobodová, 2003, s. 19). Významným předělem byl také rok 1989, kdy došlo ke zvýšení odborného zájmu o učební text, obrat k teorii učení a posléze psychodidaktice školních předmětů (Hájková, 2011). Nicméně i v 80. letech minulého století se komunikačnímu zřeteli ve výuce českého jazyka věnovala řada odborníků a k tomuto tématu byla uspořádána v roce 1986 konference na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. P. Hauser a F. Uher zde vystoupili s příspěvkem opírajícím se o koncepci A. A. Leontějeva, v jehož pojetí představuje „jazyk jednání, které nabývá smyslu jen za předpokladu, že náleží k nějaké činnosti, ať už je to činnost teoretická, intelektuální nebo praktická“ (Hauser – Uher, 1986, s. 25).

V současné době je výuka češtiny pojímána komunikačně. E. Hájková (2011) spatřuje jako jedno z hlavních témat současné didaktiky češtiny rozvoj komunikační kompetence žáků. Čechová rovněž vyzdvihuje „princip komunikační jako hlavní princip vyučování mateřštině“ (Čechová, 1998, s. 19). Schopnost komunikace a jazykovou kulturu vidí jako zásadní znak osobnosti.

Čechová zdůrazňuje roli, kterou hraje v procesu komunikace komunikační situace. S tímto termínem současné školské dokumenty běžně pracují (viz např. tematické okruhy a komunikační situace v RVP GV), nejde tedy o pojem současné didaktice cizí, ale právě v něm spatřujeme riziko, aby se komunikační výchova příliš nevzdálila od myšlenky, že komunikační a kognitivní funkce jazyka jsou provázány. Jak uvádí M. Čechová, na některých zahraničních středních školách docházelo k přehnanému soustředění se na činnost samu: žáci a učitelé věrně napodobovali komunikační situace, zastávali dobře svoje role, ale chybělo jakési zobecnění, uvědomění si cíle aktivity. Už Čechová tedy ve své publikaci z konce devadesátých let poukazuje na to, že komunikační přístup k výuce by měl být provázán také s ostatními zřeteli, mimo jiné se zřetelem sémantickým, od něž je už jen krůček k přístupu kognitivnímu.

J. Pacovská však konstatuje, že „v souvislosti s touto proměnou výuky [tj. příklonem ke komunikačnímu přístupu ve vyučování mateřského jazyka – doplnila Z. V.] nenacházíme

poukazy na kognitivní aspekty jazyka“ (Pacovská, 2011, s. 62). Zavádění kognitivního přístupu ve výuce češtiny tak záleží na vyučujícím.

1.2.2. Jazyková komunikace v dokumentech Rámcové vzdělávací programy (RVP)

Již samotný název vzdělávací oblasti *Jazyk a jazyková komunikace*, jak ji definují Rámcové vzdělávací programy, svědčí o tom, že je jazykové komunikaci přikládán stěžejní význam.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání charakterizuje danou oblast následovně: „Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace zaujímá stěžejní postavení ve výchovně vzdělávacím procesu. Dobrá úroveň jazykové kultury patří k podstatným znakům všeobecné vyspělosti absolventa základního vzdělávání. Jazykové vyučování vybavuje žáka takovými znalostmi a dovednostmi, které mu umožňují správně vnímat různá jazyková sdělení, rozumět jim, vhodně se vyjadřovat a účinně uplatňovat i prosazovat výsledky svého poznávání.³⁷“ Rámcový vzdělávací program dále hovoří o vzdělávacím oboru *Český jazyk a literatura*, při jehož realizaci „se vytvářejí předpoklady k efektivní mezilidské komunikaci tím, že se žáci učí interpretovat své reakce a pocity tak, aby dovedli pochopit svoji roli v různých komunikačních situacích a aby se uměli orientovat při vnímání okolního světa i sebe sama“.

Už zde se podle nás vytváří prostor pro zařazení kognitivních aspektů jazyka do výuky, neboť poznávání jazyka a poznávání světa jazykem je něco, co se jedinec vědomě i nevědomě učí od narození. Již během základního vzdělávání může pochopení toho, jak se jazykový obraz světa utváří, pomoci žákovi lépe porozumět například rozdílům mezi jazyky³⁸ (jak o tom píše J. Pacovská, 2011), ale i to, že v jazyce naleznou odpovědi na různé otázky, že v jazyce jsou reflektovány např. i dějiny naší společnosti apod. Nicméně tvrdíme, že větší prostor pro uplatnění kognitivních aspektů se nabízí až ve výuce českého jazyka na střední škole, zejména na gymnáziích.

³⁷ <http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-zv>

³⁸ Například proč v některých jazycích nejsou pojmenovány některé jevy a oproti tomu pro jiné jazyk nabízí pojmenování několik.

Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání vidí význam vzdělávací oblasti „v rozšiřování vědomého užívání jazyka jako základního nástroje pro rozvíjení abstraktního myšlení a v prohlubování vyjadřovacích a komunikačních schopností a dovedností vytvářejících podklad pro všestranné efektivní vzdělávání. Jazykové vyučování umožňuje žákům poznávat duchovní bohatství národa a jeho tradice. Žáci se postupně učí ovládnout nejen jazyk sám, ale především principy jeho užívání v různých komunikačních situacích (a to v mluvené i písemné podobě). Jazykové a stylizační schopnosti a dovednosti a jim odpovídající komunikační kompetence žáci rozvíjejí pod vedením učitele prostřednictvím aktivního podílu na nejrůznějších komunikačních situacích.“³⁹

Tato specifikace významu dané vzdělávací oblasti přímo volá po využití kognitivního přístupu ve vyučování. Vždyť právě v jazyce samém můžeme sledovat „duchovní bohatství národa a jeho tradice“ nebo přinejmenším poznávat jazykový obraz světa příslušného jazykového společenství.

Pro začlenění kognitivního přístupu do výuky rovněž hovoří formulace specifikující, které schopnosti a dovednosti by měly být ve vzdělávacím oboru *Český jazyk a literatura* rozvíjeny: „Rozvoj těchto schopností a dovedností spolu s osvojením vymezených poznatků teoretických je důležitý nejen pro studium češtiny, ale i obecněji, neboť v jazykovém ztvárnění je uloženo mnoho poznatků a nové myšlenky se obvykle vyjadřují přirozeným jazykem“⁴⁰. Autoři rámcových programů zde pravděpodobně měli na mysli spíše faktografické poznatky z jiných oblastí, nicméně lze toto doporučení vztáhnout i na poznatky o světě, jež můžeme vysledovat v jazyce samotném.

2. Mezipředmětové souvislosti

Zmínku o mezipředmětových vztazích ve výuce humanitních předmětů najdeme podle M. Homerové⁴¹ téměř ve všech evropských zemích, které byly zahrnuty do výzkumu mezipředmětových vztahů ve výuce humanitních předmětů. M. Homerová podotýká, že

³⁹ <http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-g>

⁴⁰ Přirozený jazyk je navíc centrem jazykového obrazu světa, neboť koresponduje se základní lidskou zkušeností. S tímto jazykem je také spjat jazykový obraz světa, ve kterém se vyskytuje etnocentrismus, typizace (stereotypizace) a hodnocení. (Vaňková, 2005).

⁴¹ <http://www.ucitelske-listy.cz/2012/07/marie-homerova-mezipredmetove-vztahy-ve.html>

mezipředmětové souvislosti můžeme využít k motivování studentů ve všech fázích výuky humanitních předmětů a navíc je využít pro výchovné cíle. V Evropě se v současné době pozornost soustřeďuje na aktivní výuku k občanství jako na „nástroj k překonání etnických a náboženských rozdílů různorodých obyvatel se stejnou státní příslušností k téže zemi“⁴².

Rovněž je ve stávajících školských dokumentech kladen důraz na mezipředmětové souvislosti. J. Pacovská (2011, s. 64) podotýká, že transdisciplinárně založená výuka „konvenuje s průřezovými tématy v rámcových vzdělávacích programech, je v souladu s osvědčeným projektovým vyučováním, naplňuje myšlenky tzv. globální výchovy a s ní spjaté multikulturní (interkulturní) výchovy.“ J. Pacovská přikládá transdisciplinárnímu vzdělání stěžejní význam, neboť „jedině transdisciplinární vzdělání umožňuje pochopit podstatu světa, člověka a řeči (...) a vede k pochopení různých kultur, národů, ras, menšin a jejich jazyků“ (Pacovská, 2011, s. 64).

2.1. Multikulturní výchova

Multikulturní výchova je jedno z průřezových témat, která mají rozvíjet „osobnostní, sociální a morální vlastnosti a potřeby žáků (...), zdůrazňují multikulturní, demokratický, globální a proevropský aspekt výchovy a vzdělávání“⁴³.

J. Průcha (2006, s. 13) upozorňuje, že v českém prostředí se „fenomén multikulturní výchova“ chápe nejčastěji jako záležitost pedagogická, že je spojován zejména s praktickou edukační činností, zatímco se opomíjí to, že se – jako každá věda – opírá rovněž o teorii a výzkum. Jakožto oblast vědecké teorie má multikulturní výchova transdisciplinární charakter (Průcha, 2006, s. 14). Mimo jiné využívá poznatky z etnografie, sociolingvistiky a teorie komunikace, což jsou vědy, s nimiž se student ve vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace může setkat.

J. Buryánek ve svém příspěvku⁴⁴ na Metodickém portálu RVP rovněž zdůrazňuje mezipředmětový charakter multikulturní výchovy a připomíná, že multikulturní výchova

⁴² <http://www.ucitelske-listy.cz/2012/07/marie-homerova-mezipredmetove-vztahy-ve.html>

⁴³ <http://digifolio.rvp.cz/view/view.php?id=3951>

⁴⁴ <http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/450/MULTIKULTURNI-VYCHOVA-V-RVP.html/>

netvoří žádný uzavřený systém informací a metod, ale že by se měl multikulturní přístup realizovat v celém učivu i ve všech metodách.

Podle J. Buryánka existuje souvislost mezi zaváděním multikulturní výchovy do výuky a dosahováním vzdělávacích cílů a klíčových kompetencí. Pro naši práci jsou podstatné kompetence občanské, o nichž se domníváme, že je možno je rozvíjet i pomocí kognitivního přístupu. Jedná se o tyto konkrétní kompetence: a) žák respektuje přesvědčení druhých lidí, je schopen vcítit se do situace ostatních lidí, odmítá útlak a hrubé zacházení; b) respektuje, chrání a oceňuje naše tradice a kulturní i historické dědictví.

Jak uvádí J. Buryánek, „metodika a principy multikulturní výchovy odpovídají požadavku rozvíjení komunikativních kompetencí, schopností řešit problém, kooperovat, nenechat se manipulovat a kriticky hodnotit mediální sdělení“. Právě na tomto styčném bodě lze vysledovat další mezipředmětové souvislosti multikulturní výchovy s mediální výchovou a jazykovou komunikací.

Multikulturní výchova navíc potřebuje využít poznatky kognitivních věd, neboť aby dosáhla „očekávaného pozitivního efektu“, je potřeba se „při její realizaci opřít (...) o vědecké poznatky o podstatě lidských postojů, stereotypů a předsudků“⁴⁵.

Průcha dále ve svém příspěvku varuje, aby nedocházelo ke zjednodušování multikulturní výchovy na problematiku romskou, zdůrazňuje význam srovnání naší kultury a mentality s kulturou a mentalitou dalších etnických skupin. Ať už těch, s nimiž sousedíme (Němci Slováci, Rakušané, Poláci⁴⁶), či těch, jejichž minority v naší zemi žijí (Vietnamci, Ukrajinci, Rusové aj.). Toho by si samozřejmě měli být učitelé při volbě etnických skupin, jimž se chtějí ve výuce nejen českého jazyka věnovat, vědomi, na druhou stranu lze očekávat, že do jejich výběru budou zahrnuty ty skupiny, s nimiž žáci nejčastěji přicházejí do kontaktu a o nichž je možné získat dostatek materiálu z běžně dostupných médií. Romské problematice se tedy pravděpodobně během takto orientované výuky nevyhneme.

⁴⁵ <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/32/MULTIKULTURNI-VYCHOVA-PROBLEMY-SPOJENE-S-JEJI-REALIZACI.html/>

⁴⁶ Jazykový obraz světa Slováků i Poláků bude podobný našemu jazykovému obrazu světa, a to díky některým společným kulturně-historickým charakteristikám, jazyku, poloze státu apod. Více viz Vaňková, 2005.

2.2. Mediální výchova

Jelikož se naše práce soustředí na národnostní stereotypy v médiích, nelze při zvažování možnosti využití výsledků práce a přístupů kognitivní lingvistiky k dané problematice opomenout průřezové téma Mediální výchova, které má silnou vazbu na vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace a s ohledem na školské dokumenty si výuku českého jazyka bez uplatnění mediální výchovy lze v současné době jen těžko představit.

Nabízí se i možnost zavést mediální výchovu jako samostatně vyučovaný předmět, což však klade vyšší nároky na vyučující, co se týče systematizace poznatků a propojení s očekávanými výstupy, jež jsou definovány v dokumentech RVP pro jednotlivé vzdělávací oblasti. Nicméně i v tomto případě se nabízí možnost pracovat s kognitivnělingvistickými aspekty. Domníváme se dokonce, že má-li být naplněn cíl mediální výchovy, neobejdeme se bez kognitivního přístupu, neboť jak citují M. Mičienka a J. Jiráková (2007, s. 8), specialistku v oblasti mediálního vzdělávání, „...v mediální výchově (...) po dětech chceme, aby zkoumaly, jak vědí to, co vědí. V mediální výchově se musejí pít po tom, odkud informace a myšlenky přicházejí, a ne přijímat fakt, že tu prostě jsou“.

Jak již bylo řečeno, jakožto průřezové téma nemá Mediální výchova přímo definované očekávané výstupy a klíčové kompetence. Přesto (nebo právě proto) pokládáme za důležité, aby si učitel byl vědom, k čemu by měla výuka v mediální výchově směřovat. J. Jiráková, jenž je autorem koncepce Mediální výchovy pro RVP ZV a RVP GV, shrnuje v příspěvku na portálu RVP⁴⁷, které cíle mediální výchova sleduje. Jedná se mimo jiné o tyto snahy: přiblížit, jak fungují mediální texty, a vysvětlit, jak se podílejí na vytváření významů.

Mediální výchova by tedy měla u studentů a žáků podněcovat a budovat mediální gramotnost. Jiráková vnímá mediální gramotnost jako jednu ze základních kompetencí, kterou by měl být člověk v současném světě vybaven. Život bez přítomnosti médií si dnes už nelze představit, každý den se tedy setkáváme i s mediálním obrazem světa, jemuž je v části této rigorózní práce věnována kapitola 5.2. Jak již bylo řečeno, mediální obraz světa se zakládá na jazykovém obrazu světa, není mu však roven. Tento fakt by si studenti a žáci měli za pomoci učitele uvědomit.

⁴⁷ <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/540/PROC-POTREBUJEME-MEDIALNI-VYCHOVU.html/>

Ten samý cíl v mediální výchově sleduje i J. Huleja, když hovoří o potřebě sdělit studentům, že média odrážejí to, jak se snažíme interpretovat svět (Huleja, 2011). Přitom dochází k určitému zjednodušování, jsou vybírány jen konkrétní interpretace, které pak vytvářejí určitý mediální obraz světa, ale zároveň „přestávají být pouhou ›mediální realitou‹“ (Huleja, 2011, s. 87). Huleja vidí jako jednu z možností, jak si tento fakt uvědomit, tzv. teorii rámcování.

2.2.1. Teorie rámcování

Rámec byl poprvé vymezen jako „interpretační schéma, jež je produkováno určitým diskursem a následně sdíleno jeho účastníky“ (Huleja, 2011, s. 88). Na toto pojetí rámce, jež představil sociolog Erving Goffman, dále navázali Robert D. Benford a David A. Snow, kteří tvrdí, že rámec představuje interpretativní schéma zjednodušující a zestručňující svět. (Huleja, 2011).

Podle J. Huleji (2011) se mediální negramotnost jedince může projevit právě tím, že přijímá a zpracovává informace v zažitých rámcích, nehledá rámce alternativní, které by umožnily jiný pohled na prezentované události. V tom spočívá nebezpečí mediální zkratky: mnohvrstevná skutečnost je redukována a při interpretaci používají její konzumenti určitou „konceptuální výbavu“ (Huleja, 2011, s. 89), do níž patří mimo jiné i stereotypy a rámce. Představíme-li si rámce tak, jak je definuje Charles J. Fillmore (Huleja, 2011), tedy jako síť vztahů a pozic, kdy jedno slovo může evokovat celou strukturu, nabízí se srovnání s konotacemi. Lze odhadnout, jaké konotace se nám vybaví při použití výrazu „nelegální pěstírna“ – pravděpodobně se bude jednat o slova jako *Vietnamci, marihuana, nelegální pobyt, mafie, zločin, námezdní pracovní síly* atd.

Právě pochopení rámcového mediálního sdělení a schopnost ho analyzovat, „jít za rámec sdělení“ chápou J. Huleja (2011, s. 91) i M. Mičienka a J. Jiráček (2007) jako důležitý cíl mediální výchovy. Aby mohlo být rámcování začleněno do výuky (ať už v rámci Mediální výchovy nebo Jazyka a jazykové komunikace), potřebují být studenti obeznámeni se základním pojmovým aparátem s ním souvisejícím, ale také s principem fungování rámců. To lze demonstrovat např. na určitém výrazu, který zvolíme záměrně tak, aby žáci při dosazování do sítě vztahů odhalili, že si je většinou spojují se stejnými výrazy a jejich sítě vztahů (rámce)

jsou velmi podobné. Podle autorů publikace *Základy mediální výchovy* (Mičienka; Jiráček, 2007 s. 9) je „osvojení si mediální gramotnosti spontánně, intuitivně, bez systematizace získaných poznatků, jejich ověřování a rozvíjení prakticky vyloučené a vede fakticky toliko k posilování obav, úzkostí či předsudků“. J. Huleja (2011) uvádí i další důvod, proč začlenit rámcování do vzdělávání: je jím cíl naučit studenta za pomoci vhodných otázek rozpoznávat stereotypy a uvědomit si roli interpretujícího subjektu. Otevírá se tak cesta k tomu, aby si studenti uvědomili, že se nabízí několik pohledů na skutečnost a že média představují jen určitý a zjednodušený obraz reality. Studenti a žáci se sami mohou snažit hledat alternativní interpretační schémata mediálních událostí, pokusit se popsat interpretační rámce mediálních událostí, rozklíčovat je a nahradit jinými.

3. Uplatnění kognitivních aspektů ve výuce

Položme si nyní otázku, zda se cesta k zavádění kognitivních přístupů k jazyku a zkoumání stereotypů v médiích otevírá na všech stupních vzdělání. Vzhledem k tomu, že oblast Jazyk a jazyková komunikace, Multikulturní výchova i Mediální výchova patří jak do základního, tak odborného a gymnaziálního vzdělávání, můžeme tvrdit, že ano.

Domníváme se však, že kognitivnímu principu ve výuce a práci s národnostními stereotypy se největší prostor otevírá v rámci gymnaziálního vzdělávání, zvláště má-li se jednat o komplexní přístup. Vycházíme zejména z deskriptorů rámcových vzdělávacích programů, podle kterých by měl být žák v oblasti klíčových kompetencí schopen „nahlížet problém z různých stran, správně interpretovat přijímaná sdělení“ (k obojímu může významně přispět teorie rámcování), „respektovat různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních lidí, rozšiřovat své poznání a chápání kulturních a duchovních hodnot, spoluvytvářet je a chránit“ (zde se nabízí využití poznání jazykového obrazu světa a v něm uložených kulturních a duchovních hodnot), „hájit svá práva i práva jiných, vystupovat proti jejich potlačování a spoluvytvářet podmínky pro jejich naplňování“ (žák může rozborem mediálních sdělení odhalit skutečnost, že některým skupinám jsou jejich práva upírána).

Co se týče vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace, za jeden z cílů je považována snaha „o utváření všeobecného přehledu o společensko-historickém vývoji lidské společnosti, který napomáhá k respektu a toleranci odlišných kulturních hodnot různých jazykových

komunit“, k čemuž opět může napomoci uplatnění kognitivních aspektů implementovaných do výuky a bližší poznání stereotypů, autostereotypů a heterostereotypů.

Za pádný argument, proč by se didaktika českého jazyka neměla kognitivnímu přístupu vyhýbat, považujeme obsah učiva realizovaného ve vzdělávacím oboru Český jazyk a literatura. Máme zde na mysli *obecné poučení o jazyku a řeči*, které by mělo zahrnovat i oblast *myšlení a jazyk*.

Dalším důvodem, proč bychom se chtěli soustředit na výuku na gymnáziích, je fakt, že gymnaziální vzdělávání předpokládá vyšší nároky kladené na žáka, co se týče šíře osvojených dovedností. Navíc se očekává, že většina absolventů gymnázií bude pokračovat ve studiu na vysokých školách a univerzitách, kde se řada z nich patrně s kognitivními přístupy k různé odborné problematice setká.

Předpokládáme, že pokud má být zavádění kognitivního přístupu do výuky komplexní a co nejefektivnější, je dobré seznámit studenty též s určitým pojmovým aparátem, jak jsme již psali výše. Pochopení významu některých termínů vyžaduje určité intelektuální schopnosti, které se od studentů gymnázií očekávají.

3.1. Požadavky na učitele

3.1.1. Teoretické základy

Jestliže jsme vyslovili názor, že systematické a důkladné včlenění kognitivního přístupu do výuky českého jazyka, případně mediální a multikulturní výchovy klade jisté nároky na studenty (máme tím na mysli například předpokládaný rozsah osvojených znalostí, schopnost abstraktního myšlení atd.), pak požadavky, které by měl učitel splňovat, aby dosáhl v tomto ohledu úspěchu, jsou ještě vyšší. Pokusíme se vyjmenovat ty, které považujeme za nezbytné.

V první řadě by si měl učitel uvědomit, že by měl jak k problematice stereotypů, tak médiím i kognitivní vědě přistupovat transdisciplinárně – tedy uvažovat o vzájemné propojenosti jednotlivých oborů, přístupů, metod atd. Co to ovšem znamená v praxi? Podle našeho mínění

zejména to, aby se učitel nebál překročit hranici vyučovaného předmětu a nesoustředil se úzce na jedno téma, jeden přístup k jevům – například pouze nevypisoval hanlivá slova použitá ve spojitosti s určitou etnickou/národnostní menšinou, ale aby šel dál, vedl žáky k pátrání po vzniku stereotypů a podněcoval u nich kognitivní procesy.

K tomu, aby výuka českého jazyka byla směřována transdisciplinárně, by učitelům mělo také pomáhat sledování současných didaktických trendů, nových teorií a publikací věnovaných didaktice i jiným vědním disciplínám (jmenujme zde alespoň *Didaktické studie* vydávané Pedagogickou fakultou UK či příspěvky uveřejňované na portálu RVP). Zároveň předpokládáme, že současní studenti pedagogických i filosofických fakult jsou vedeni v duchu transdisciplinárního vzdělávání. Jak uvádí M. Šmejkalová (2011, s. 28), na Katedře českého jazyka Pedagogické fakulty UK se tým pracovníků soustředí mimo jiné na „zaměření našich [Katedry českého jazyka – doplnila Z. V.] disciplín směrem k transdisciplinárním a kulturněhistorickým, jak to (...) žádá profil učitele českého jazyka“. Budoucí učitelé by nyní navíc měli být během lekcí didaktiky mateřského jazyka seznamováni s výukou podle stávajících školských dokumentů, a tudíž by si měli být vědomi mezioborové provázanosti.

Další nezbytný předpoklad k implementaci poznatků kognitivní lingvistiky (a to nejen při zkoumání národnostních stereotypů) v hodinách mateřského jazyka i mimo ně představuje určité penzum znalostí a povědomí o kognitivní lingvistice jako takové. Uvědomujeme si, že současní pedagogové jsou vytíženi mnoha povinnostmi, které souvisí s jeho profesí, nikoliv však nutně s výukou, a tak disponuje velmi omezeným množstvím času, který může věnovat sebevzdělávání. Na druhou stranu považujeme za nezbytné nastudování aspoň základních publikací či jejich částí.

Nevidíme jako smysluplné podávat přehled publikací, které jsou v současné době k dispozici. Mimo jiné i z důvodu vzrůstajícího zájmu ze strany lingvistů a přibývajících materiálu, který je kognitivní lingvistice věnován. Připomeňme snad jenom, že k pochopení principu kognitivní lingvistiky a fungování principu utváření stereotypů velmi dobře poslouží publikace *Co na srdci, to na jazyku* (Vaňková a kol., 2005), *Nádoba plná řeči* (Vaňková, 2006) či *Úvod do kognitivní lingvistiky* od M. Schwarzové (2009).

Co se týče literatury k průřezovým tématům Mediální výchova a Multikulturní výchova, i tady bychom se vyvarovali doporučení konkrétních titulů. Vedle publikací věnovaných vyučovacím předmětům jako takovým bychom doporučili nastudovat literaturu týkající se přímo masmédií, mediální komunikace, případně fungování jazyka v médiích. Učitel by měl samozřejmě stavět na rozsáhlejších teoretických základech, než které bude požadovat po svých studentech.

Hovoříme-li o teoretických dovednostech, které si učitel může osvojit, měli bychom zmínit, že kognitivně orientovaná výuka se neobejde bez znalosti alespoň minimálního terminologického aparátu. A to jak ze strany učitele, tak ze strany studentů a žáků. Jak již bylo zmíněno, učitel by měl šíří svých znalostí převyšovat žáky a výběr terminologie záleží tedy do jisté míry na něm. Při výběru terminologického aparátu by měl mít učitel na paměti, že termíny označují určité pojetí, principy a skutečnosti, jejichž pochopení by mělo být cílem výuky. Zároveň je třeba dbát na to, aby nedošlo k přesycení žáků termíny, které nejsou stěžejní a důležité pro cíl výuky.

J. Pacovská (2012, s. 41–64) uvádí výčet „základních pojmů kognitivní lingvistiky se zřetelem k výchovným aspektům“ a nabízí rovněž jejich vysvětlení. Souhlasíme, že některé termíny jsou naprosto neopomenutelné, sledujeme-li cíl uchopit jazykové ztvárnění národnostních stereotypů v českých médiích (např. samotný pojem stereotyp, kategorizace, jazykový obraz světa), jiné termíny lze považovat za důležité v rámci kognitivního přístupu ve výuce mateřského jazyka, avšak jejich představení bychom doporučovali spíše v dlouhodobém rámci, aby nedošlo ke zmiňovanému zahlcení termíny. Pojmy z kognitivní lingvistiky by se měly doplňovat a prolínat s teoretickým aparátem mediální i multikulturní výchovy.

Cílem této práce není návod na konkrétní postupy výuky, neřkuli vytvoření kompletní přípravy na hodinu, proto zde neuvádíme možnosti postupů představení jednotlivých pojmů. Kvalitní pedagogové by měli být schopni nastudovat, které možnosti a postupy se nabízejí (viz např. ve výše zmiňovaných publikacích), a sami a vybrat ty, které nejlépe vyhovují jejich žákům a povedou k naplnění cíle. Jako zdroj inspirace rovněž může posloužit metodický portál RVP, kde jsou uveřejněny příspěvky zabývající se jednotlivými metodami a náměty k výuce.

Podotkněme, že danému tématu (ztvárnění stereotypů v českých médiích pohledem kognitivní lingvistiky) nelze věnovat jednu či dvě vyučovací hodiny a že je vhodné zabývat se jím tam, kde kognitivně orientovaná výuka mateřského jazyka není zcela neznámou. Stejně tak očekáváme, že s tématy mediální výchovy učitelé českého jazyka pracují systematicky a dlouhodobě. Vzhledem k tomu, že se jedná o průřezové téma, s mediální komunikací se žáci setkávají napříč ostatními (zejména společenskovedně orientovanými) předměty.

3.1.2. Osobnostní a pedagogické předpoklady učitele

Kromě požadavků na zvládnutí teoretických znalostí je záhodno vzít v úvahu rovněž osobnostní předpoklady pedagoga.

Základní předpoklad vidíme v tom, aby byl učitel ochotný pracovat s kognitivním přístupem, který ač je přirozený a staví na fungování naší mysli, nemá zatím v didaktice mateřského jazyka své pevné místo. Jeho aplikaci kurikulární dokumenty sice umožňují, nikoliv však přímo vyžadují.

Kognitivní lingvistika nenabízí konkrétní soubor metod a vyučovacích postupů, s nimiž by měl učitel pracovat. Jejich volba tak závisí na vyučujícím, který by se měl seznámit s možnostmi, jež se nabízejí (např. teorie rámcování, dialogické jednání, práce s prekoncepty atd.), a vytvořit si vlastní soubor metod, s jejichž pomocí bude směřovat k dosažení cíle, a to s ohledem k schopnostem, věku a specifčnosti žáků, se kterými pracuje.

Kognitivně orientovaná výuka českého jazyka a práce s národnostními stereotypy se dozajista neobejde bez dialogických metod výuky, neboť právě sdílení společných hodnot pomůže uvědomit si vznik, fungování a případné bourání/odstraňování stereotypů. Aby takový způsob komunikace, jež je nedílnou součástí jazykové výuky, byl efektivní, musí vyučující disponovat schopností vést dialog a být empatický.

Dialog vedený vyučujícím v hodinách je specifickým dialogem – je do velké míry řízený a směřuje k určitému cíli. J. Pacovská (2011, s. 66) zdůrazňuje, že „má-li být [dialog – doplnila Z. V.] smysluplný, musí překročit hranici sdělování směrem ke sdílení, musí směřovat od poslouchání k naslouchání, od dorozumívání směrem k poznávání“. Úkolem

pedagogů tedy je zajistit prostředí a atmosféru, ve kterém takový dialog bude možné vést. Především nechat dostatečný prostor žákům k vyjádření jejich názoru, vyvarovat se předkládání hotových faktů a podněcovat sdílení jejich postojů a prožitků.

D. Strejčková zkoumala, které didaktické metody jsou při výuce mediální výchovy v rámci českého jazyka používány. Z výsledků analýzy vyplývá, že dialogické metody jsou jednou z nejčastěji používaných metod (Strejčková, 2011, s. 33–34). Lze se domnívat, že dialogickou metodu učitelé mateřštiny zařazují nejen v souvislosti s mediální výchovou, ale i při výuce jiných témat, neboť pokud se metoda vyučujícímu osvědčí a žáci si na ni zvyknou, má pedagog tendenci využívat ji co nejčastěji.

J. Pacovská ve svém příspěvku⁴⁸ na metodickém portálu RVP namítá, že výzkum ukázal velmi nízkou úroveň dialogické komunikace ve škole. Jako řešení zkvalitnění dialogické komunikace Pacovská doporučuje nastudovat odbornou literaturu a/nebo účastnit se seminářů, na nichž se dialogické jednání vyučuje. Sama pak v článku předkládá několik konkrétních doporučení, jak úroveň dialogické komunikace zvýšit.

Součástí úspěšně zvládnutého dialogu je i empatie. J. Šlédrová se nad její funkcí zamýšlí ve svém příspěvku *O pedagogické empatii, zvláště té češtinářské*, v němž dochází k závěru, že „empatie se projevuje v dialogu“ (2007, s. 325). Podotýká, že empatie je do velké míry vrozená a že „je třeba aktivovat všechny psychologické dovednosti učitele, jeho sociální a emocionální inteligenci, metaforicky – jeho kořeny lidství“. Složka pedagogické empatie tak zůstává jednou z těch, které se nedají přesně nacvičit a natrénovat.

3.1.3. Materiál pro práci v hodinách

3.1.3.1. Výběr materiálu

Při zkoumání jazykového ztvárnění národnostních stereotypů v českých médiích a práci s nimi se musí učitel rozhodnout, jak získá potřebný materiál. Nabízí se zde de facto dvě možnosti – tištěná média a internetové zpravodajské servery. Podobně jsme nepředkládali

⁴⁸ <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/224/RVP-ZV-JAKO-PRILEZITOST-K-ROZVIJENI-DIALOGU.html/>

seznam metod vhodných při práci v kognitivně orientované výuce mateřštiny, ani teď nenabízíme jasnou volbu mezi těmito dvěma zdroji. Pokusíme se poukázat na výhody a úskalí obou.

V první řadě podotkněme, že se přikláníme k tomu, aby si žáci materiál potřebný k analýze shromáždili sami. Uvědomí si tak lépe, že pracují s reálnými texty, s nimiž veřejnost přichází do kontaktu, nikoliv s uměle vytvořeným souborem dat, který jim předloží učitel.

V současné době je v ČR přístup k internetu možný ve většině domácností, škol či jiných zařízení. Žáci by tedy měli velmi snadný přístup k informacím a navíc by do něj nemuseli vkládat téměř žádné finanční prostředky. Uvážíme-li však spektrum a rozsah zpráv, které se na nejznámějších zpravodajských serverech objevují, můžeme je označit za omezené. Navíc se při práci s internetovými zdroji vzdáváme možnosti porovnávat, jak se národnostní stereotypy projevují v periodických publikacích, a tedy i v jiných oblastech života.

Pestřejší nabídku článků nám poskytne denní tisk. Na případné námitky, že žáci nebudou chtít investovat do nákupu novin, lze namítnout, že někteří budou moc využít noviny, které kupují jejich rodiče, případně mohou využít knihovny, jež denní tisk ve svých čítárnách nabízejí. Jako další řešení se nabízí rozdělit žáky do pracovních skupin, z nichž každá bude sledovat jeden či dva deníky.

3.1.3.2. Délka sledovaného období

Cílem zařazení tématu (jazykového ztvárnění) národnostních stereotypů v českých médiích není zahltit žáky prací, ale dovést je k tomu, aby si jejich existenci uvědomili, aby pochopili, jak stereotypy vznikají a jak fungují, proto jsme názoru, že délka období, po něž budou žáci materiál shromažďovat, by neměla přesáhnout čtrnáct dní.

Pokud žáci za určenou dobu nenasbírají dostatek materiálu či uzná-li to učitel za vhodné, může jejich materiál doplnit o konkrétní zprávu, ve které se potřebné jevy vyskytují a s níž může se studenty podrobněji pracovat.

3.1.3.3. Výběr zkoumaných skupin

Učitel by měl mít na paměti, že o některých národnostních či etnických skupinách se v médiích píše častěji, a tomu přizpůsobit jejich výběr, neboť žáci budou materiál sbírat po kratší časové období, je tedy nutné zvolit takovou skupinu, u níž je vysoce pravděpodobné, že se v médiích vyskytne.

Domníváme se, že jedním z nejdůležitějších cílů práce se stereotypy a začleňováním kognitivních aspektů do výuky mateřštiny je uvědomění si vzniku a fungování stereotypů. Pokud máme vycházet z toho, že žáci odhalují jejich podstatu sami, měli bychom volit takové menšiny, o nichž máme nejsilněji ukotvené stereotypy, tudíž se nabízí i možnost práce s prekoncepty žáků.

V neposlední řadě je nutné vzít do úvahy také aktuální dění, které může některé skupiny momentálně zviditelnit, a poskytnout tak velké množství podkladového materiálu (jako byla např. během psaní rigorózní práce aféra s Romy migrujícími do Francie či soud s „vorem v zákoně“). Pokud k takové situaci dojde, musí učitel uvážit, zda se jedná o skupinu vhodnou pro jeho záměr, neboť, jak se domníváme, existují národnostní menšiny, u nichž se stereotypy a vztah popisují velmi komplikovaně a mladá generace k nim může mít odlišný vztah než generace předchozí, zejména z důvodu politicko-historického (např. Němci, Slováci).

4. Cíle výuky

Stanovení cíle je nezbytné pro všechny činnosti, které učitel ve výuce zařazuje. Při zkoumání jazykových stereotypů by měl mít učitel stále na mysli, k čemu jeho výuka směřuje. Primárně by se měl snažit o to, aby si žáci existenci jazykových stereotypů uvědomili, aby pochopili jejich vznik a fungování, tedy to, že je v nich skryto naše hodnocení světa, to, jak svět vidíme, jako ho kategorizujeme, a že toto hodnocení sdílí společenství, ve kterém žijeme. Dále by se měl pedagog věnovat tomu, aby žáci pochopili, že stereotyp nám na jednu stranu usnadňuje komunikaci, opírá se o obecně sdílené postoje, vypovídá o našich kulturních hodnotách, ale zároveň nás nutí vidět skutečnosti jednostranně. Proto by se učitelé měli soustředit i na „přerámcování“ novinových zpráv, jít za rámeček sdělení a zdůrazňovat roli interpretujícího subjektu.

Jestliže výše zmiňované snahy považujeme za hlavní cíl výuky, pak lze sledovat ještě cíle, jež bychom neradi nazývali vedlejší, neboť jejich naplnění hraje důležitou roli ve výuce (nejen) českého jazyka, a označili bychom je za cíle dlouhodobé, na nichž je potřeba pracovat soustavně a nejen v rámci výuky mateřštiny. Mezi ně mimo jiné spadá cíl ukázat žákovi cestu k pochopení vztahu mezi jazykem, světem a naší myslí, poodhalit fungování jazykového obrazu světa (nejen na příkladu stereotypů). Jelikož snahou učitelů by nemělo být jen vzdělávat, ale také vychovávat, měli by učitelé podpořit rozvoj tolerance k jinému, cizímu, u svých žáků, kteří by si měli uvědomit, že opozice vlastní – cizí je přirozená, ale stejně tak ostatní skupiny a společenství se na ně dívají z této perspektivy. Vnímání jinakosti by tedy mělo být chápáno jako něco, co je v nás zakořeněné, uložené v našem myšlení a jazyce, zároveň by však nemělo překročit hranice intolerance k odlišným menšinám.

V neposlední řadě by začlenění aspektů kognitivní lingvistiky a práce se stereotypy měla vést žáky k samostatnému uvažování a práci s informacemi.

V. Závěr

V práci jsme se pokusili ukázat, že prostor pro kognitivně orientovanou výuku v hodinách českého jazyka a práci s jazykovými stereotypy existuje, ba dokonce je žádoucí proto, aby byly splněny požadavky, jež jsou na současné vyučující (nejen češtináře) kladeny. V současné době se nabízí dostatek materiálu, ze kterého mohou učitelé mateřského jazyka i ostatních předmětů čerpat teoretický podklad pro kognitivně orientovanou výuku a rovněž se inspirovat některou z metod, s nimiž kognitivní lingvistka a kognitivní věda pracuje.

Nepředkládáme žádný konkrétní postup ani přípravu na hodinu, neboť se jedná o natolik komplexní a mnohvrstevnaté téma, že jeho zvládnutí vyžaduje dlouhodobou přípravu jak ze strany učitele, tak žáka. Pokusili jsme se zdůraznit, na co by se učitelé měli během takto zaměřené výuky soustředit a jaké předpoklady by měli splňovat. Přesto však vidíme jako stěžejní výběr vhodného pojmového aparátu, práci s prekoncepty žáků a rovněž doporučujeme pracovat s teorií rámcování.

Vzhledem k nárokům, které kognitivně orientovaná výuka na učitele klade, apelujeme na ně, aby zvážili, do jaké míry jsou schopni kognitivní aspekty začlenit, nepřehlcovali své žáky poznatky z kognitivní vědy, ale spíše se snažili o uplatňování jejích principů, a to nejen při výuce mateřštiny, ale i v rámci ostatních vyučovacích předmětů a průřezových témat.

Literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Praha : NLN, 2002.

Příruční mluvnice češtiny. Praha : NLN, 1995.

Akademický slovník cizích slov. Praha : Academia, 2000.

BROUČEK, Stanislav. *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV Č, 2003, [cit. 2011-06-11]. Dostupné z WWW: <cizinci.mpsv.cz>.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština a její vyučování*. Praha : SPN, 1998.

DRBOHLAV, Dušan et al. *Ruská komunita v České republice: Výsledky dotazníkového šetření*. [Online] 1999, [cit. 2011-06-11]. Dostupné z: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/129/ruska_komunita.pdf>.

HÁJKOVÁ, Eva. Didaktika českého jazyka pro 21. století. In *Didaktické studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2011, roč. 3, č. 2, s. 57–60.

HAŠOVÁ, Lucie. Obraz romského etnika v běžném hovoru. In *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: UJEP, 1999, s. 122–128.

HAUSER, P. a F. UHER. Obecné perspektivy a současné možnosti uplatnění komunikačního zřetel v dílčích složkách učiva z českého jazyka. In: *Sborník referátů z mezinárodní konference "Komunikační zřetel ve vyučování mateřskému jazyku"*. Brno: UJEP v Brně - Pedagogická fakulta, 1986, s. 25-32.

HAVLÍČEK, Petr. Jak se „měří“ kvalita zpravodajství. In *Mediální teorie a praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 7–15.

HOMOLÁČ, Jiří. *A ta černá kronika!*. Brno : Doplněk, 1998.

HORÁLEK, Jan. ...nejde jen o slova. Chomutov : Milenium Publishing s.r.o., 2002.

HULEJA, Jan: Interpretace mediálních textů prostřednictvím teorie rámců. In *Didaktické studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2011, roč. 3, č. 2, s. 87–94.

CHLOUPEK, Jan. *Stylistika češtiny*. Praha : SPN, 1991.

JIRÁK, Jan. Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všichni. In *Nečitelní cizinci*. Praha : Multikulturní centrum Praha, 2003, s. 9–10.

- KADERKA, Petr; KARHANOVÁ, Kamila. Jazyk, styl a etnicita v masových médiích. In *Nečitelní cizinci*. Praha : Multikulturní centrum Praha, 2003, s. 11–13.
- KADERKA, Petr; KARHANOVÁ, Kamila. *Obraz cizinců v médiích : Zpráva o projektu za rok 2002*. Praha : ÚJČ AV ČR, 2002.
- KANOVSKÝ, Martin. Ľudské druhy a ľudská myseľ – kognitívne základy etnických klasifikácií a stereotypov. In *Etnické stereotypy z pohľadu rôznych vedeckých odborů*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2001, s. 9–16.
- KEPA-FIGURA, Danuta; NOWAK, Paweł. Jazykový obraz světa a mediální obraz světa. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007, s. 71–85.
- KOCOUREK, Jiří. Vietnamci v ČR. In *Sociologické studie*. Praha : SOÚ AV ČR, 2007, s. 46–72.
- KRÁLOVCOVÁ, Drahoslava. *Etnonyma Roma a cikán v českém jazykovém prostředí*. Praha, 2009., 107 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.
- LAKOFF, George. Ženy, oheň a nebezpečné věci. Dominik Čejka. Praha : Triáda, 2006.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark: *Metaforý, kterými žijeme*. Mirek Čejka. Brno : Host, 2002.
- MIČIENKA, Marek – JIRÁK, Jan a kol. *Základy mediální výchovy*. Praha : Portál, 2007.
- NEKULA, Marek. Titulková xenofobie. In *Čeština doma a ve světě*. Praha : ÚJČ AV, 1995, s. 269–270.
- PACOVSKÁ, Jasňa. Didaktika českého jazyka pohledem kognitivní lingvistiky. In *Didaktické studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2011, roč. 3, č. 2, s. 61–71.
- PACOVSKÁ, Jasňa. K hlubinám šudákovy duše. Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu. Praha : Karolinum, 2012.
- PAJDZIŇSKA, Anna. Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní“ – „cizí“. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007, s. 27–44.

PRŮCHA, Jan. Multikulturní výchova. Praha: Triton, 2006.

ŘÍČAN, Pavel. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha : Portál, 1998.

STREJČKOVÁ, Dagmar. Používané didaktické metody při implementaci mediální výchovy do výuky českého jazyka a literatury. In: ŠMEJKALOVÁ, Martina. *Nové trendy v didaktice českého jazyka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2011, s. 27-37.

SVOBODOVÁ, Jana. Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky. Ostarva : Ostravská univerzita, 2003.

ŠMEJKALOVÁ, Martina. Katedra českého jazyka PedF UK včera, dnes a ... zítra? In *Didaktické studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2011, roč. 3, č. 2, s. 25–33.

ŠŮRA, Adam. Rusové se vracejí : Jak žije rostoucí komunita Rusů v Česku. *Respekt* [online]. 17.1.2010., 3, [cit. 2011-06-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.ukrajinci.cz/cs/publikace-clanky/detail/rusove-se-vraceji-jak-zije-rostouci-komunita-rusu-vacesku/>>.

TOKARSKI, Ryzsard. Konotace – prototypy – otevřené definice. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007, s. 13–25.

UHLÍKOVÁ, Lucie. Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů. In *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2001, s. 49–54.

VAŇKOVÁ, Irena et al. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : Karolinum, 2005.

VAŇKOVÁ, Irena. Inspirace z Lublinu. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007.

VAŇKOVÁ, Irena. Obraz světa v mateřském jazyce. In *Obraz světa v jazyce*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta, 2001, s. 19–28.

VAŇKOVÁ, Irena. Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa. In *Slovo a Slovesnost 60*. Praha : ÚJČ AV ČR, 1999, s. 283–292.

VLÁŠEK, Jindřich. Vývoj vztahu českých médií k rusky mluvícím cizincům : aneb stane se Česká republika moderním a otevřeným multinacionálním státem?. In *Nečitelní cizinci*. Praha : Multikulturní centrum Praha, 2003, s. 44–45.

Internetové zdroje:

www.varianty.cz

http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-001

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Romov%C3%A9>

<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4114-03>

<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=181>

<http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Asijec&Hledej=Hledej>

<http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/po-stopach-ruske-emigrace-v-ceskoslovensku>

www.wikipedie.cz

<http://www.radio.cz/cz/rubrika/cestina/-rusismy->

<http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-zv>

<http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/224/RVP-ZV-JAKO-PRILEZITOST-K-ROZVIJENI-DIALOGU.html/>

<http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/540/PROC-POTREBUJEME-MEDIALNI-VYCHOVU.html/>

<http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-g>

<http://www.ucitelske-listy.cz/2012/07/marie-homerova-mezipredmetove-vztahy-ve.html>

<http://digifolio.rvp.cz/view/view.php?id=3951>

<http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/450/MULTIKULTURNI-VYCHOVA-V-RVP.html/>

¹ <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/32/MULTIKULTURNI-VYCHOVA-PROBLEMY-SPOJENE-S-JEJI-REALIZACI.html/>

Resumé

Rigorózní práce *Jazykové ztvárnění národnostních stereotypů v českých médiích a aplikace kognitivních aspektů ve výuce českého jazyka* se zabývá tím, jaké stereotypy o vybraných národnostních/etnických skupinách – Romech, Vietnamcích a Rusech – se ve zvoleném vzorku českého tisku objevují a jakými jazykovými prostředky se projevují. Práce vychází z předpokladu, že i přes snahu médií o politickou korektnost, jež je součástí většiny etických kodexů novinářů, není možné eliminovat některé projevy sdílených ustálených představ o příslušnicích národů/etnik, nazývané národnostní stereotypy, a že mediální obraz světa vypovídá o našem jazykovém obrazu světa. Hlavním metodologickým zdrojem byla teoretická východiska kognitivní lingvistiky, zejména tzv. teorie prototypů/stereotypů a kategorizace, tedy způsobu rozvrhování a uchopování světa, který nám pomáhá mu porozumět. Každé národnostní skupině je věnována jedna kapitola popisující způsob kategorizace a jednotlivé kategorie, jež vyplynuly z analýzy. Rovněž jsou uvedeny stereotypy zjištěné na základě výzkumu materiálu. Dále se práce věnuje aplikaci kognitivních aspektů ve výuce (nejen) českého jazyka a možnostem práce se stereotypy v médiích jako součástí vyučovací oblasti Jazyk a jazyková komunikace a průřezových témat Multikulturní a Mediální výchova.

Klíčová slova: Romové, Vietnamci, Rusové, stereotypy, kategorizace, kognitivní lingvistika, média, jazyková komunikace, RVP

Résumé

This thesis under the title *Linguistic Representation of National Stereotypes in Czech Media and the Application of Cognitive Aspects in Teaching Czech* deals with which national stereotypes (about Romani, Vietnamese and Russians) are present in the samples selected from Czech media and how these stereotypes are linguistically represented. The paper is based on the presumption that despite the principle of political correctness present in most of the journalists' code of ethics, it is not possible to avoid some manifestations of shared fixed images of nationalities (called stereotypes) in media. Furthermore, we argue that the media image of the world is based on the Linguistic Image of the World. The theoretical basis of the cognitive linguistics, especially the Prototype/Stereotype Theory and categorization as the way of understanding and assorting the world, were the main methodological sources. There

is a chapter on each analysed national group that depicts the means of its categorization and lists the particular categories that ensued from the analysis, as well as the stereotypes that were discovered in the surveyed sample. This thesis also deals with the application of aspects of cognitive linguistics in Czech language lessons (not only), as well as the possibilities of working with national stereotypes in Czech media as an integral part of language teaching, Media education and Multicultural education.

Key words: Romani, Vietnamese, Russians, stereotypes, categorization, cognitive linguistics, media, language communication, RVP